T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

19. YÜZYILDA KAFKASYA'DA BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ VE İMÂM ŞÂMİL'İN SİYASÎ KİŞİLİĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammed Talha KAYA

BURSA - 2023

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLÂM TARİHİ BİLİM DALI

19. YÜZYILDA KAFKASYA'DA BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ VE İMÂM ŞÂMİL'İN SİYASÎ KİŞİLİĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Muhammed Talha KAYA

Danışman

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

BURSA - 2023

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, 702122002 numaralı **Muhammed Talha Kaya**'nın hazırladığı **"19. Yüzyılda Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadelesi ve İmâm Şâmil'in Siyasî Kişiliği"** konulu Yüksek Lisans Tez Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, ……. günü ……..… saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı/başarısız olduğuna oybirliği/oyçokluğu ile karar verilmiştir.

Üye
Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi İlhami ORUÇOĞLU
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Mustafa POLAT
Balıkesir Üniversitesi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı/Konusu: **"19. Yüzyılda Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadelesi ve İmâm Şâmil'in Siyasî Kişiliği".**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 155 sayfalık kısmına ilişkin, 15/08/2023 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin) aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **%2**'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç

2- Alıntılar hariç/dahil

3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim

16/08/2023

Adı Soyadı	**: Muhammed Talha KAYA**
Öğrenci No	**:** 702122002
Anabilim Dalı	**:** İslam Tarihi ve Sanatları
Programı	**:** İslam Tarihi
Statüsü	**:** Yüksek Lisans

Danışman

Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

16/08/2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum **"19. Yüzyılda Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadelesi ve İmâm Şâmil'in Siyasî Kişiliği"** başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

16/08/2023

Adı Soyadı : **Muhammed Talha KAYA**
Öğrenci No : 702122002
Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Programı : İslam Tarihi
Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Muhammed Talha KAYA
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	:
Mezuniyet Tarihi	: … / … / 2023
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

19. YÜZYILDA KAFKASYA'DA BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ VE İMÂM ŞÂMİL'İN SİYASÎ KİŞİLİĞİ

Kafkasya, Hazar ile Karadeniz arasında yer alan sıradağlardan müteşekkil bir coğrafyanın adıdır. Jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı tarihte çeşitli kavimler ve devletler tarafından kontrol altına alınmak istenmiştir. Ancak Kafkasya'yı tamamen kontrol altına alabilen ilk devlet Çarlık Rusyası olmuştur.

18. yüzyıl itibariyle Çarlık Rusyası, silah ve asker sayısı üstünlüğü sayesinde zamanla bölgeyi nüfuzu altına almaya başlamıştır. Daha önce birlik kuramayan Kafkasyalılar, birbirinden bağımsız idare edilen yerel direniş hareketlerinin vatanlarını istiladan korumadığını fark etmiştir. İlk kez 1785'te İmâm Mansur önderliğinde Kafkasyalı Müslümanlar bir araya gelerek askerî bir güç oluşturmuşlardır. 1829/30 senesinde Müslüman âlimler ve halk önderlerinin ittifakıyla Gimrili Gâzî Muhammed, imâm seçilmiş, ancak 1832 yılında kuşatma altına alınan Gimri'de şehid olmuştur. Ardından önder seçilen Hamzat Bek'in iki sene süren liderliği de 1834 yılında uğradığı suikast sonucu sona ermiştir. Başsız kalan Müslümanlar, üçüncü imâm olarak Gimrili Şâmil'i seçmişlerdir.

İmâm Şâmil, 25 yıl süren devlet başkanlığı sürecindeki askerî ve siyasî başarılarından ötürü tarihe damga vurmuş olmasına rağmen şeyh olarak anılmış, Ruslara karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesi ise mahiyeti belirsiz olan Müridizm kavramıyla ilişkilendirilerek gazavât sürecinin tarih yazımında kullanılagelmiştir. Bu ithamlar da tarihsel gerçekliklerle çelişmektedir.

Araştırma konusu yapılan İmâm Şâmil'in siyasî kişiliği, literatür tarama yöntemiyle incelenmiş, bu kapsamda Kafkas halkları, Çarlık Rusyası ve Osmanlı nezdinde Şâmil imajı tespit edilmeye çalışılmıştır.
Daha önce İmâm Şâmil'in siyasî kişiliğini temellendiren ve Müridizm kavramının 18. – 19. yüzyıl Kafkas-Rus harp tarih yazımında kullanılmaması gerektiğini delillendiren bir çalışma bulunmamaktadır. Yapılan araştırma sonucunda İmâm Şâmil'in Kafkasya'da bir devlet nizamı kurduğu ve Müridizm'in gazavât ile ilişkisinin olmadığı temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İmâm Şâmil, Kafkasya, Osmanlı Devleti, Çarlık Rusyası, Gazavât, Müridizm

ABSTRACT

Name and Surname	: Muhammed Talha KAYA
University	: Bursa Uludag University
Institution	: Social Science Instıtution
Field	: History of Islam and Arts
Branch	: History of Islam
Degree Awarded	: Master
Page Number	:
Degree Date	: … / … / 2023
Supervisor	: Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ

STRUGGLE FOR INDEPENDENCE IN THE CAUCASUS IN 19TH CENTURY AND POLITICAL PERSONALITY OF IMAM SHAMİL

The Caucasus is the name of a geography consisting of mountain ranges located between the Caspian and the Black Sea. Due to its geopolitical and geostrategic location, it has been desired to be controlled by various tribes and states in history. However, the first state that could completely control the Caucasus was Tsarist Russia.

As of the 18th century, Tsarist Russia began to influence the region over time, thanks to its superiority in the number of weapons and soldiers. The Caucasians, who could not unite before, realized that the local resistance movements, which were administered independently from each other, did not protect their homeland from invasion. For the first time in 1785, under the leadership of Imam Mansur, Caucasian Muslims came together and formed a military force. In 1829/30, with the alliance of Muslim scholars and people's leaders, Ghazi Muhammad of Gimri was elected imam. But he was martyred in 1832 in Gimri, which was under siege. The two-year leadership of Hamzat Bek, who was subsequently elected leader, ended as a result of his assassination in 1834. The Muslims who were left without a head chose Shamil from Gimri as the third imam.

Although Imam Shamil left his mark on history due to his military and political achievements during the 25-year presidency, he was referred to as a sheikh. The struggle for independence against the Russians, on the other hand, has been used in the historiography of the gazavat process by being associated with the concept of Muridism, the nature of which is uncertain. These accusations also contradict historical realities.

The political personality of Imam Shamil, who was the subject of the research, was examined by the literature review method and in this context, the image of Shamil in the eyes of the Caucasian peoples, Russia and the Ottoman Empire was tried to be determined.

There is no previous study that based the political personality of Imam Shamil and proves that the concept of Muridism should not be used in the 18th-19th century Caucasian-Russian war historiography. As a result of the research, it is based on that Imam Shamil established a state order in the Caucasus and that Muridism has no relation with gazavât.

Keywords: Imam Shamil, Caucasus, Ottoman Empire, Tsarist Russia, Gazavat, Muridism

ÖNSÖZ

İmâm Şâmil'in siyasî kişiliğini araştırma konusu yapan çalışma, 19. yüzyılda Kafkas-Rus harbi sürecinde Kafkasyalılar tarafından lider seçilen Gimrili Şâmil'in bir devlet kurduğunu temellendirmeyi hedeflemektedir.

Çarlık Rusyası İskandinav ülkeleri, Polonya üzerinden Avrupa, Osmanlı, İran, Hindistan ve Türkistan'a yayılmaya başladığı bir süreçte jeopolitik konumundan dolayı Kafkasya'yı kontrol altına almak istemiştir. Ancak Kafkas Sıradağlarının jeostratejik özelliği savaş sürecinin uzamasına sebep olmuştur. Rusya'nın bölgeye asker ve mühimmat sevkiyatı yapması da Anadolu, İran, Türkistan ve Hindistan'ı hâkimiyet altına alma planlarını geciktirmiştir. Bu dönemde birlikten yoksun bir şekilde Çarlık Rusyası'na karşı bağımsızlık mücadelesi veren Kafkas halklarını bir araya getirmeye çalışan İmâm Şâmil, askerî başarılarıyla dikkat çekmiştir. Fakat Kafkasya bağımsızlık mücadelesi, tarih yazımında Müridizm hareketi olarak tanımlanmıştır. Bu nitelendirme ise bilimsel bir temele dayanmamaktadır. Zira ilk kez Ruslar tarafından kullanılan bu kavramla kendisi dışında her inancın savaşarak yok edilmesi gerektiğini düşünen sapkın bir akım kastedilmiştir. Siyâsî ve askerî bir konumu ifade eden Kafkasya imâmlığı ise sahte peygamberlikle eş tutulmuştur. Çok farklı anlamların yüklendiği kavrama Rus bilim çevreleri dışında genellikle Kafkasya'ya özgü tasavvufî bir hareket olarak bakılmıştır. Ancak Müridizm'in Nakşibendiyye'den farklılığı ve ilkeleri belirlenememiştir. Hâlbuki 19. yüzyılda etnik kökenleri ve dilleri farklı Kafkasyalılar, yalnızca Çarlık Rusyası'na karşı bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Müslüman âlimler ve önde gelen yerel liderler tarafından seçilen imâmlar da bir devlet başkanı yetki ve sorumluluklarına sahip olmuşlar ve gazavâta önderlik etmişlerdir. Daha önce İmâm Şâmil'in Kafkasya'da bir devlet kurduğunu temellendirip Kafkasya bağımsızlık mücadelesinin Müridizm olarak isimlendirilmemesi gerektiğini öne süren bir çalışma yapılmamıştır. Kaynakların mukayeseli olarak taranması sonucunda tespit edilen bu problemi çözebilmek maksadıyla İmâm Şâmil'in siyasî kişiliği araştırma konusu yapılmıştır.

Çalışmanın Giriş kısmında Kafkasya'nın jeopolitik konumu ve literatür incelenmiştir. Birinci bölümde Şâmil'in imâm seçilene kadarki hayatı ele alınırken ikinci bölümde

devlet başkanlığı süreci incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise beş aşamada İmâm Şâmil'in siyasî kişiliği temellendirilmeye çalışılmıştır.

İmâm Şâmil'in mektupları, dönemin Kafkasyalı bilim adamlarının eserleri, Osmanlı ve Rus arşivleri çalışmada başlıca kullanılan kaynaklardır. Literatür tarama yöntemiyle Şâmil'in nazarında kendi statüsü; Kafkas halkları, Osmanlı Hilâfeti ve Çarlık Rusyası nazarında Şâmil'in konumu incelenmiştir.

"İmâm Şâmil'in Siyasî Kişiliği" adlı Yüksek Lisans tezimiz, T. C. Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen ID numarası 1326 olan "İmâm Şâmil'in Siyasî Kişiliğinin Temellendirilmesi" adlı Genel Araştırma Projesinin bir çıktısıdır. Çalışmayı desteklemesinden ötürü B.U.Ü. Rektörlüğü B.A.P. Koordinasyon Birimine müteşekkirim.

Lisans ve Yüksek Lisans sürecinde yetişmemde emeği geçen T. C. Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü hocalarıma; proje yazım aşamasında desteklerinden ötürü Prof. Dr. Aytekin ÖZEL ve Dr. Tuğşat GÜZELOĞLU'na; Rusça kaynaklara ulaşmamızda destek olan ve tezimin çıktısı olduğu projede araştırmacı olarak görev alan Nariman HASANOV'a; emekliliğe ayrılana dek danışmanlığımı yürüten Prof. Dr. Salih PAY hocama; Proje yürütücümüz ve Yüksek Lisans danışmanım Prof. Dr. Ali İhsan KARATAŞ hocama; desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen aileme çok teşekkür ederim.

Muhammed Talha KAYA

2023 BURSA

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **ii**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iii**
YEMİN METNİ ..... **iv**
ÖZET ..... **v**
ABSTRACT ..... **vi**
ÖNSÖZ ..... **vii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xiii**
GİRİŞ **1**
1. Araştırmanın Konusu ve Hedefi **1**
2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları **10**
3. Araştırmanın Metodu **13**
4. Araştırmanın Kaynakları **13**

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞÂMİL ÖNCESİ İMÂMLAR DÖNEMİNDE KAFKASYA BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

1.1. İMÂM GÂZÎ MUHAMMED DÖNEMİ (1830-1832) **18**
1.1.1. Etnik Kökeni, Ailesi ve Eğitimi 18
1.1.2. Siyasî Hayatı 19
1.1.2.1. İmâm Seçilmesi 21
1.1.2.2. Gâzî Muhammed'in Avar Hanlığı Seferi (1830) 21
1.1.2.3. Ağaçkale'nin İnşası (1830) 22
1.1.2.4. Nâib Hamzat Bek'in Zakatal Kalesi Muhasarası (1830) 22
1.1.2.5. Rusların Ağaçkale Kuşatması (1830) 23
1.1.2.6. Gâzî Muhammed'in Tarku Kalesi Muhasarası (1831) 23
1.1.2.7. Vnezapnaya Kalesi Kuşatması (1831) 24
1.1.2.8. Gâzî Muhammed'in Derbend Kuşatması (1831) 25
1.1.2.9. Rusların Tabasaran Seferi (1831) 25
1.1.2.10. Gâzî Muhammed'in Kızılyar Kalesi Baskını (1831) 25
1.1.2.11. Ağaçkale'nin Düşmesi (1831) 26
1.1.2.12. Gâzî Muhammed'in Vladikavkaz/Terekkale Seferi (1832) 26
1.1.2.13. General Rosen'in Çeçenistan Seferi (1832) 28

1.1.2.14. General Rosen'in Gimri Kuşatması (1832) 28
1.2. İMÂM HAMZAT BEK DÖNEMİ (1832-1834) 32
1.2.1. Etnik Kökeni, Ailesi ve Eğitimi 32
1.2.2. Siyasî Hayatı 32
1.2.2.1. İmâm Seçilmesi 32
1.2.2.2. Civar Köyleri Kontrol Altına Alması 34
1.2.2.3. Hamzat Bek'in Gergebil Seferi (1833) 35
1.2.2.4. Hamzat Bek'in Hunzah Kuşatması (1834) 35
1.2.2.5. Hamzat Bek'in Tsudakhar Seferi (1834) 39
1.2.2.6. İmâm Hamzat Bek'e Suikast Düzenlenmesi (1834) 39

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂM ŞÂMİL ÖNDERLİĞİNDE KAFKASYA BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

2.1. ETNİK KÖKENİ, AİLESİ, ÇOCUKLUĞU, GENÇLİĞİ VE EĞİTİMİ 41
2.2. İMÂM SEÇİLMESİ 42
2.3. AHULGOH SAVAŞI'NA (1839) KADAR KAFKASYA GAZAVÂTI 42
2.3.1. General Lansky'nin Gimri Kuşatması (1834) 42
2.3.2. General Klugenav'ın Hunzah Seferi (1834) 43
2.3.3. İmâm Şâmil ve Gâzîkumuk Beyi Şamhal Süleyman Han Arasındaki Sulh 44
2.3.4. İmâm Şâmil'in Civar Yerleşim Birimlerini Kontrol Altına Alması (1836) 45
2.3.5. Aşilta, Teletl, Unsokul ve Eski Ahulgoh Savaşları (1837) 48
2.3.6. General Klugenav'ın İmâm Şâmil ile Görüşmesi (1837) 52
2.3.7. General Grabe'nin Çeçenistan ve Dağıstan Seferi (1839) 53
2.4. AHULGOH SAVAŞI'NDAN (1839) KIRIM SAVAŞI'NA (1853-1856) KADAR KAFKASYA GAZAVÂTI 60
2.4.1. Kafkasya İmâmı Şâmil'in Çeçenistan'da İdareyi Ele Alması (1840) 61
2.4.2. Dağıstan Muharebeleri (1840) 62
2.4.3. Hacı Murad'ın Kafkasya Gazavâtına Katılması (1840) 62
2.4.4. Rusların Tselmes Baskını (1841) 63
2.4.5. Rusların Çirkey Seferi (1841) 64
2.4.6. İmâm Şâmil'in Birinci Gâzîkumuk Seferi (1842) 65
2.4.7. İmâm Şâmil'in İkinci Gâzîkumuk Seferi (1842) 66
2.4.8. General Grabe'nin Dargo Seferi (1842) 66
2.4.9. İmâm Şâmil'in Askerî Yapılanmasında Düzenlemeleri (1843) 68

2.4.10. Avaristan Muharebeleri (1843) 68
2.4.11. İçkeri Bölgesi Savaşları, Çirkey Kuşatması, Karadağ Köprüsü Savaşı, Teletl Muhasarası ve Elisu Sultan'ı Danyal'ın İmâm Şâmil'e Biat Etmesi (1844) 71
2.4.12. General Vorontsov'un Dargo Seferi (1845) 74
2.4.13. General Arguntinskiy'in Karakh Muhasarası (1845) 79
2.4.14. İmâm Şâmil'in Çoh Kuşatması (1845) 79
2.4.15. İmâm Şâmil'in Kabardey Seferi (1846) 80
2.4.16. İmâm Şâmil'in Güney Dağıstan Seferi (1846) 84
2.4.17. Nâib Danyal Bek'in Elisu Seferi (1847) 85
2.4.18. General Vorontsov'un Gergebil Kuşatması (1847) 86
2.4.19. General Vorontsov'un Saltı Kuşatması (1847) 87
2.4.20. Kafkasya İmâmı'na Halef Tartışması (1848) 87
2.4.21. Rusların İkinci Gergebil Kuşatması (1848) 88
2.4.22. İmâm Şâmil'in Akhtı Muhasarası (1848) 89
2.4.23. Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'da Ablukayı Daraltması 90
2.4.24. Muhammed Emin Asiyalav'ın Adıgey Nâibi Olarak Atanması (1848) 90
2.4.25. Rusların Çoh Kalesi Kuşatması (1849) 91
2.4.26. Nâib Hacı Murad'ın Temirhanşura Baskını (1849) 92
2.4.27. Şali Savaşları (1850) 92
2.4.28. İmâm Şâmil'in Karakaytag ve Tabasaran Seferi (1851) 93
2.4.29. Kaytag ve Tabasaran'a Nâib Atanması (1852) 95
2.4.30. Rusların Çeçenistan Seferi (1852) 96
2.5. KIRIM SAVAŞI'NDAN (1853-1856) GUNİP KUŞATMASINA (1859) KADAR KAFKASYA GAZAVÂTI 97
2.5.1. İmâm Şâmil'in Birinci Kahetya (Gürcistan) Seferi (1853) 97
2.5.2. İmâm Şâmil'in İkinci Kahetya Seferi (1854) 100
2.5.3. Cemaleddin ile Gürcü Prenseslerin Mübadelesi (1855) 102
2.5.4. Paris Barış Antlaşması ve Kafkasya'ya Etkisi (1856) 103
2.5.5. Rusların Aşağı Çeçenistan Seferi (1857) 104
2.5.6. Rusların Çeçenistan Seferi, Argun ve Şatoy Bölgesindeki Savaşlar (1858) 105
2.5.7. İmâm Şâmil'in Nazran Seferleri (1858) 106
2.5.8. Kafkasya İmâmı'nın Başkenti Vedeno'nun İşgal Edilmesi (1859) 107
2.5.9. General Baryatinskiy'in Gunip Kuşatması (1859) 108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMÂM ŞÂMİL'İN KAFKASYA'DA BİR DEVLET KURDUĞUNUN TEMELLENDİRİLMESİ

3.1. GAZAVÂT VE MÜRİDİZM 114
3.2. DEVLET BAŞKANI OLARAK İMÂM ŞÂMİL'İN KONUMU 119
3.2.1. Şâmil'in Kendi Nazarındaki Konumu 119
3.2.2. Kafkas Halkları Nazarında Şâmil 121
3.2.3. Osmanlı Hilâfeti Nazarında Şâmil 121
3.2.4. Çarlık Rusyası Nazarında Şâmil 123
3.3. DEVLET BAŞKANI OLARAK İMÂM ŞÂMİL'İN YÖNETİMİ 125
3.3.1. İdarî Yönetim 125
3.3.2. Yargı 126
3.3.3. Maliye 127
3.3.4. Askeriye 127
SONUÇ 130
KAYNAKÇA 134
EKLER 144

KISALTMALAR

Bkz. :Bakınız

c. :Cilt

çev. :Çeviren

DİA :Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed. :Editör

İmâm :Kafkasyalı Müslümanların seçimiyle işbaşına gelen devlet başkanı

nşr. :Neşreden

s.a.v :Sallallâhu aleyhi ve sellem

sad. :Sadeleştiren

TDV :Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Hedefi

Kafkasya[1], Hazar ile Karadeniz arasında yer alan ve Apşeron Yarımadasından Taman Yarımadasına uzanan Kafkas Sıradağlarından müteşekkil bir coğrafyanın adıdır.[2]

---

[1] Kafkas adının nereden geldiği konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Tespit edilebildiği kadarıyla Kafkas adı ilk kez Aiskhylos'un M.Ö. 5. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı "Zincire Vurulmuş Prometheus" adlı tragedya türündeki eserinde görülmektedir. Kavkasos Dağı ifadesinin Eski Yunanlılarca biliniyor olması, Karadeniz'in doğusunda faaliyet gösteren İyon kolonicilerin bölge ile irtibatından kaynaklanma ihtimalini gündeme getirmektedir. Nitekim Kafkasların Karadeniz ile Kuban Nehri arasında kalan bölgesinde yaşayan halka, "Kawkas" adını veren Eski Yunanca efsane ve vakayinamelerden Kartel (İber) alfabesine M.S. 430'dan sonra çevrilen İber (Gürcistan) Tarihi'nde de aynı adlandırma kullanılmıştır. Yunanlardan Romalılara Kavkasus şeklinde geçen kelime Kafkas sıradağları için kullanılmıştır. 1. Petro'nun Petersburg şehrinde kurduğu İmparatorluk İlimler Akademisi, çeşitli nedenlerden dolayı kasıtlı olarak tarihteki Kavkasos coğrafya adını sınırlarını genişleterek kullanmışlardır. Bkz.: Aiskhylos. *Zincire Vurulmuş Prometheus*, çev. Azra Erhat – Sabahattin Eyüboğlu. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 16, 30; M. Fahreddin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), XV-XVI.

[2] Kafkasya coğrafyasının sınırlarının tespitinde farklı görüşler bulunmaktadır. Bölgenin doğusunda Hazar, batısında ise Karadeniz'in yer aldığı genel kabuldür. Ancak kuzey ve güney sınırları ihtilaflıdır. Tespit edilebildiği kadarıyla tarihte Sıradağlar ve bunların kuzey etekleri için Kafkasya adı kullanılmıştır. Dolayısıyla günümüzdeki Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın büyük bir bölümü Kafkasya coğrafyasına dâhil değildir. İbn Havkal Arran, Azerbaycan ve Ermeniyye'yi bir bölge kabul etmiş, Kafkas dağlarının bu bölgenin kuzeyinde olduğunu belirtmiştir. Cevdet Paşa Kafkasya'nın kuzey hududunu Kuban Nehri; güneyini ise Kanık Nehri, Acara Dağı, Ahıska, Gümrü, Şeki, Kabala, Şirvan, Bakü ve Salyan ile sınırlandırmıştır. Aleksander Sergeyeviç Puşkin'in Erzurum Yolculuğu adlı eserinde "Korkunç Kafkas'tan sevimli Gürcistan'a birden geçiş, büyüleyici bir şey…" ifadesinden yola çıkarak Gürcistan'ın o dönemde Kafkasya olarak adlandırılan bölgenin dışında olduğu çıkarımına ulaşılabilir. Rusça sözlüklerde Kafkasya'nın Karadeniz, Azak Denizi ve Hazar arasında kaldığı; Kutaisi, Tiflis, Erivan, Bakü, Yelizavetpol, Dağıstan, Kars ve Zakatala topraklarının Kafkas ötesi anlamına gelen "Zakavkaz" olarak belirtilmiştir. John F. Baddeley, Kafkasya olarak adlandırılan bölgenin eskiden Hazar ve Karadeniz arasında yer alan sıradağlar için kullanıldığını, fakat yakın dönemde Astrahan'ın ve Don Nehrinin güneyinden Osmanlı ve İran hudutlarına kadar uzanan toprakları ifade ettiğini belirtmektedir. Ufuk Tavkul, Kafkasları "Karadeniz ile Hazar Denizi arasında Doğu-Batı paralelinde uzanan ve yüksekliği orta kısımlarında beş bin metreyi aşan sıradağlar…" olarak tanımlamakta ve Güney Kafkasya tabirinin Kafkas Ötesi olarak isimlendirilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla yakın dönemde literatüre giren Güney Kafkasya tabirini kullanan coğrafyacı ve siyaset bilimcilerin yanıldığı kanaatindedir. Fakat Kafkasların kuzeyinin ve güneyinden coğrafi, etnik, kültürel ve siyasî sınırlar açısından farklı olduğunu belirtmiş ve Kafkasya coğrafyasını "Kafkas halkları adı verilen Adıge, Abhaz, Abazin, Kabardey, Karaçay-Malkar, Oset, Çeçen-İnguş ve Dağıstan halklarının yaşadığı etnik ve kültürel coğrafyanın adıdır." şeklinde tanımlamıştır. Böylelikle Abhazya ve Güney Osetya'yı her ne kadar Sıradağların güneyinde kalsa da etnik ve kültürel açıdan Kafkasya sınırlarına dâhil etmiştir. Bkz.: İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021), 259; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, nşr. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021), 1/140; Aleksander Sergeyeviç Puşkin, *Erzurum Yolculuğu*, çev. Z. Baştımar (Ankara: Yaba Yayınları, 1961), 30; F. A. Brockhaus – İ. A. Yerfon, *Entsiklopediçeskiy Slovar* (St. Petersburg: Tipo Litografiya İ. A. Yefrona, 1984), 13a/819; John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, çev. Sedat Özden (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1989), 19; Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 11-12.

Kafkaslar 1.100 km uzunluğunda ve 110-160 (Gammer'a göre 32-180) km genişliğindedir. Sıradağların rakımı en yüksek noktası, Elbruz Dağının 5642 m olan zirvesidir. Takriben 1.000 km boyunca sıradağların rakımı 2.000 metrenin altına düşmemekte hatta Orta Kafkaslarda yükseklik 4.000-5.000 metre aralığında

Anadolu, Gürcistan, Azerbaycan ve İran'ın Kuzey Türkistan (Kıpçak Bozkırı) ve Rusya'ya açılan kapısı olan Kafkasya'nın sarp sıradağları kuzey-güney istikametinde ulaşımı güçleştirmektedir. Kafkasların doğusunda bulunan Derbend, Orta Kafkaslar'da yer alan Daryal ve Batı Kafkaslar'da Karadeniz sahil şeridi olmak üzere barındırdığı üç geçit, Kafkasya'dan kuzey-güney doğrultusunda karayoluyla ulaşımı sağlaması bakımından bölgenin jeopolitik önemini arttırmaktadır. Aynı zamanda Anadolu'nun ve Türkistan'ın (Orta Asya'nın) Hazar Denizi kuzeyinde kara bağlantısını sağlaması bakımından Kafkaslar, Türk dünyası arasında bir köprüdür.[3]

Doğu-Batı ve Güney-Kuzey ulaşım güzergâhları üzerinde bulunması ve sıradağların doğal bir kale vazifesi görmesinden ötürü Kafkasya hem yerli halklarına hem de bağımsızlığını korumak isteyen toplumlara ev sahipliği yapmıştır.[4]

---

değişmektedir. Avrasya'nın Tersiyer (üçüncül) genç kıvrımlar kuşağının bir bölümü olan Kafkaslar, Alp jeosenklinalinde meydana gelmiştir. Ayrıca oluşumunda volkanik hareketlilik de etkili olmuştur. Bkz.: Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 11; Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, 25; Yohann F. Blaramberg, *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askerî Tasviri*, çev. Habibe Eren (Ankara: Kafdav Yayınları, 2017), 33-38.

3 Karşılaştıkları orantısız güç (silah teknolojisi ve asker sayısı bakımından) karşısında Kafkas halklarının bağımsızlık mücadelesi vermesi Anadolu, Balkanlar, Azerbaycan, İran ve Türkistan'ın Ruslar tarafından istilâsını geciktirmiştir. Nitekim Kafkasların düşmesinden sonra 1868'de Buhara Hanlığı, 1873'te Hîve Hanlığı, 1876'da ise Hokand Hanlığı Çarlık Rusyası kontrolüne girmiştir. 1877-1878'de gerçekleşen 93 Harbi'nde ise Rus ordusu, Balkanlar ve Doğu Anadolu'ya kadar ilerlemiştir. Ayrıca Birleşik Krallık kontrolünde olan Hindistan da Kafkaslar'da Rus ordusunun ilerleyememesi sebebiyle Çarlık tarafından ciddi bir şekilde tehdit edilmemiştir. General İsmail Hakkı Berkok Kafkasya'nın Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının arasında yer aldığını ayrıca Akdeniz, Ege, Marmara, Karadeniz, Azak Denizi üzerinden deniz ulaşımına açık olmasına ilaveten İdil (Volga), Don, Dinyeper, Dinyester Irmaklarıyla Kuzey Türkistan'a Tuna Nehri vasıtasıyla Avrupa'nın içlerine ve Nil Nehri vasıtasıyla da Afrika'nın içlerine ulaşım sağlanabileceğini belirtir. Bkz.: General İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958), 11.

4 Coğrafî yapısından dolayı tarih boyunca Kafkasya, çok farklı dillerin konuşulduğu ve çeşitli etnik unsurların bir arada yaşadığı bir bölge konumunda olmuştur. 10. asır seyyahlarından İbn Havkal, bu dağlarda 300'den fazla dilin konuşulduğunu belirtmiştir. Strabon ise Sohum yakınlarında yer alan Dioscurias şehrinde 70 dil konuşulduğunu aktarmıştır. Romalıların da burada yaklaşık 130 tercüman kullandıkları nakledilir. Yakın dönemlerde yapılan araştırmalar farklı olduğu düşünülen dillerin aslında bir dilin lehçeleri, şiveleri ve ağızları olabileceği üzerinde durmuştur. Tavkul, bölgede konuşulan dil ve lehçelerin 50'den fazla olduğunu varsaymaktadır. Kafkasya'da yaşayan kavimlerin her ne kadar dilleri farklı olsa da kültürlerinde birçok ortak noktanın bulunması ve net bir fizikî antropolojik farklılığın bulunmaması, ırkların tarihî süreçte karıştığını göstermektedir. (İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021), 270; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İşgali*, 21-22; Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, 13, 19-20.) Kafkaslar'da yaşayan halklar, yaşamış oldukları bölgeler ve konuştukları dil merkeze alınarak Vaynahlar (Çeçenler, İnguşlar), Adıgeler (Çerkesler), Abhazlar, Türkler (Karaçay-Balkarlar, Kumuklar, Nogaylar), Osetler, Dağıstan Kavimleri (Avalar, Lezgiler, Dargılar, Laklar, vd.) olarak tasnif edilebilir. Kafkas halkları hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz.: Shirin Akiner, *Sovyet Müslümanları*, çev. Tufan Buzpınar, Ahmet Mutu (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 93-225; Şamil Mansur, *Çeçenler* (Ankara: Sam Yayınları, 1996), 25-40; Alexandre Grigoriantz. *Kafkasya Halkları*, çev. Doğan Yurdakul (İstanbul: Sabah Yayınları, 1999), 105-208; Musa Ramazan, *Dağıstan ve Laklar* (İstanbul, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2002), 61-68; Met

Kuzey-güney doğrultusunda geçiş imkânı sunan Kafkasya geçitleri, jeopolitik ve jeostratejik konumu sebebiyle tarihte çeşitli kavimler ya da devletler tarafından kontrol altına alınmak istenmiştir. Kimmerler[5], İskitler[6], Yunan-Roma kolonileri[7], Hunlar[8],

Çünatıkho Yusuf İzzet Paşa, *Kafkas Tarihi,* sad. Fahri Huvaj (Ankara: Adıge Yayınları, 2002), 81-107, 291-304; Adolf Berje, *Kafkasya Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi*, çev. Murat Papşu (İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2010), 21-112; Mustafa Özsaray, *Çerkeslerin İslamlaşması-Çerkeslerin Eski Dinleri ve İslamiyetin Kuzey Kafkasyaya Girişi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2012), 24-30; Tavkul, *Kafkasya Gerçeği,* 119-182; Negume Şore Beçmırze, *Adıge Halkının Tarihi*, çev. Fahri Huvaj (Ankara: Adıge Yayınları, 2017) 24-32; Leonti Lyulye, *Çerkesya*, çev. Murat Papşu (İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 1. Basım, 1998), 27-100; Blaramberg, Kafkasya, 96-285; Ayşegül Kuş, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya Çerkesler, Abhazlar, Karaçay-Malkarlar, Osetler, Çeçenler, Lezgiler, Avarlar, Kumuklar* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2021), 39-120; Ziya Musa Buniyatov, "Dağıstan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/404-406; Nadir Devlet, "Avarlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/110-111; Rıza Kurtuluş, "Kumuklar", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/372-373; Mustafa Aydın, "Lekler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/131-133; Davut Dursun, "Lezgiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/169-170; Rıza Kurtuluş, "Dargınlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/492; Mehmet Alpargu, "Nogaylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/202-204; Jamuhanov Culeyman Sultanoviç, "Çeçenistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/244-247; Ali Arslan, "İnguşlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/311-314; Abdullah Saydam, "Osetler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/437-438; İsmail Türkoğlu, "Karaçay-Balkarlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/380-381; Sadık Müfit Bilge, "Çerkezler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/287-290; Davut Dursun, "Kabartaylar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/12-13; Mustafa Aydın, "Abazalar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/1-3.

5 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu,* çev. Reşat Uzmen (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980), 24-33; Tavkul, *Kafkasya Gerçeği,* 56; Alan A. Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli (Ankara: Kafdav Yayınları, 2017) 37-48.

6 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu,* 24-29; Tuallagov, *İskitlerden Erken Alanlara Kafkasya*, 37-48; Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, 57-61.

7 Ahmet Canbek, *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi* (İstanbul: Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını, 1. Basım, 1978), 21-23; Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, 63-64.

8 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu,* 86-90; Geza Feher, *Bulgar Türkleri Tarihi*. çev. Heyet (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984), VII, 1-6; Tavkul, "Adige (Çerkes) Dilinde Bulgar Türkçesi Alıntı Sözcükler Üzerine", *Modern Türklük Araştırma Dergisi* 4/2 (Haziran 2007); Adilhan Adiloğlu, "Karaçay-Malkar Türklerinin Etnik Oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* /24 (Ocak, 2007).

Bulgarlar, Alanlar[9], Avarlar[10], Hazarlar[11], Kıpçaklar[12], Hulefâ-yi Râşidîn[13] (Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemleri), Emevîler[14], Abbâsîler[15], Selçuklular[16], Moğollar[17], Altın Orda Hanlığı, Timurlular[18], Osmanlılar[19], Safevîler, Kaçarlar ve Afşarlar'ın[20] çeşitli şekillerde Kafkasya bölgesiyle temasları olmuştur. Ancak tespit edilebildiği kadarıyla doğusundan batısına güneyinden kuzeyine Kafkaslara tamamen hâkim olabilen tek devlet Çarlık Rusyası olmuştur.

---

9 Ebü'l-Kâsım Said b. Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Et-Ta'rif bi Tabakâti'l-Ümem ve Ulemâihâ ve Nübezin Min Teâlifihim ve Ahbârihim,* çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), 44; Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, 69-73.

10 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu,* 172-177; Berkok, *Tarihte Kafkasya*, 145; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 26-27.

11 Grousset, *Bozkır İmparatorluğu,* 180-182.

12 Marie Felicite Brosset, *Gürcistan Tarihi Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar*, çev. Hrand D. Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2003), 16; Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime, haz. Zuhal Kargı Ölmez (Ankara: Simurg Yayınları, 1996), 239; W. De Tıesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler,* çev. İsmail Hakkı İzmirli (İstanbul: Maarif Matbaası Yayınları, 1941), 373; Grousset, *Bozkır İmparatorluğu,* 182-185; A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü,* çev. Hasan Eren (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 34; Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/538-540.

13 Ebî Ca'fer Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk,* thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1119), 158-159; Hasan el-Kadarî, *Âsâr-i Dağıstan*, çev. Musa Ramazan (İstanbul, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2003), 20-21; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih* (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2002), 430.

14 el-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 22-26.

15 el-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 27-28; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", çev. G. A. Podhalyuzin, *Sbornik Svedeniy O Kavkazskih Gortsah*, Kavkazskiy Gorskoy Upravleniya (Tiflis: İzdaniya Kavkazskogo Gorskogo Upravleniya, 1873), 7/6; Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", *Muslim Culture İn Russia And Central Asia: Die Islamgelehrten Daghestans und ihre Arabischen Werke* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2004), 4/9.

16 Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî,* çev. Erkan Göksu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 56-71; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2008), 154-157, 163-165.

17 İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası,* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003).

18 Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme,* çev. Necati Lugal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 135-153, 192-201, 331-339; Hasan el-Kadarî, Âsâr-i Dağıstan, 31; İsmail Aka, *"Timur", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/173-177.

19 Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi,* haz. Kemal Yavuz – Yekta Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım Yayınları, 2003), 51-55; M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi,* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998); W. E. D. Allen – Paul Muratoff, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966); Ahmed Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkas Tarihçesi,* haz. Mustafa Zahit Öner (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2022); Kesbi Haşim Mehmet Efendi, *Ahval-i Anapa ve Çerkes*, haz. Mustafa Özsaray (İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, 2017).

20 el-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 200; Oğuz Türker, *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020).

Arkeoloji ve dil üzerine yapılan araştırmaların sonucunda tespit edilebildiği kadarıyla Slavların ilk vatanı Vistul, Pripyat ve (Orta) Dinyeper nehirleri sahasıdır. Ancak bu coğrafyanın kuzey-güney ve doğu-batı sınırları kesin olarak tespit edilememektedir.[21]

Türkistan'dan göç eden kavimlerin hâkimiyeti ve baskısı altında yaşayan Slavlar, İskandinav kökenli Vareglerin/Rusların önderliğinde devlet kurabilmişlerdir.[22]

Rusların Kafkaslara ilk seferi, 913-914 yıllarında Hazar üzerinden Bakü yakınlarında karaya çıkmaları sonucu gerçekleşmiştir. Ancak Hazarlara tabi birlikler tarafından geri püskürtülmüşlerdir. 943-944'te ise Karadeniz üzerinden Kuban Nehrini takip ederek Kafkaslara gelmişler, buradan Hazar'a yönelmiş ardından Sıradağların güneyindeki Arran şehrini ve Taberistan'ı yağmalamış ve geri dönmüşlerdir. 965 senesinde Don Nehri'nin aşağı boylarında bulunan Hazarlara ait Sarkel Kalesi ve Kuban Nehri mansabındaki Tmutarakan Ruslar tarafından zaptedilmiştir. Daha sonra burada bir Rus knezliği kurulmuştur.[23] Bu girişim, Hazarların Azak ve Kafkasların kuzeyindeki hâkimiyetlerine zarar vermiştir.

Knez Vladimir (980-1015) döneminde Hristiyanlık 988-989'da resmen tanındı. Rus kilisesi de İstanbul patrikliğine bağlı bir metropolitlik oldu. Ortodoksluk, imparatorların hâkimiyetini güçlendiren esasları kabul ettiği için knezlerin de nüfuzları arttı. Bu inanç, Rus devleti ve kültürünün gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.[24]

---

[21] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1987), 3.

[22] Vareg, İskandinav kökenli paralı askerlere yerli Slavlar tarafından verilen bir isimdi. Vareg kıtalarının lideri konumundaki Norman beylerine, Slavca knez adı verilirdi. Vareglerden Slavlar arasına yerleşip onlar üzerinde hâkimiyet kuranlarına ise Rus adı verildiği düşünülmektedir. İskandinavya'dan gelen Normanların nüfusları Slavlara nazaran az olduğundan zamanla Slavlaşmışlardır. Aynı zamanda 10. yüzyılda Hıristiyanlığın Kiev'de kabul edilmesi sonucu, Slavlar ile Ruslar hem din hem dil bağlarıyla kaynaşmışlardır. Ne var ki Rus adı, zamanla yerli Slav ahalisi için de kullanılagelmiştir. 9. yüzyılın ortalarında Doğu Avrupa'nın güneyinde Hazarlar, kuzeyinde ise Normanlar hâkimdi. Türkistan'dan gelen Peçeneklerin Hazarlara baskısı sonucunda Slavların üzerindeki Hazar nüfuzu azalmış ve 860'lı yıllarda birkaç Vareg knezi, Ladoga ve İlmen gölü çevrelerinde hâkimiyet kurmuştu. Rurik, diğer knezleri mağlup ederek geniş bir coğrafyayı kontrol altına almış olması, onun 862 yılında siyasî arenaya çıkan Rus devletinin kurucusu olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Rurik'ten sonra iktidara gelen akrabası Oleg'in Kiev'i ele geçirmesi, Rus Devleti'nin kurumsallaşması yönünde ciddi bir adım olmuştur. Bkz.: Kurat, *Rusya Tarihi*, 12, 16-17, 19-21; Wilhelm Thomsen, *Rus Devleti'nin Tarihi Kökenleri*, çev. Emine Dikmen (İstanbul, Selenge Yayınları, 2021).

[23] Kurat, *Rusya Tarihi*, 22-23, 25; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 36.

[24] Kurat, *Rusya Tarihi*, 27-31. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 36.

Hunların, Hazarların, Peçeneklerin ve Oğuzların ardından 1060 yılından itibaren Rusya bozkırlarının güneyini Kıpçak Türkleri hâkimiyet altına almıştır. 1061'den 1210 yılına dek yaklaşık olarak 50 kez Kuman saldırısı kayda geçmiştir.[25] Kıpçakların ardından ise Ruslar bu kez Moğol istilâsına maruz kalmıştır. Asya'nın doğusunda rakiplerini alt eden Moğol asıllı Timuçin, 1206'da Cengiz unvanını alarak kağan olmuştur.[26] Peyderpey güçlenen Moğollar, zahirî neden olarak Otrar Hadisesi neticesinde Harzemşahlar'a savaş açmış ve Batı seferlerine başlamıştır. Türkistan'ın Moğolların işgaline maruz kalmasının akabinde Cengiz Han, Kafkasların kuzeyinde Kuban boyunda yaşayan Kıpçaklar üzerine Cebe ve Subutay önderliğinde birlikler göndermiştir. Moğollar 1222 yılında Kafkasların doğusunda bulunan Derbend şehrini aşmış ve güzergâhları üzerinde ikâmet eden Alanları mağlup ettikten sonra Kıpçaklara ulaşmışlardır. Kuman Başbuğu Konçak Han ve Rus knezleri Moğollara karşı ittifak yapmış olmaları ve sekiz gün boyunca Moğolları Azak'a akan Kalka Nehri'ne kadar takip etmiş olmalarına rağmen 16 Temmuz 1223'te mağlup oldular. Bu yenilginin ardından Kıpçak Bozkırı ve Novgorod'a kadar Rusya Cengiz ordularının kontrolüne geçmiştir. Her ne kadar Moğol istilâsı dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Doğu Avrupa'da da yıkıcı bir etki bıraksa da İdil Bulgarları ve Slavların yaşadığı coğrafya, kendi yaşam tarzlarına uygun olmadığından Cuci ulusu Kıpçak Bozkırı'na yerleşmiştir. İzin ve berat verdikleri knezlerin kendilerine tabi olarak varlıklarını sürdürebilmelerine imkân tanımışlardır.[27] Bu dönemde Moğolların kiliseye hoşgörülü tutumu ve Slavlara özerklik vermesi, Rusların zamanla nüfuz kazanmasında rol oynamıştır.

Altın Orda Hanlığı ile sıhriyet bağları kurup Hanların desteğini alarak diğer Slav knezliklerine karşı nüfuz kazanması, Altın Orda'nın yaşadığı iç savaşlardan istifade etmesi[28], Ortodoks metropolitlerin Moskova'ya yerleştirilmesi[29], Üç Roma

---

25 Kurat, *Rusya Tarihi*, 39-40.

26 Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/367-369.

27 Kurat, *Rusya Tarihi*, 63-64, 67-71.

28 Kurat, *Rusya* Tarihi, 136-137, 110-112.

29 Metropolitler, İstanbul'dan tayin edilmekteydi. 1300 senesinde Kiev'in yakılması sonucunda metropolit Maksim, Vladimir şehrine gitti. Fakat halefi Petr, dinî merkezi Moskova'ya taşıdı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Doğu Roma'yı kuşatması üzerine Bizans İmparatoru Papa'dan Katolik desteğini talep etmiş, buna binaen Papa da Kiliselerin birleşip Ortodoksların Katolik nüfuzuna girmesini şart koşmuştu. Bizans bu antlaşmayı kabul etse de Moskova bu kararı tanımamıştır. Bu tutum, Moskova kilisesinin bağımsızlığı yönünde atılan bir adımdır. 1589'da da İstanbul, Kudüs, Antakya ve İskenderiye'de

Nazariyesi'ni[30] ileri sürmeleri, diğer knezliklerden satın alarak/zorla/veraset yolu ile toprak alması, Timur'un Altın Orda'yı zayıflatması gibi sebeplerle Moskova Knezliği zamanla güçlenmiştir. Altın Orda Hanlığı'nın parçalanması akabinde Moskova, Kazan Hanlığı hâkimiyetine girmiştir. Fakat zamanla Kazan Hanlığı'nın nüfuzu kırılınca bağımsız bir güç olmuştur.[31]

Çarlık Rusyası, Altın Orda Hanlığı (1241-1502) bakiyeleri olan Kazan Hanlığını 1552'de, Astrahan Hanlığını ise 1556'da işgal edince Kafkaslara sınır olmuştur.[32] Çar 1. Petro (1682-1725) dönemine kadarki süreçte Kafkasları işgale yönelik büyük bir sefer düzenlenmemiştir.[33] 1. Petro 1722'de Kafkasların doğusunda bulunan Dağıstan'ı istilâ ederek Çarlık Rusyası'nın bölgeye yönelik kalıcı işgal girişimini başlatmıştır.[34]

---

bulunan patrikliklere ilaveten Rusya'da da bir patriklik oluşturulmuştur. Bkz.: Kurat, *Rusya Tarihi*, 92, 102, 178-179.

30 3. Vasili, son Bizans İmparatoru'nun kardeşinin kızı Sofya ile evlenmiştir. Moskova'ya Sofya'nın beraberinde gelen Rumlar, Knez'e kendisinin Bizans İmparatoru'nun halefi ve İstanbul'un Osmanlı Devleti'nce fethedilmesinin ardından başsız kalan Ortodoksluğun hâmisi olduğunu telkin etmişlerdir. Pskovlu rahip Filoley de eskiden dünya hâkimiyet merkezinin Roma iken daha sonra bunun İstanbul'a geldiği ancak her iki şehrin de düştüğünü ancak üçüncü Roma olan Moskova'nın ise hâlâ ayakta bulunduğunu, Hristiyanlıktaki mukaddes üçlük hükmünce dördüncü Roma olamayacağını dolayısıyla Moskova'nın dünya hâkimiyetinin merkezi olduğunu yazılı olarak Knez 3. Vasili'ye bildirilmiştir. Böylelikle Moskova'ya dünya hâkimiyeti ideali veren tarihî bir hak oluşturulmuştur. Bkz.: Kurat, *Rusya Tarihi*, 140.

31 Kurat, *Rusya Tarihi*, 93, 115.

32 Rus devletinin Kafkaslara yaklaşması ve bölgesel bir güç olması üzerine Kafkas halklarından komşularıyla sorun yaşayan siyasîler Çar'ın müttefiki olma veya himayesine girme seçeneğini tercih etmişlerdir. 1552'de Çar 4. İvan'dan iki Çerkes beyi himâye talep etmiştir. 1555 yılında ise birkaç Çeçen beyi 150 kişilik bir heyetle Moskova'ya gelip Osmanlı ve Kırım'a karşı himaye talep etmiş, Çar ise Osmanlı ile barış içerisinde olduklarını ancak onları Kırım Hanlığından koruyabileceğini belirtmiştir. Kabarda beyleri Temruk ve Tizrüt, Tarku (Temirhan Şura) Şamhalına karşı; Terek boyundaki Tümen Beyliği mirzası da amcasına karşı Moskova'dan himaye talep etti. Bunun üzerine Çarlık kuvvetleri, Terek Nehri'ne kadar ilerleyip Kabarda topraklarına müstahkem yapılar inşa etmeye başlamıştır. Kazan, Astrahan'dan gelen mülteciler, Nogay mirzaları ve de Türkistan hanlıklarından elçiler Rusları Osmanlı Devleti'ne şikâyet etmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı, 1568'de Ejderhan Seferi düzenlemiştir. Ancak Don ve Volga nehirleri arasına açılması planlanan kanal için öncesinde yeteri kadar çalışma yapılmamış olması, kısa zamanda sınırlı sayıda kuvvet kullanılması, sefere geç başlanıp iklim şartlarının dikkate alınmaması ve Kırım Hanı'nın Osmanlı'yı kasten yanlış yönlendirmesinden ötürü sefer başarılı olamamıştır. Bkz.: Kurat, *Rusya Tarihi*, 145-147, 153-156, 160.

33 İberya (Gürcistan) kralı, 1586'da Tarku Şamhalına karşı Çar'dan yardım ister. Bunun üzerine 7.000 askerden oluşan Rus ordusu başkenti ele geçirir ancak dönüş yolunda Sulak Nehri kenarında imha edilirler. 1604'te İntikam için Boris Godunov tekrar ordu gönderir. Fakat bu Rus kuvveti de Şamhal'ın ordusu tarafından etkisiz hâle getirilir. Bkz.: Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 41; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 1.

34 Her ne kadar Rusların Kafkasları işgali, 16. yüzyılda Slav Kazakların Terek Irmağı kenarına yerleştirilmeleriyle başladığı ileri sürülse de kalıcı işgal Çar Petro döneminde başlar. 1. Petro, başta Hindistan ulaşmak üzere politik amaçları için Kafkasya'yı kontrol altına almayı hedeflemişti. Bu plan da Rusya'nın İsveç'e karşı yürüttüğü ve 1721'de sona eren Kuzey Savaşı'nın ardından Afganların İran'a saldırdıkları bir süreçte devreye alındı. Ancak Rusların Kafkasya'yı işgal edebilmeleri için Kırım'ı ve

Çarlık Rusyası'nın istilâ girişimi karşısında Kafkas halkları önce birlik olmaksızın yerel direniş göstermişlerdir. Ancak Rusya'nın silah teknolojisi ve asker sayısı bakımından üstün olması, Kafkas halklarının bağımsızlıklarını muhafaza etmelerinde başarısız olmalarına yol açmıştır. Bu durum üzerine Çeçen asıllı İmâm Mansur önderliğinde bir kısım Kafkas halkı 1785 yılında topyekûn mücadele için gazavât ilân etmiştir. İmâm Mansur, 1791 yılında Osmanlı'nın Kafkasların batısındaki üssü olan Anapa Kalesi'nin Çarlık Rusyası tarafından ele geçirilmesi üzerine esir düşmüş ve 1794'te vefat etmiştir.[35] Onun 1791'de esir düşmesinin ardından Kafkasya'nın bağımsızlığı için yürütülen gazavât 39 yıl lidersiz kalmıştır.[36] 1830 senesinde Gimrili Gâzî Muhammed (1829/30-1832) tekrar gazavât ilân etmişse de iki yıl süren liderliğinin ardından Gimri kuşatmasında şehid olmuştur. Aynı sene Hamzat Bek (1832-1834) imâm seçilmiştir. Ancak onun da iki yıl süren önderliği, kendisine düzenlenen suikast sonucu sona ermiştir. Kafkasya bağımsızlık hareketinin tekrar başsız kalması üzerine Gimrili Şâmil, imâm seçilmiştir.

İmâm Şâmil seleflerinden (İmâm Gâzî Muhammed ve İmâm Hamzat Bek'ten) farklı olarak çeşitli etnik kökenlere mensup Kafkasyalı Müslümanları kurumsal yapıda bir araya getirerek vatan toprakları için yürütülen bağımsızlık mücadelesi sürecinde Kafkaslar'da bağımsız bir devlet kurmuştur. Hilâfet kurumu dışında hiçbir otorite tanımayan İmâm Şâmil, 25 yıl boyunca Çarlık Rusyası'na karşı bağımsızlık mücadelesi vermiştir. 1859 yılında savaşarak son nefesini vermek yerine halkının can güvenliği için Çarlık Rusyası'na teslim olmayı tercih etmiştir. Kurmuş olduğu devlet de onun esir düşmesiyle tarihteki yerini almıştır.

Osmanlı'nın Batı Kafkasya kıyılarındaki kalelerini ele geçirmesi gerekmekteydi. 1. Petro, Azak Kalesi'ni ele geçirip Kerç boğazına yöneldi. Ardından da Şirvan'ın merkezi Şemha'da Rus tüccarların malının çalınmasını bahane ederek 1722'de Dağıstan'ı işgal etti. Ancak çeşitli nedenlerle geri çekilmek zorunda kaldı. Petro'dan sonra Çarlık Rusyası'nın Kafkasya seferleri, Osmanlı ve başta Lehistan olmak üzere Avrupa ile olan mücadelesinden ötürü ertelendi. 60 yılı aşkın mücadele sonunda 1783'te Kırım ilhak edildi ve Kuban nehri sınır olarak belirlendi. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Kıpçak Bozkırlarında ve Kuban Nehri kuzeyinde hâkim güç Çarlık olmuştu. Dolayısıyla Kafkasya artık kuzeyden Rus işgaline tamamen açık hâle geldi. Bkz. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 52-63; Kurat, *Rusya Tarihi*, 252-262; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 1-3.

[35] İmâm Mansur hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Tarık Cemal Kutlu, *İmam Mansur* (İstanbul: Bayrak Yayınları, 1987); Şerafeddin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1961), 114-116; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 72-79; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 39.

[36] 1700'lü yılların sonu 1800'lü yılların başında Rusya'nın Kafkasların güneyindeki ilerleyişi için Bkz.: Özgür Türker, *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020).

Çok yönlü bir kişilik olan Gimrili Şâmil, Çarlık Rusyası'na karşı 19. yüzyılda yürütülen Kafkasya bağımsızlık mücadelesindeki siyasî ve askerî başarılarıyla tarihte temayüz etmiştir. Ancak literatürde Şâmil, bir tarikat şeyhi; Kafkasya'da Çarlık Rusyası'na karşı verilen bağımsızlık mücadelesi de Müridizm hareketi olarak adlandırılmaktadır. Tarikatlar, Kafkasya'nın bağımsızlığı için mücadele etmişlerdir. Fakat sosyolojik olarak bir araya gelmesi zor olan bir toplumda vatan toprağının müdafaası için farklı etnik kökenli kavimleri kurumsal olarak bir araya getirip devlet kurma başarısı, İmâm Şâmil'e aittir. Nitekim bu tezin delillerinden birisi de İmâm Şâmil'in halkı için esareti tercih etmesiyle kurucusu olduğu devletin dağılmasıdır. Diğer bir delil ise Kafkas halklarının bağımsızlıkları için gaza ederken kendilerini Müridizm hareketi olarak adlandırmamış olmalarıdır. Bu isimlendirme Ruslara aittir. Kafkasya bağımsızlık mücadelesini bir tarikat hareketi, liderini de bir şeyh olarak takdim etmek İmâm Şâmil'in ve silah arkadaşlarının başarısını gölgelemektedir.

Çalışmanın amacı, 19. yüzyılın büyük devletlerinden biri olan Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'yı kontrol altına alma teşebbüsleri karşısında Kafkas halklarının bir kısmının bağımsızlıklarını korumak için bir araya gelip yürüttükleri gazavât hareketi sürecinde kendilerine lider seçtikleri İmâm Şâmil'in siyasî kişiliğini incelemektir. Bu kapsamda çalışmanın hedefleri;

1-İmâm Şâmil'in Kafkasya özgürlük mücadelesi sürecinde bir devlet kurduğunu temellendirmek,

2-Bağımsızlık hareketinin gazavât yerine Müridizm olarak adlandırılmasının yanlış olduğunu ispatlamak,

3-Kafkasya bağımsızlık hareketinde tarikatların önemli bir rol üstlendiklerini ancak Kafkas halklarını kurumsal olarak bir araya getirenin İmâm Şâmil olduğunu ortaya koymak,

4-Sınırları tartışmalı bir konu olan Kafkasya coğrafyasını tespit etmeye çalışmak,

5-Anadolu, Gürcistan, Azerbaycan ve İran'ı kara yolu ile (Kafkas sıradağlarından geçen üç geçitle) Kıpçak Bozkırı'na (Kuzey Türkistan'a) ve Rusya'ya bağlayan Kafkasya'nın

jeopolitik özelliğini açıklayıp Anadolu'nun Türkistan'a (Orta Asya'ya) açılan kapısı olduğunu vurgulamak,

6-Kafkasya gazavât hareketinin Çarlık Rusyası karşısında tutunamamasının en büyük nedeninin Kafkas halklarının tam anlamıyla birlik kuramaması olduğunu belirtmektir.

Yazdırdığı mektuplar başta olmak üzere döneme ait kaynaklarda İmâm Şâmil'in kendisini hangi mertebede kabul ettiğini tespit etmek; Kafkas halkları, Osmanlı hilâfeti ve Çarlık Rusyası nazarında İmâm Şâmil'in konumunu incelemek, ayrıca birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanarak 25 yıllık süreçte yaşananları tespit etmeye çalışmak suretiyle Şâmil'in bir devlet başkanı olduğunu temellendirmek ve Kafkasya bağımsızlık mücadelesini Müridizm hareketi olarak adlandırmanın yanlış olduğunu ortaya koymak tezimizin özgün hedefleridir.

Tez başarıyla tamamlanıp öngörülen hedeflere ulaşıldığında İmâm Şâmil'in Kafkasya'da bir devlet kurduğu temellendirilmiş olacaktır. Böylelikle literatürde şeyh olarak anılan ve hilâfet kurumu dışında hiçbir otorite tanımayan bağımsız Kafkasya Devleti'nin kurucu başkanı Gimrili Şâmil, devlet başkanı anlamına gelen imâm unvanı dikkate alınarak araştırma konusu yapılacaktır. Kafkasya özgürlük mücadelesinin Müridizm olarak adlandırılmasının yanlış olduğu temellendirildiğinde bu bağımsızlık hareketi Kafkas halklarının da dile getirmiş olduğu gibi literatürde gazavât adını alacak ve böylelikle vatanı için hayatını ortaya koyan tarikat mensubu olan ve olmayan tüm Kafkasyalı Müslümanları kapsayacak bir isimlendirme kullanılacaktır. Buradan hareketle Kafkaslar'da tarih, askerî, uluslararası ilişkiler, siyaset felsefesi, tasavvuf, sosyoloji alanlarındaki akademik çalışmalar daha sağlıklı bir zeminde yapılabilecektir. Ayrıca çalışmanın, kendisinden sonraki araştırmalara kaynaklık edeceği ve farklı konulara kapı aralayacağı umulmaktadır.

2. Araştırmanın Kapsam ve Sınırları

Çalışmanın Giriş kısmında araştırmanın konusu, hedefleri, kapsamı, sınırları, metodu, kaynakları, başlıklar hâlinde ele alınırken Kafkasya coğrafyasının sınırları, jeopolitik önemi ve İmâm Şâmil'e kadar ana hatlarıyla Kafkasya tarihinin ele alınması planlanmaktadır. Bu bağlamda 19. yüzyılın büyük devletlerinden biri olan Çarlık Rusyası

karşısında çeyrek asır bağımsızlık mücadelesi veren İmâm Şâmil'in siyasî başarısını ortaya koyabilmek için tarihte Kafkasya coğrafyasının jeopolitik ve jeostratejik öneminin izahı aynı zamanda geçmişte Kafkasya'da hâkimiyet kurmuş olan toplumların/devletlerin gerek Kafkas halklarıyla gerekse birbirleriyle olan münasebetlerinin araştırma konusu yapılması, 19. yüzyılın ilk yarısında yoğunlaşan Kafkas gazavâtını anlamada bir temel teşkil edeceği düşünülmektedir.

İmâm Şâmil'in hayatı, bağımsızlık hareketine lider seçilmesinden önce ve önder seçildikten sonra olmak üzere iki aşamada incelenecektir. Birinci bölümde İmâm (Kafkasya bağımsızlık hareketine lider) seçilene kadar Gimrili Şâmil'in Kafkasya gazavâtına katılması ve bu süreçte Gimrili Molla Gâzî Muhammed ve Hamzat Bek liderliğinde yürütülen bağımsızlık mücadelesindeki rolü incelenecektir. Çünkü literatür incelendiğinde Şâmil'in sadece tarikat mensubu kabul edildiği için değil iyi bir eğitim alması ve çok yönlü kişiliğe sahip olmasından dolayı imâm seçildiği ortaya çıkacaktır.

Çalışmamızın adı her ne kadar "19. Yüzyılda Kafkasya'da Bağımsızlık Mücadelesi ve İmam Şamil'in Siyasî Kişiliği" olsa da tezin hedefleri göz önünde bulundurularak İmâmlar Dönemi (1829/30-1859) merkeze alınmıştır. 19. yüzyılda 1864'e kadar süren Batı Kafkasya'daki savaşlara konu bütünlüğü dikkate alınarak değinilmiştir. İmâm Şâmil sonrası Doğu Kafkasya'daki harpler ise ele alınmamıştır.

2. bölümde İmâm Şâmil'in etnik kökeni, ailesi, aldığı eğitim ve Kafkasya bağımsızlık mücadelesine liderlik süreci ele alınacaktır. Yirmi beş yıl kadar süren bu imâmlık süreci, yazdırdığı kronik temel alınıp mukayeseli okumalar yapmak suretiyle araştırma konusu yapılacaktır.

3. bölümde gazavât ve Müridizm kavramlarının incelenmesinin ardından İmâm Şâmil'in, siyasî kişiliğini temellendirebilmek için öncelikle devletin ne olduğu ve bir yapıya devlet adı verilebilmesi için hangi organlara sahip olması gerektiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Buradan hareketle İmâm Şâmil'in oluşturduğu yasama, yürütme ve yargı erklerine sahip olan kurumsal yapının devlet formuyla karşılaştırması yapılacaktır. Bu aşamada 5 temel adım takip edilecektir.

1-İmâm Şâmil'in kendisini hangi konumda kabul ettiği birinci adımda araştırılacaktır. Bu konuda öncelikle Şâmil'in Osmanlı Devleti'ne, Çarlık Rusyası'na ve atadığı nâiblerine gönderdiği mektuplar incelenecektir.

2-Kafkas halklarının İmâm Şâmil'i hangi konumda kabul ettiği ise ikinci adımda ele alınacaktır. Kafkas halklarının tamamı Şâmil'in otoritesini tanımamıştır. Bu adımda Kafkas halklarının onu hangi mertebede gördüğü -yerel kaynaklar esas alınarak- tespit edilmeye çalışılacaktır.

3-Osmanlı Devleti'nin Şâmil'i hangi konumda gördüğü ise üçüncü adımdır. Kafkaslara İslâm, Hz. Ömer döneminde ulaşmıştır. Zamanla doğudan batıya doğru yayılmıştır. Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) Mısır'ı hâkimiyet altına almasından (1517) sonra hilâfetin Osmanlılara geçtiği genel bir kabuldür. Dolayısıyla Osmanlı Sultanlarının, her ne kadar Kafkasya'nın tamamı Osmanlı Devleti sınırlarına dahil olmasa da kendilerine biat eden Kafkasya Müslümanlarından sorumludur. Bölge halkının topraklarının işgale uğraması nedeniyle Müslüman halkın şikâyet ve yardım taleplerine cevap vermek Hilâfetin yükümlülüğüdür. İmâm Şâmil, bölge hakkındaki durumu İstanbul'a elçi göndererek iletmiş ve Çarlık Rusyası engellemelerine rağmen taraflar arasında yazışmalar gerçekleşmiştir. Buradan hareketle Osmanlı'nın, Kafkasya bağımsızlık hareketi liderini nasıl konumlandırdığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

4-Çarlık Rusyası'nın Kafkasları istilâsı karşısında 25 yıl boyunca bağımsızlık hareketinin lideri olarak kendilerine direnen şahsı İmâm Şâmil'i hangi konumda kabul ettiklerini incelemek temellendirmenin dördüncü adımıdır. Şâmil ile Çarlık arasında kimi zaman yazışmalar kimi zaman ise -Çar'ın görüşme teklifini reddettiğinden- kumandanlar vasıtasıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Rus kaynaklarının özellikle kullanılacağı bu aşamada Çarlık Rusyası'nın Şâmil'i hangi konumda kabul ettiği araştırılacaktır.

5-Temellendirmenin son adımı olarak birincil ve ikincil kaynaklar mukayeseli olarak ele alınıp İmâm Şâmil dönemindeki Kafkasya gazavâtı incelenecek ve Şâmil'in 25 yıllık siyasî hayatındaki icraatları değerlendirilecektir. Nihayet bu faaliyetlerin devlet olabilmek için yeterliliği tartışılacaktır.

3. Araştırmanın Metodu

Çalışmada literatür taraması kapsamında konu ile alakalı temel kaynaklar, tezler, makaleler, ansiklopedi maddeleri ve kitaplar tarandıktan sonra elde edilen bilgiler mukayeseli olarak incelenip objektif bir yaklaşımla değerlendirilecektir. Araştırma konusu yapılan süreç, dönemin şartları da göz önünde bulundurularak işlenecek olup bu bağlamda nitel araştırma yöntemi olan doküman analizi kullanılacaktır.

4. Araştırmanın Kaynakları

Çalışma konusu ile ilgili birincil kaynaklar temelde Arapça, Osmanlı Türkçesi ve Rusça'dır. Bunun yanında İngilizce, Fransızca ve Almanca eserler de mevcuttur.

İmâm Şâmil'in mektupları, onun siyasî kişiliğini tahlilde ele alınacak ilk kaynaklardır. Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'yı işgaline karşı yürütülen gazavât dönemine ait Kafkasyalı yazarlar tarafından yazılan eserler genellikle Arapça'dır. Muhammed Tahir el-Karahî'nin *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye fi Ba'di'l-Gazavâti'ş-Şâmiliyye*, Cemaleddin Gâzîkumukî'nin oğlu Abdurrahman'ın *Hulâsatu't-Tafsîl an Ahvâl-i Şâmûîl,* Hasan el-Kadarî'nin Dağıstan tarihi olarak yazdığı ve gazavât dönemini de ele aldığı *Âsâr-i Dağıstan*, Ali Kayayev'in *Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan* ve Nazir Magommed Haciyev'in *Nuzhetü'l-Ezhan fi Terâcim-i Ulema-yı Dağıstan* adlı eseri yerel kaynakların bir kısmını oluşturmaktadır. Kafkasya'nın bağımsızlığı için yürütülen gazavât hareketi incelenirken bu eserler arasında ele alınması gereken ana kaynak, İmâm Şâmil'in özel kalemi olan Muhammed Tahir el-Karahî'nin yazdığı *"Barikatü's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye fi Ba'di'l-Gazavâti'ş-Şâmiliyye"* adındaki eser kronik ve gazavatnâme türündedir.[37] Bu eser üzerine birçok çalışma mevcuttur. Türkiye'de ise Murat Yıldızbaş tarafından *"Muhammed Tahir el-Karahî'nin Tarihçiliğinde Kuzey Kafkasya'da Rus İşgaline Karşı Mücadele ve İmam Şamil"* adlı yüksek lisans tezi yapılmıştır. Üzerine birçok çalışma yapılan *"Barikatü's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye fi Ba'di'l-Gazavâti'ş-Şâmiliyye"* adlı eser, Yerel kaynaklar içerisinde İmâmlar Dönemi (1829/30-1859) gazavât sürecindeki harpleri ve önemli olayları ele alması, ayrıca bizzat Şâmil'in kontrolünde yazıya geçirilmesi bakımından

[37] Kroniğin farklı nüshaları bulunmaktadır. Kaynak gösterirken bunlar arasında tahkik edilmiş eser tercih edilmiştir. Bkz.: Muhammed Tâhir el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye fî Ba'di'l-Ğazavâti'ş-Şâmiliyye*, thk. A. M. Barabanov (Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1946).

dikkat çekmektedir. Savaş süreci ele alınırken Rus kaynaklarını mukayese etmede bu kaynaktan özellikle istifade edilmiştir. Abdurrahman Gâzîkumukî'nin Hatıralar kitabı İmâm Şâmil'in devlet yapısı, çeşitli kademelere atadığı memurlar, Kafkasya'daki toplum yapısı, bazı savaşların arka planları ve uluslararası ilişkilere yönelik bilgi vermesi bakımından çalışmada kullanılan ana kaynaklardan birisidir. Ayrıca Şâmil'in yasama, yürütme ve yargı erklerini kullanma örneklerini ihtiva etmektedir. Hacı Ali ise Şâmil'in mühendisi, maliyeden ve yazı işlerinden sorumlu personeliydi. Eserinde İmâm'ın ailesi, seferleri ve Ruslarla ilişkileri hakkında dikkate değer malumat bulunmaktadır. Şâmil'in halkı için esareti tercih etmesi sürecini ele alan başlıca birincil kaynaktır.

Kafkasya bölgesi hakkında Osmanlı kaynakları da mevcuttur. Bu kaynaklar hatırat, rapor, resmî yazışmalar başta olmak üzere farklı türlerdedir. Fahrettin Kırzıoğlu'nun *"Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)"* adlı çalışması Osmanlı Devleti'nin Kafkasya fetihlerini ele almaktadır. Mustafa Budak tarafından *"1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi"* adlı doktora tezi, Kafkas tarihinde bir dönüm noktasını incelemesi bakımından dikkate değer bir çalışmadır. Mustafa Özsaray, Osmanlı arşiv belgeleri üzerine önemli çalışmalar ***(****Osmanlı Belgelerinde Kafkasya-1 Savaş ve Sürgün 1781-1919, Osmanlı Belgelerinde Kafkasya-2 Kuzey Kafkasya İmamı Şeyh Şamil****)*** yapmıştır. Elvan Özpolat'ın *"Şeyh Şamil ve Ekibinin Osmanlı Devleti'ne Geliş Süreci ve Sonrasında Yaşananlar (1869-1871)"* adlı yüksek lisans tezi, 2020 yılında tamamlamış olup Osmanlı arşiv belgelerinden yola çıkarak Kafkas tarihine dair bir başka çalışmaya örnektir.

Çarlık Rusyası 1. Petro'dan beri sıcak denizlere inmeyi bir hedef hâline getirmiştir. Bu hedefe yönelik olarak Rusya'nın aşması gereken en uygun coğrafyanın Kafkasya olduğu tespit edilmiştir. Kafkaslara bir harekât düzenlenmeden önce coğrafya hakkında malumat toplaması için bilim adamları gönderilmiş ve bölgedeki kumandanlardan rapor istenmiştir. 1722'de Çar 1. Petro Dağıstan'ı istilâ etmiş ancak burada tutunamamıştır. Hedefleriyle aralarında bir engel gördükleri Kafkasya hakkında ilerleyen süreçte çok daha fazla araştırma yaptıran Çarlık, izleyeceği politikayı da bu doğrultuda değiştirmiştir. Dolayısıyla Kafkasya ve İmâm Şâmil hakkında çok fazla Rusça birincil ve ikincil kaynak mevcuttur. Bu eserler askerî raporlar, anılar, günlükler, resmî yazışmalar ve Çarlık Rusyası tarafından çıkarılan çeşitli türlerde yayınlar olarak tasnif edilebilir. Bireysel

olarak bilim adamlarının yaptıkları çalışmaların yanında Rusya İlimler Akademisi'nin (Российская Академия Наук) kurumsal olarak çalışmaları da mevcuttur. *Kafkasya Arkeoloji Komisyonu Tarafından Toplanan Belgeler* (Акты, Собранные Кавказской Археографической Комиссией), *Kafkasya Dağlıları Hakkında Toplanan Bilgiler* (Сборник Сведений О Кавказских Горцах) gibi yayınlara ek olarak Vasily Aleksandroviç Potto'nun beş ciltten oluşan *Kafkasya Savaşı* (Кавказская война), Ahulgoh ve Gunip savaşlarına katılan Dimitri Alekseyeviç Milyutin'in *1839 Yılı Kuzey Dağıstan'da Askerî Operasyonların Tasviri* (Описание военных действий 1839 года в Северном Дагестане), General Rostislav Andreeviç Fadeev'in *Altmış Yıl Kafkasya Savaşı* (Шестьдесят лет Кавказской Войны), *Adolf Berje'nin Kafkasyalı Dağlı Kavimlerin Kısa Tasviri* (Краткий обзор горских племен на Кавказе) ve *Çeçenistan ve Çeçenler* (Чечня и чеченцы), Mirza Kazım Bek'in yazdığı *İmâm Şâmil ve Müridizm* gibi çalışmalar gazavât dönemini ele alan başlıca Rusça kaynaklardır. M. Çiçagova ise İmâm Şâmil'in esir düşüp Kaluga'da ikâmet etmeye başlamasının ardından bölgede görevli bir subay olan kocası vasıtasıyla Şâmil ve yakınlarıyla tanışmıştır. *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii* adlı eserinde Rusça yazılı kaynaklara ilaveten bizzat Şâmil ve yakınlarından tarihi süreç hakkında bilgi alabilmiştir. Bu ise eserin önemini arttırmaktadır. Ayrıca Çiçagova'nın kitabı Şâmil'in ilk biyografisi sayılabilir.

Tasavvufun Kafkasya'ya girmesi ve tarikatların burada yayılması hakkında Alexandre Bennigsen ve Chantal Lemercier Quelquejay tarafından Fransızca yazılan *Le soufi et le commissaire Les confréries musulmanes en URSS (Sufi ve Komiser Rusya'da İslâm Tarikatları)* adlı eser Osman Türer tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Moşe Gammer, *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil* olarak Türkçe'ye aktarılan eserinde Rus arşiv kaynaklarını kullanarak İmâm Şâmil dönemi Kafkasya ve Şâmil'in Sovyet tarih yazımındaki yerini ele almaktadır. Gammer'ın Kafkasya ile ilgili farklı çalışmaları da mevcuttur. Bunlardan *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Checnia and Daghestan* adlı eseri temelde Rusça, İngilizce ve bazı yerel kaynakları ele alarak oluşturulmuştur. Ancak Şâmil'in mektupları ve bazı yerel Arapça kaynaklar eserde kullanılmamıştır. Ayrıca Osmanlı arşiv belgelerinin de kullanılmadığı düşünülmektedir.

John Baddeley *Rusların Kafkasya'yı işgali (1720-1860)* adlı eseri her ne kadar yanlı olsa da İmâm Şâmil dönemi Kafkasya tarihi için başvuru kitabıdır. 1854 yılında Oxford'da

doğan John Frederick Baddeley, aldığı davet üzerine 1879'da Rusya'ya gelmiş ve London Evening Standard gazetesinde muhabir olarak çalışmaya başlamıştır. Kafkasya'da bulunduğu süre boyunca etnografik, antropolojik gözlemlerde bulunmuş ve Kafkas-Rus harplerini sözlü olarak yöre halkından dinlemiştir. *"The Russian Conquest of The Caucasus"* adlı eserini Rus arşivlerini taramak ve dönemi yaşayanların tanık oldukları olaylar hakkındaki malumatları tespit etmek suretiyle kaleme almıştır. Baddeley'in kullandığı başlıca yazılı Rus kaynakları arasında Tuğgeneral Dubrovin'in 6 ciltten oluşan *Istoriya voyny vladychestva russkikh na Kavkaze*, Potto'nun 4 ciltten müteşekkil *Utverzhdeniye russkogo vladychestva na Kavkaze*, Albay Romanovski'nin eseri, 13 ciltten oluşan Kafkasya Arkeoloji Komisyonu çalışması ve 20 ciltten oluşan *Kavkazki Sbornik Dergisi* yer almaktadır. Dönemin İngilizce kaynaklarını yeterli bulmamakla beraber Batı Kafkasya'daki savaş hakkında Bell ve Longworth'un eserlerini incelemiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla yazar Kafkasyalıların yazdığı Arapça kaynaklara ve Osmanlı arşivlerine ulaşamamıştır. Ancak savaş sürecini yaşayan insanların aktardıklarından hareketle önyargılı Rus kaynaklarını mukayese etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla Kafkas-Rus harbinin askerî boyutunu özgün bir şekilde tahlil etmesi bakımından çalışmamızda Baddeley'in eserinden azami ölçüde istifade edilmiştir. Kullandığı Rusça kaynaklar tespit edilmeye çalışılmış ve sözlü tarihi içerebilmesi ihtimaline binaen Rus arşivlerin akabinde Baddeley'in eserine atıfta yer verilmiştir.

Rus kaynaklarına başvurmaksızın Kafkas tarihi yazmak neredeyse imkânsızdır. Ancak Çarlık Rusyası, Kafkasya'yı işgal etmiştir. Dolayısıyla Rusça kaynaklardan tamamen bir objektiflik beklenemez. Adolf Berje'nin çalışmalarında önyargı ve Çarlık Rusyası'na itaat etmeyen toplumlara karşı negatif tutum alenen gözlenmektedir. Araştırmanın hedefleri göz önünde bulundurulduğunda konuyu sınırlandırmak için temelde İmâm Şâmil ile Çarlık Rusyası arasındaki resmî yazışma ve diyaloglar incelenecektir. Böylelikle İmâm Şâmil'in siyasî kişiliğinin Çarlık Rusyası tarafından nasıl algılandığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Batılı seyyahların da Kafkasya ile ilgili yazdıkları eserler kaynak değeri taşımaktadır. Ancak Kafkas insanının psikolojisi ve sosyolojisini bilmeyen yazarların eserleri yanlı bulunabilir. Alexandre Dumas'ın *Kafkasya Macerası* ve Edmund Spencer'in *Travels in Circassia and Kırım Tartary* adlı eserleri seyahatnamelere örnek gösterilebilir. Bu

kaynaklar üzerine tezler de yapılmıştır. Tuba Keleş tarafından hazırlanan *Alexandre Dumas'ın Seyahatnamesinde Kafkaslar* ve Serdar Işık tarafından hazırlanan *19. Yüzyıl Seyahatnamelerinde Kafkasya* adlı tez Türkiye'de seyyahların eserleri üzerine yapılan çalışmalara örnek olarak verilebilir. Batılı seyyahların yanı sıra Müslümanların da Kafkasya'yı ele alan çalışmaları olmuştur. Örnek vermek gerekirse *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes* adlı eser Mustafa Özsaray tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

Kafkasya ve İmâm Şâmil hakkında geniş bir literatür bulunmasına rağmen daha önce İmâm Şâmil'in siyasî kişiliğini araştırma konusu yapıp onun Kafkaslar'da bir devlet kurduğunu temellendiren aynı zamanda Kafkasya bağımsızlık hareketinin Müridizm olarak adlandırılmaması gerektiğini öne süren bir çalışma yapılmamıştır. Çarlık Rusyası tarafından Kafkasya gazavâtına Müridizm adı verilmiştir. Ancak bu adlandırmanın kullanılmaması gerektiği ve hem İmâm Şâmil hem de Kafkas halklarının özgürlükleri için verdikleri mücadeledeki başarısını gölgelediği gündeme getirilmemiştir. Literatürdeki bu boşluğun giderilmesine, proje kapsamında yürütülmesi planlanan çalışma katkı sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞÂMİL ÖNCESİ İMÂMLAR DÖNEMİNDE KAFKASYA BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

1.1. İMÂM GÂZÎ MUHAMMED DÖNEMİ (1830-1832)

1.1.1. Etnik Kökeni, Ailesi ve Eğitimi

İsmail oğlu[38] Muhammed oğlu Gâzî Muhammed, Avar asıllıdır. Ailesi, Avar Hanlığı'na bağlı Gimri köyünden olup yine aynı Hanlık sınırları içerisinde olan Unsokul (Ansal/Untsukul) köyüne taşınmıştır. Gâzî Muhammed de 1794 yılında bu köyde doğmuştur.[39]

Gâzî Muhammed, Dağıstan'ın ileri gelen âlimlerinden eğitim almıştır. Molla olduktan sonra ata yurdu Gimri'ye dönüp tedrise başlamıştır. İleride kendisi ve Hamzat Bek'ten sonra Kafkasya İmâmı olacak Gimrili Şâmil de onun talebelerindendir.[40] Toplumda cesareti ve adaletiyle tanınan Gâzî Muhammed'in gazavât döneminde insanları etrafında toparlayabilmesinde güçlü hitabetinin yanında dinî bilgisi ve kıvrak zekâsının da birer etken olduğu aktarılmaktadır.[41]

Gâzî Muhammed'in ders aldığı hocalar arasında Kura vilayetine bağlı Yukarı Yerağ köyünden Molla Muhammed Efendi de bulunmaktadır.[42] Bu zât Dağıstan'da hem müsbet ilimlerde bir âlim hem de Nakşibendî tarikatının mürşidi olarak tanınmaktaydı. Nakşibendî tarikatının Hâlidî koluna ait icazetini Şirvanlı Has Muhammed Efendi'den, o da Kündemirli Şeyh İsmail Efendi'den almıştı. Gâzî Muhammed ve kendisinden birkaç

---

38 Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 17.

39 Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/56; El-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan*, 112; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 49.

40 El-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan*, 112; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 28; Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/56; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 49; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 235.

41 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/7; Rostislav Fadeyev, Şestdesyat Let Kavkazskoy Voynı (Tiflis: V Voyenno-Pohodnoy Tipografii Glavnago Ştaba Kavkazskoy Armii, 1860), 38; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 17; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 235.

42 Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 31; Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/55-56; el-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan*, 112-115; Haydarbek Geniçutlinskiy. *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, çev. T. M. Aitbeorva (Mahaçkala: KİOFŞ DNR, 1. Basım, 1992), 60.

yaş küçük olan talebesi Şâmil, tarikatı Cemaleddin Gâzîkumukî'den ve Şeyh Muhammed'den almışlardır. Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Valisi Yermolov'a bağlı bulunan Kura Hanı Aslan Han, Molla Muhammed Yerağı'yi bazı hareketlerinden şüphelenerek hapsettirmiştir. Tutsaklıktan kaçarak kurtulan Muhammed Efendi uzun bir süre ata topraklarından uzakta yaşamış, 1838 yılında Avarya'nın Sogratl köyünde vefat etmiştir.[43]

1.1.2. Siyasî Hayatı

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Kafkasya'nın hem kuzeyi hem de güneyinden gelen Rus baskısına karşı geçmişte olduğu gibi genel anlamda memnuniyetsizlik vardı. Eski dönemlerde beyler, istila teşebbüslerine birlikten yoksun bir şekilde kendi imkânlarıyla karşılık verebiliyordu. Ancak Çarlık Rusyası 18. ve 19. yüzyıllarda silah teknolojisi ve asker kaynağı bakımından üstün olarak Kafkasya'ya geldi. Ayrıca Rusya, halkın geçimini sağladığı Kafkasların verimli düzlüklerine Slavları iskân ettirerek ve stratejik noktalara kaleler ve kontrol noktaları inşa etmek suretiyle artık bölgede kalıcı olarak var olacağını da ilan ediyordu. Kontrol altına aldıkları Müslüman yerleşim birimlerinde gerçekleştirdikleri muamele ise Kafkas halklarını savaşmaya mecbur bırakmaktaydı.

Kafkasların Ruslarca kuşatılması durumunda yerel idarecilerin farklı tepkileri olmuştur. Kimileri makamlarını korumak, kimileri hasımlarına karşı ellerini güçlendirmek için Ruslara tabi olmuştu. Buna karşın bazıları ise bağımsızlıklarını muhafaza etmek için mücadele etmişlerdi. Hasan el Kadarî, Dağıstan beylerinin Osmanlı ve İran'ın Kafkaslar'daki nüfuzu azalırken Çarlık Rusyası'nın giderek nüfuzunu artırması sürecinde gelişmeleri yeteri kadar dikkate almadıkları kanaatindedir.[44] İmâm Şâmil'in kâtibi Muhammed Tahir el-Karahî ise siyasî birliğin hiçbir zaman olmadığı Kafkasya'da, yaşanan iç çekişmelerin toplumu zayıflatarak parçalaması yanında dinî, sosyal ve hukukî hayatta yozlaşma meydana getirdiğini ifade etmektedir. İmâm Mansur gibi Gâzî Muhammed de İslâm hukukunu topluma hâkim kılmaya çalışıyordu. Dağıstan'daki

[43] Baddeley, tarikat yerine Müridizm'i aldıklarını yazar. Ayrıca Müridizm'in tam olarak ne zaman ortaya çıktığının bilinmediğini, Molla Muhammed Yerağî'nin 1822-1823'te Nakşibendî şeyhi Hacı İsmail tarafından halife ilan edildiğini, Gâzî Muhammed ise 1827 yılında Gimri'de yeni fikirlerinin irşadına başladığını belirtir. Bkz.: Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/53-56; El-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan*, 112-115; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 39-41; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 236-237.

[44] El-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan*, 111-112.

beyler ise divan adını verdikleri mahkemelerde geleneksel hukuku uyguluyorlardı.[45] Kafkaslar'da o dönemlerde çıkan sorunlar, ihtiyarlar meclisi tarafından örf ve adetlere göre ya da kadılar tarafından İslâm hukukuna göre çözüme kavuşturulurdu. Ancak Gâzî Muhammed örf ve âdete göre gayr-ı İslâmî bir yargılamaya karşı çıkmış ve bir bildiri kaleme alıp civar yerleşim birimlerine göndermiştir. Dağıstan'daki âlimlerin bir kısmı bu çağrıya olumlu bakmıştır. İslâm hukukunun uygulanmasını kabul etmeyenlerin üzerine ise silahlı kuvvetlerle gidilmiştir.[46]

Bağımsızlık taraftarı olan Kafkasyalı âlimler ve önderler birlikten yoksun Müslümanların öncelikle tek kuvvet olması gerektiğinin farkına varmış ve bu birlik için halkı bilinçlendirmeye çalışmışlardır. Bu nedenle kaynaklarda Gazavâtın 1829-1830 yıllarından önce başladığı ileri sürülmüştür.

Gâzî Muhammed Ruslara karşı silahlı mücadeleye başlamadan önce Kafkasyalılara İslâm'ı anlattı. Sosyal sınıf fark etmeksizin tüm insanların eşit olduğunu belirtiyor, şeriat kurallarının uygulanmasını istiyordu. Ruslara zorunlu olarak boyun eğmenin övünülecek bir şey olmadığını, yalnızca mücadele etmenin imkânsız olduğu durumlarda tercih edilebileceğini belirtti. Ancak 1829/1830'a kadar savaştan bahsetmedi. Bir âlim olarak halka vaaz etti. Onun Ruslara alenen karşı olmayan tutumu sebebiyle Tarku Şamhalı olan Rus generali bile onu şehrine davet edip Kazaniçi'nde vaazlar vermesine izin vermiş, daha sonra da Erpeli'ye kadı olarak tayin etmiştir. Gâzîkumuk lideri Arslan Han da onu Hanlığına kabul etmiştir.[47] Ancak Çarlık Rusyası'na tâbi olan Gâzîkumuk Hanlığının, İslâm'ı insanlara anlatan bir âlime hürmet etmesi ve Rusya'nın da bu duruma sessiz kalması, Çarlığın başkaldırı olmadığı sürece Müslümanların hayatlarına müdahale etmediği anlamına gelmemektedir. Nitekim Çarlık Rusyası vatandaşlığını kabul eden Kafkasyalıların önemli bir kısmı, olumsuz şartlardan dolayı İmâm Şâmil'e biat etmek durumunda kalmıştır.

---

[45] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 7-9; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 57-58; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 242.

[46] El-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan,* 112; Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/41; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 57-58, 61-62; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 244-245; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 49-50.

[47] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 9-13; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/7; el-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 112; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 238; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 49.

1.1.2.1. İmâm Seçilmesi

Aralık 1829'da ulema ve halkın önde gelenleri olan thamadeler tarafından Kafkasyalı Müslümanların siyasî, askerî, idarî, dinî, ekonomik vb. faaliyetlerini halk adına yürütmesi amacıyla Gimrili Gâzî Muhammed, Kafkasya İmâmı seçilmiştir.[48]

Gâzî Muhammed'in imâm seçilmesinin ardından Çirkey, Arakan, Unsokul, Bakulal, Ahelder köyleri ona itaat etti. Ancak Karanay, Erpeli, Miatlı, Melet, Gogatl, Andi, Mekheleta, Bagolau ve Gagal köyleri ona muhalefet etmelerine rağmen itaat ettirildi.[49] Dağıstan'ın güneyinde yaşayan Dargınların lideri Akuşa kadısı da Gâzî Muhammed'e savaşmaksızın tabi olmuştu.[50]

1.1.2.2. Gâzî Muhammed'in Avar Hanlığı Seferi (1830)

Kafkasya İmâmı Gâzî Muhammed, 3.000 askeriyle 4 Şubat 1830'da Andi üzerine yürüdü. Irganay ve Kasatli köyleri İmâm'a karşı silahlı direnişe giriştiler ancak yenildiler. Çatışmalarda 27 şehid verilmişti. İtaat altına alınan köylerin sözlerine sadık kalmaları için 60 kadar rehine alındı. Bir süre sonra Andi halkı, Kafkasya İmâmı ordusuyla yürüyüş hâlindeyken gelip ona sadakatlerini bildirdiler. Böylelikle Avaristan'ın büyük bölümü Gâzî Muhammed'e tâbi olmuştu. İmâm, askerleriyle Avar Hanlığı'nın merkezi Hunzah'a yöneldi. 700'den fazla haneye sahip ve 1700 metre rakımda kurulu Hunzah, kuleler ve siperlerle tahkim edilmiş durumdaydı. Gâzî Muhammed, Hanlık merkezini kuşatma altına aldığında ordusunu ikiye ayırdı. Bir kolu bizzat kendisinin yönetiminde diğer bir kolu da Gimrili Şâmil'in komutasında olacaktı. 13 Şubat 1830'da taarruz emri verdi. Hunzah kuşatması Gâzî Muhammed'e askerlerinin bir kısmının ihanet etmesi sebebiyle kaybedilmişti. Şâmil'in de hayatının riske girdiği çatışmalarda Gâzî Muhammed'in 200 askeri şehid olurken 60'ı da esir düşmüştü.[51]

---

[48] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 247; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 50.

[49] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 13-14; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 245.

[50] Gammer, 1829 yılı sonuna kadar İmâm'a biat eden Kafkasya'daki bölgeler arasında Avarların bir kısmı, Şamhallık, Çirkeyliler, Gumbet, Salatav, Kumuklar, Hindallı (Koysubullu) din adamlarını sıralamaktadır. Ancak dağlık Dağıstan'da bulunan Avar Hanlığı'nın itaat etmediğini kaydetmiştir. Bkz.: Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 245; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 49-50.

[51] el-Kadarî, Gâzî Muhammed'in Hunzah'taki hanedanın İslâm hukukunun uygulanmasına karşı çıkacaklarını bildiğinden bu soyun kökünü kazımayı planladığını, kaydetmiştir. Ancak başka kaynaklarda da (özellikle Rus kaynaklarında) yer alan bu ifade mukayeseli yapılan okumalar sonucunda diğer yerli kaynaklarca teyit edilememiştir. Haydarbek ise Hunzah kuşatması için 1 Ramazan 1245 (24

1.1.2.3. Ağaçkale'nin İnşası (1830)

Avar Hanlığı, Kafkasya İmâmı'na karşı kendi imkânlarıyla mücadele edemeyeceği için Çarlık Rusyası'ndan himaye talep etmiştir. Bunun üzerine üç ay kadar sonra Gâzî Muhammed tarafından durdurulamayan Rus birlikleri Hanlık merkezi Hunzah'a gelmiştir.[52] Hunzah kuşatması sonucunu haber alan General Rosen, komutasındaki 6.000 asker, 23 top ve havan topundan oluşan bir kuvvetle Gimri hariç bütün Koysubul (Hindal) köylerini itaat altına aldı. Bunun üzerine halk, Gâzî Muhammed'i köy ve kasabalarına almayacaklarına dair Generale taahhüt verdi.[53] Bu gelişme üzerine Gimrililer kasabalarının Avar Hanlığı merkezi Hunzah'a iki günlük mesafede olmasından ötürü endişeye kapılmış ve 2 amanat[54] karşılığında Ruslara itaat etmişlerdir.[55] Kontrolü sağladığına kanaat getiren General, İmâm'ın karşısına çıkmadı. Gâzî Muhammed ise Rusların korktuklarını iddia etti.[56] İmâm Gâzî Muhammed köylülerinin Ruslarla antlaşmasına karşı çıkıp kendisine tabi olanlarla Gimri'yi terk etti. 148 askeriyle Kazaniş köyünün alt tarafına ahşaptan bir kale ve çeşitli yapılar inşa ettirmeye karar verdi. Bu bölge daha sonraları Ağaçkale olarak adlandırıldı.[57] Gâzî Muhammed merkezini değiştirme kararı alarak hem kendisine destek vermelerinden ötürü olası bir Rus baskınından köyleri korumuş hem de Rus işbirlikçilerinin kendisi aleyhine istihbarat toplama ve silahlı eylem riskini azaltmıştır.

1.1.2.4. Nâib Hamzat Bek'in Zakatal Kalesi Muhasarası (1830)

Gâzî Muhammed'in kumandanlarında Hamzat, 1830 yılında Zakatal Kalesi'ni kuşatmıştı. Taraflar arasında savaş uzamış ve üstünlük sağlanamamıştı. Kumandan ateşkes görüşmeleri için Kale'ye yaklaştığında tutuklanıp Tiflis'e gönderildi. Gâzîkumuk

Şubat 1830) tarihini vermektedir. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 15-16; El-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 112-113; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 62-64; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 19; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası, 247*; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 50.

52 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 15-16.

53 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 248.

54 Amanat rehine anlamına gelmektedir. O dönemde ateşkes ve barış teminatı olarak genellikle nüfuz sahibi ailelerin çocukları rehin alınmıştır.

55 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 15-16.

56 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 248.

57 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 15-16; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 63.

Hanı Arslan Han'ın aracılığıyla esaretten kurtuldu.[58] Ancak bu girişim, Rus kaynaklarında Hamzat Bek'in Arslan Han tarafından yönlendirildiği şeklinde yorumlanmasında bir algı oluşturmuştur.

1.1.2.5. Rusların Ağaçkale Kuşatması (1830)

Ağaçkale'nin inşa faaliyetleri devam ederken Şamhal Süleyman ve Mekhtul Hanı Ahmed Han'ın da destek verdiği Rus kuvvetleri, General Bekoviç Çerkasskiy komutasında 3.000 askerle 9 Nisan 1831'de Ağaçkale'ye saldırdılar. 800 Müslüman askerin müdafaa ettiği kaleden açılan ateş sonucunda Ruslar geri çekilmek zorunda kalmıştır. Geri çekilmekte olan Ruslar, İmâm tarafından takip edilip mayıs sonunda Altıboyun mevkiinde bozguna uğratıldı. Bu taarruzda Ruslara destek veren Şamhal'ın Paraul köyünde saklanan hazinesine de ganimet olarak el konuldu.[59]

1.1.2.6. Gâzî Muhammed'in Tarku Kalesi Muhasarası (1831)

Polonya isyanı sebebiyle Kafkasya'daki Rus birliklerinin bir kısmının Lehistan'a kaydırılması ve Ağaçkale'de Rusların yenilgisi akabinde de geri çekilmeleri üzerine savunma durumundan saldırı pozisyonuna geçen Kafkasya İmâmı, 8.000 askeriyle 1831'de Çarlık Rusyası'na bağlı Şamhal'ın merkezi Tarku Kalesi'ni kuşattı. Rus kuvvetleri, muhasarayı kaldırabilmek için Gâzî Muhammed'in ordusuna hücum ettiler ancak mağlup olup geri çekildiler. Bu sırada Arslan Han ve Şamhal'ın askerlerinin bir kısmı da Gâzî Muhammed'e katılmıştı. Müslümanlar, gece karanlığından istifade edip surlardan içeri sızmayı başarmıştı. Şiddetlenen çatışmalar neticesinde Kale düşecekken Ruslar barut deposunu patlattılar. Bu infilak sonucu 1200 kadar Müslüman'ın şehid düşmesi ve Karabudakkent tarafından Ruslara yardım kuvvetlerinin gelmekte olduğu haberinin alınması üzerine İmâm, ordusunu geri çekip Ağaçkale'ye dönmüştür.[60]

---

58 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 16; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 58-60.

59 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 17; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 248; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 52-53.

60 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 17-18; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 35; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 19; el-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan*, 113; Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/56; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 248; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 53.

1.1.2.7. Vnezapnaya Kalesi Kuşatması (1831)

General Velyaminov'un gerçekleştirdiği kış seferinde 30-35 köyü tahrip etmesi sonucunda birçok Çeçen ve Kumuk, Gâzî Muhammed'e biat etmişti. İmâm'ın kumandanlarından Aşiltalı Abdullah 26 Haziran 1831'de Vnezapnaya Kalesi'ni kuşattı. İmâm da üç gün sonra kuşatmaya katıldı. Bu sırada Kızılyar'a da bir birlik gönderdi. Kafkas Hattı Kumandanı Emanuel ise temmuz ayında muhasara edilen kaleye destek olmak üzere yola çıktı. Bunun üzerine İmâm, geri çekildi ve 13 Temmuz'da kendisini takip eden Rus kuvvetlerini Endirey ile Aukh köyleri arasında Çumlı adı verilen ormanlık alanda yendi. Bu savaş esnasında General Emanuel, bizzat Gâzî Muhammed'in darbesiyle yaralanmıştı. Müslümanlar ganimet olarak bir top ele geçirmişlerdi. İmâm General Emanuel komutasındaki kuvvetle savaşırken bir başka Rus birliği Aktaş Aukh köyüne hücum etmiş ve fakat köylüler tarafından durdurulmuştu.[61]

General Paskieviç 1831 yılının mayıs ayında çıkan isyanı bastırması için Polonya'ya gönderilmişti. Onun yerine General Rosen 13 Eylül 1831'de Kafkasya Kolordusuna ve Genel Valiliğine tayin edildi. Yeni Genel Vali Rosen *"Bu sahte peygambere karşı yapılan eylemler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İlk olarak Dağlılarla barış ortamı sağlanmalı ve onlar tahrik edilmemeli… İleride büyük bir sefer yapılarak sorun çözülecektir…"* diyerek hem Rus ordusunun toparlanması için bir süre hem de yerli işbirlikçileri kendi taraflarına çekebilmek için bir girişimde bulunmayı planlamıştı. Ancak emrindeki kumandanlardan Velyaminov, Aukh ve Salatav bölgelerinde yaklaşık 15 köye baskın düzenlemişti. Bu haksızlıklar, Çeçenleri Çar'a itaat etmek yerine Kafkasya İmâmı Gâzî Muhammed'e katılmaya mecbur bırakıyordu.[62]

İmâm, Kafkasya'da topyekûn bir mücadele verilebilmesi için hem yardım taleplerine cevap veriyor hem de komşu Müslüman beldelere asker gönderiyordu. Bu kapsamda kumandanlarından Hamzat Bek, Dağıstan'ın güneyinde yaşayan Caro Blokanları ayaklandırmakla görevlendirilmişti. İsyanı bastırmak üzere harekete geçen Rus kuvvetleri ise yenilip geri çekilmişlerdi. Rus kuvvetinin 6 subay, 243 askeri ölmüş; 10

---

[61] Gammer, Rusların 400 ölü, 2500 yaralı verdiğini kaydetmiştir. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 18-19; Adolf Berje (ed.), *Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheologiçeskoyu Komissiyeyu* (Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika, 1881), 8/528-530; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 248-249; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 53-54.

[62] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 251-252; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 57.

subay, 139 askeri ise yaralanmıştı. Geride kalan dört top da ganimet olarak Hamzat Bek'e kalmıştı.[63]

1.1.2.8. Gâzî Muhammed'in Derbend Kuşatması (1831)

Güney Dağıstan'da yaşayan Tabasaranlar, Çarlık Rusyası'na karşı ayaklanmış ve Gâzî Muhammed'e biat ederek kendilerini kurtarması için davet etmişlerdi. İmâm, Tabasaran üzerinden Derbend'e geçip 12 Ağustos 1831'de şehri kuşatma altına aldı. Ayın 20'sine kadar muhasaraya devam etti. Fakat şehre yardım için Rus kuvvetlerinin yaklaşması üzerine iki ateş arasında kalmamak için kuşatmayı kaldırdı.[64] Gâzî Muhammed, Derbend'den Tabasaran ve Kaytag'a yöneldi. On gün kadar burada kalan İmâm bölgenin savunma tedbirlerini attırdı. Ardından da Tarku ve Gimri üzerinden Salatav'a ilerlemişti.[65]

1.1.2.9. Rusların Tabasaran Seferi (1831)

Gâzî Muhammed'in, Tabasaran ve Kaytag'dan ayrılmasını fırsat bilen Rus kuvvetleri, 16 Eylül'de harekete geçip Kafkasya İmâmı'na tâbi olan ahaliyi cezalandırmak için bölgeye intikal etti. 16-19 Ekim 1831'de saldırıya geçen Ruslar, bölgedeki yaklaşık 20 köyü tahrip etti. Bunun üzerine bölge halkı daha fazla zarar görmemek için 23 Ekim'de tekrar Çar'a itaat bildirdi.[66]

1.1.2.10. Gâzî Muhammed'in Kızılyar Kalesi Baskını (1831)

Derbend dönüşünde hazırlık yapan İmâm, sahadaki iki Rus kuvvetinin de Salatav'da olmasından hareketle Sunja Nehri'ni geçip önce Grozni'yi tehdit etti, ardından da

---

63 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 245.

64 Gammer, sekiz günlük kuşatmanın 31 Ağustos'ta başladığını kaydetmiştir. El-Kadarî kuşatmanın 1 ay sürdüğünü, Karakhî 15 gün kadar sürdüğünü, Gammer ise 1-8 Eylül tarihleri arasında vuku bulduğunu kaleme almıştır. Bkz.: Berje, *AKAK*, 8/539; el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfî'd-Dağıstaniyye*, 18-19; el-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 113; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 245; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 54.

65 Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/57; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 54.

66 Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 56.

Kızılyar'a baskın düzenledi.[67] Bu baskın sonucunda Ruslar 134 ölü, 45 yaralı ve takriben 200.000 ruble zayiat vermiştir.[68] Ayrıca İmâm, 168-200 kadar da esir almıştır.[69]

Gâzî Muhammed'in yokluğunda Ruslar, Çirkey'e baskın düzenlediler. Şeyh Muhammed Yerağî, kan dökülmemesi için insanlara dost görünmeyi telkin etti. Daha önce ganimet olarak ele geçirilen bir adet top Ruslara verilerek sulh yapıldı.[70] Erpeli ise bu süreçte General Pankratiyev tarafından ele geçirilmişti.[71]

1.1.2.11. Ağaçkale'nin Düşmesi (1831)

Kafkasya İmâmı'nın artan nüfuzunu bir tehdit algılayan Ruslar, 26 Kasım'da Ağaçkale'yi ele geçirmek için yürüyüşe geçtiler. Albay Mihlaşevsky komutasındaki Rus kuvvetleri, garnizonunda 200 kadar asker bulunan kaleye ani bir baskın düzenledi. 13 Aralık'ta Ağaçkale Rus ordusu tarafından kontrol altına alındı. Çatışmalar sonucunda Müslümanlar 150 şehid verirken, muhasara kuvvetleri 400 ölü geride bıraktılar.[72]

1.1.2.12. Gâzî Muhammed'in Vladikavkaz/Terekkale Seferi (1832)

General Velyaminof, 1832 yılının ilk çeyreğinde Grozni Kalesi'nden yola çıkarak Çeçenya köylerine baskın düzenledi. Önce Aukh ve Salatav bölgelerini sonra da Kazak-Kitçu-Grozni arasındaki Sunja Nehri boyunca yaklaşık 15 yerleşim birimini yağmaladı.[73]

---

[67] El-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan*, 113; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 35; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 63; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 19; Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/57; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 56.

[68] El-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan*, 113; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 56.

[69] Berje, *AKAK*, 8/539; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 249.
Baddeley baskın tarihini 1 Kasım, Gammer ise 12 Kasım olarak vermektedir.

[70] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfî'd-Dağıstaniyye*, 19-20

[71] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 249.

[72] Karahî Gâzî Muhammed'in, Kızılyar baskınından sonra Burav Kalesini kuşatmaya aldığını ancak ağır top atışlarından dolayı kalenin fethedilemediğini, bunun üzerine İmâm'ın, kuşatmayı kaldırdığını, geri dönüş yolunda Düzlük Kumuk halkının bir kısmının Ruslar ile ittifak yaparak Ağaçkale'yi kuşattıklarını haber aldığını kaleme almıştır. Kuşatma sırasında Kale'de Hamzat Bek, Şâmil, İkhilli Said gibi kumandanların bulunduğunu, yalnızca Şâmil'in huruç harekâtı yapmasıyla ilgili bilgi vermiştir. Diğer kumandanların faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir. Gammer 1831 yılının aralık ayında İmâm Gâzî Muhammed'in 600 askeriyle Ağaçkale'de mevzilendiğini, 6 Aralık'taki Rus saldırısı püskürtüldüğünü ancak 13 Aralık'taki Rus saldırısının başarılı olduğunu, bunun üzerine Gâzî Muhammed'in birkaç askeriyle geri çekilebildiğini, kalan askerlerinin şehit düştüğünü ve Rusların kayıplarının 96 ölü, 296 yaralıdan ibaret olduğunu aktarmıştır. Bkz.: Berje, *AKAK*, 8/549; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 249-250; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 56-57; Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfî'd-Dağıstaniyye*, 20.

[73] Berje, *AKAK*, 8/672-674; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 251-252; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 57.

Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'daki askerî kuvvetleri, Gâzî Muhammed'in üzerine sefer düzenlemeyi planlıyorken Mart 1832'de Yukarı Çeçenistan'da sefere başlayan İmâm, Vladikavkaz'a kadar hat boyunca baskınlar yaparak ilerledi. Kafkasya İmâmı Gâzî Muhammed, Kabardeyleri Ruslara karşı ayaklandırmak için Vladikavkaz'a (eski adıyla Terekkale'ye) yönelmişti. Bunun için öncelikle Mozdok ile Vladikavkaz arasında yer alan Nazran'ı kuşattı. Üç gün süren kuşatma boyunca Müslümanlar, iki taarruzda bulunmuş ancak püskürtülmüşlerdi. Muhasara sırasında Kafkasya'nın yerli halklarından olan Osetler ve İnguşlar, Gâzî Muhammed'e katılmadıkları gibi Ruslara savaşta destek vermişlerdi. Kuşatmayı kaldıran Kafkasya İmâmı, 8 Nisan'da Grozni civarında Sunja Nehri'nin karşı kıyısına geçip merkezine ulaşmıştır.[74] Muhasara esnasında Vladikavkaz'da bulunan F. F. Tornau, Nazran'ın Gâzî Muhammed tarafından kontrol altına alınması durumunda tüm Kafkasyalıların Ruslara karşı ayaklanacağını ve Çarlık Rusyası'nın Gürcistan'ın ile bağlantısının kesileceğini belirtmiştir.[75] Bu tespit, Rusların Gürcü Askerlerin Yolu olarak adlandırdıkları Daryal Geçidi'nin hemen kuzeyindeki Rus kalesi Vladikavkaz Kalesi ile Kafkas Hattının merkezindeki Mozdok Kalesi arasında yer alan Nazran'ın jeopolitik konumuna işaret etmektedir. Nazran Kalesi garnizondaki Rus topçularının ağır topçu ateşine rağmen büyük kayıplarla kale alınsa dahi yerel halkın Ruslarla iş birliği içerisinde olması, kuşatmanın kaldırılma gerekçelerinden biri olarak görülebilir.

Kafkasya İmâmı Gâzî Muhammed, Daryal Geçidi'nin doğusunda yaşayan putperest Çeçen, İnguş, Kevsur ve Kistlere İslâm'ı anlatması için bir birlik gönderdi. Çeçenler, İnguşlar ve Kistlerin önemli bir kısmı İslâm'ı kabul etmiş ardından da Çarlık idaresine karşı isyan edip Daryal geçidine baskınlar düzenlemişlerdi. Ancak onların yaşadıkları bölge Daryal Geçidi için stratejik önem taşımaktaydı. Ruslar General Rosen komutasında isyanı bastırmak için 3500 asker (3000 Rus piyadesi, 500 Oset) ve 4 toptan oluşan bir kuvvetle sefere çıktı. Cerah ve Ruslar gelmeden yerliler tarafından boşaltılan Tsori'ye kadar başkaldıran köyler tahrip edildikten sonra ordu Vladikavkaz'a döndü.[76]

---

[74] Feodor Feodoroviç Tornau, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, çev. Trapş Gül Ece Liman – Kariman Vurem (Ankara: Kafdav Yayınları, 2019), 13; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 252-253; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 57.

[75] Tornau, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, 13.

[76] Berje, *AKAK*, 8/677-681; Tornau, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, 13; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 253-255.

1.1.2.13. General Rosen'in Çeçenistan Seferi (1832)

Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Genel Valisi General Rosen ve General Velyaminof komutasında 9.000 asker ve 28 toptan müteşekkil Rus ordusu, 6 Ağustos 1832'de Nazran'dan sefere çıktı. Sınır kabul edilen Sunja Nehri geçildikten bir gün sonra ara verilmeyen çatışmalar başladı. Müslümanların direnmelerine rağmen Aşağı Çeçenistan yağmalandı. Çeçenistan'da ilerleyen Rusları durdurabilmek için harekete geçen Gâzî Muhammed, 18 Ağustos'ta Amir Hacı Yurt yakınlarında 500 Kazak'tan[77] oluşan bir Rus birliğini ormana kadar çekip bozguna uğrattı. Ruslar 106 ölü, 45 yaralı zayiat verdiler. Rus kuvvetleri Aşağı Çeçenya'nın ardından Büyük Çeçenistan ve İçkeri bölgesini de yağmaladıklarında Ekim ayı başlarında toplamda 80 köy itaat bildirmiş, 61 köy ise tamamen imha edilmişti. Çeçenistan'da savunma imkânı kalmadığından Gâzî Muhammed Dağıstan'a çekildi. Kumandanlarından Şâmil'in de yardımıyla ata yurtları 10 Eylül'de ulaştıkları Gimri'yi tahkim etmeye başladılar.[78]

1.1.2.14. General Rosen'in Gimri Kuşatması (1832)

İnguşetya'daki ayaklanmayı bastırdıktan sonra Kafkasya Genel Valisi ve Başkumandanı General Rosen, Gâzîkumuk Hanı Arslan Han'ı elçi olarak gönderip barış olabilmesi için İmâm Gâzî Muhammed'den teslim olmasını istedi.[79] İmâm, barış şartlarının görüşülebilmesi için temsilci gönderilmesini istemiş fakat Genel Vali, Müslümanların koşulsuz teslim olup Çar'ın merhametine sığınmalarını, Gâzî Muhammed'in Mekke'ye 1.000 atlıyla gitmesine izin verileceğini ifade etmişti.[80] Ancak bu teklifin Kafkasya İmâmı için gerçekçi ve makul bir teklif olmadığı aşikârdır. Nitekim Gâzî Muhammed bu teklifi kabul etmemiştir. Rus birlikleri, Gimri seferine çıkmak için 1832 yılı Ekim ayı

---

77 Çalışmada Kazak olarak belirtilen kavim, Ortodoks Hristiyan inancına mensup Slav bir halktır. Bu isimle Kıpçak Türkçesini konuşan ve vatanları Türkistan olan Türkler kastedilmemektedir.

78 Gammer, başkumandanın Çeçenistan'a 15.000'den fazla süngü sevk ettiğini kaydetmiştir. Kadınları, çocukları ve yaşlıları yüksek rakımlı bölgelerde ve ormanların derinliklerinde emniyete alan Çeçen erkekleri, köylerini müdafaa etmeye çalışmışlardı. Yoğun çatışmaların yaşandığı Çeçenistan'da Baddeley, Rusların 1 subay, 16 askerleri kaybettiklerini; 18 subay, 333 askerlerinin ise yaralandığını kaydetmiştir. Ancak Çeçenistan'ın ormanlık bir bölge olması ve bölgede yaşanan diğer savaşların zayiatları dikkate alındığında bu zayiatın gerçekçi bir sayı olmadığı düşünülebilir. Bkz.: Tornau, *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, 13; Berje, *AKAK*, 8/683-685; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 257-265; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 58-59.

79 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/7; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 21.

80 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/7; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 21; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 59.

başlarında Temirhanşura'da toplanmıştı. O dönemde Temirhanşura'dan Gimri'ye giden iki yol vardı. General Rosen, Erpeli'den Karanay'a yönelen yolu tercih etti. 14 Ekim'de harekete geçen Rus birlikleri sisten istifade ederek ve ağır topları taşıyamadıklarından geride bırakarak iki gün sonra Gimri'nin üzerindeki çukurluk bölgeye ulaştılar. Gimri'de bulunan İmâm Gâzî Muhammed'in dışarıdan destek almaması için kasabaya gelen yollar tutuldu. Bu kapsamda Klug von Klugenav emrindeki tabur, bir dağ bataryası ve yerli süvarilerden oluşan kuvvetle Erpeli yolunu kontrol altına aldı. Savaşa katılmayacak olan Mektule Hanı Ahmed Han ise kendisine kışlık elbise ve erzak sözü verilmesi üzerine güneydeki Irganay yolunu kontrol etmekle görevlendirildi.[81]

İmâm Gâzî Muhammed ve Şâmil, Gimri'nin 5-6 km yukarısında Çirkey ve Erpeli'den gelen iki yolun birleştiği noktanın altında bulunan çukur boyunca üç kademeli bir duvar çekmişlerdi. Bu savunma hattının iki ucuna da yerleştirdikleri taştan siperlerle duvarı kontrol altına almışlardı. Ayrıca dış duvara yakın taştan iki küçük ev/savunma kulesi yapılmıştı.[82]

Velyaminof'un planı öncelikle sol taraftaki sipere saldırıp ele geçirmek, dış duvarın arkası kontrol altına alındıktan sonra da cepheden hücum edilmesi yönündeydi. Ancak ilk taarruzda Rus birlikleri ormanda yollarını şaşırıp duvarın ortasına çıktılar ve geri dönmeyip saldırıya geçtiler. Fakat ağır kayıplar vererek geri çekildiler. Bu sırada Hamzat Bek, Ahmed Han'ın tutması için görevlendirilen Irganay'dan gelen yolda belirdi ve aşağı inmeye başladı. Böylelikle Velyaminof ve Rozen arasındaki bağ kopmak üzereydi. Ancak Gimri'ye Erpeli'den gelen yolu tutmakla görevlendirilen Klugenav'ın Irganay yolundaki tepelerde görünmesi üzerine Hamzat Bek, iki ateş arasında kalmamak için geri çekilmek zorunda kaldı.[83]

---

81 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 266.

82 Hasan el-Kadarî, 17 Aralık 1832'de Rosen'in Gimri'yi kuşattığını ifade eder. Ancak Gimri'nin düşmesi 17 Ekim'dedir. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 24-25; el-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan*, 113; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 267.

83 Çiçagova, Hamzat Bek'in yardım getirmesi için Irgani'ye gönderildiğini ancak onun 2 km kala Gimri boğazına inmeye cesaret edemediğini yazmaktadır. Baddeley ise Hamzat Bek'in iki ateş arasında kalmamak için inmediğini belirtmiştir. Karahî Dikinik mevkiinde siperlerin yapımı devam ederken Ruslar, işbirlikçileri olan Çirkeyli Cemal ve Harakanlı Said eşliğinde bir miktar askerine Osmanlı ve İran kıyafeti giydirerek Gimri'ye geldiklerini ifade etmektedir. Ayrıca Rus taarruzunun bu gecenin sabahında gerçekleştiğini de eklemektedir. Bu bilginin eksik ya da yanlış olduğu kuvvetle muhtemeldir. Çünkü Ruslar tarafından kuşatma altına alınmış bir kasabaya Osmanlı ve İran kıyafeti giyen şahısların girebilmesi neredeyse imkânsızdır. Ruslar Kafkas halklarının Osmanlı'dan ve İran'dan destek almaması

Velyaminof aynı saldırı planını tekrar devreye almıştı. Bu defa Rus taarruzu sonucu ön siperlerden biri düşünce dış hat kontrol altına alındı. Müslümanlar ikinci bir savunma hattı oluşturamadıkları gibi Rus hücumu karşısında da tutunamadılar. Böylelikle savunma için inşa edilen duvarlar aşılmış oldu. Gâzî Muhammed, Şâmil ve bir miktar askeri akşamüzeri dış duvara yakın inşa edilmiş savunma kulesinde direnmeye devam etmekteydi. Rus ordusunun ana kuvvetleri daha ileri gitmişti. Ancak karanlık çökünce ordu ilerlemeyi durdurmuştu. Dolayısıyla kuşatma başlangıcında 600 askerle savunma yapan Gâzî Muhammed, yanında kalan az sayıdaki askeriyle (15-60) iki taş evde kuşatmaya alınmıştı. İki humbaracı bölüğü, birkaç dağ topu ve yedek birlikler taş evlerin/kulelerin etrafını sarmışlardı. Bu kulelerden yalnızca Şâmil ve Gimri müezzini sağ kurtulmuştu. Rusların yapının damına çıkması ve içeriye ateş açması sonucunda kulenin içerisindeki barutun infilak etmesi riski doğmuştu. Müslümanlar yanarak ölmek yerine savaşarak şehid olmayı tercih etmişlerdi. Kafkasya İmâmı Gâzî Muhammed, dışarı yalın kılıç çıkmış ancak vurularak yere düşüp şehid olmuştur. Ardından Şâmil dışarı çıkmış ve önündeki üç asker ateş edemeden üzerlerinden atlayıp arkalarına düşmüş, üç kişiyi etkisiz hâle getirdikten sonra bir asker göğsüne süngü saplamış, onu da etkisiz hâle getirip süngüyü çıkardıktan sonra ormana doğru koşmaya başlamış, bu sırada atılan bir taş kaburgasını kırmıştı. Ona yetişen Gimri müezzini civar köylerden yardım çağırmıştı. Üç gün sonra Unsokul köyüne taşınan Şâmil 25 gün boyunca hayatî tehlikesini atlatamamıştır. Cerrah olan kayınpederi Abdülaziz'in, damadının yarasına katran, tereyağı ve balmumundan yapılan bir merhem sürdüğü aktarılmaktadır.[84]

için yoğun bir çaba göstermiştir. Ayrıca Sünnî Dağıstan halkları, daha önce defalarca Şiî İran devletiyle savaşmıştır. Bu konuda temkinli yaklaşmaları beklenir. Gimri'ye gelenlere halkın kim olduklarını sormuş olması gerekir. Kuşatma altında olan bir yerleşim birimine Rusların Osmanlı ve İranlıları yaklaştırmayacağını yerli halk öngörebilir. Gimri'ye gelenler en azından Rus ise derhal anlaşılabilir. Said Efendi, daha önce takibata alınmıştı. Bunun üzerine Ruslara sığınmıştı. Böyle bir ortamda köye elini kolunu sallayarak gelmesi imkânsızdır. Ancak Gimri kuşatması sonrasında Said'in Gâzî Muhammed'in cenazesinin ziyaretgâh olmaması için Gimri'de defnedilmemesi gerektiğini telkin eden kişi olarak bilinmektedir. Dolayısıyla bu süreçlerde Gimri'ye gelmiş olması muhtemeldir. Ancak nasıl geldiği noktasında şu ana dek net bir bilgiye rastlanmamıştır. Bkz.: Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 22; Baddeley, Rusların Kafkasya'yı İstilası, 268.

[84] Çiçagova, İmâm'ın kuleye 15 askeriyle kapandığını kaydetmiştir. Karakhî Şâmil ve Gimri müezzininin ormanın içerisinden Çirkey'e doğru ilerlediklerini, ertesi gün müezzin haber vermesi üzerine bir at getirilip Şâmil tedavi göreceği Ansal köyüne kadar götürüldüğünü ve üç ay kadar yatalak kaldığını kaleme almıştır. el-Kadarî, eserinde diğer kaynaklarda bulunmayan bir bilgi vermektedir. Şâmil'in savaşta ağır yaralanıp cesetlerin arasında kaldığını, gece karanlığında kalkıp yürümeye takat bulduğunu ve altı ay kadar tedavi gördüğünü kaydetmektedir. Ancak Rusların Gâzî Muhammed'i teyit için yerlileri çağırdığını ve cesetleri teşhis ettirdikleri bir ortamda şayet Şâmil bulunuyorsa fark edilmemesi, ağır yaralı olan birinin kan kaybına rağmen saatler sonra ayağa kalkmaya takat bulması çok düşük bir

Gimrililer İmâm Gâzî Muhammed'in şehid, kumandanları Şâmil'in de kayıp olması üzerine Klugenav komutasındaki Rus öncü birlikleriyle savaşmadılar. Ciddi bir direnişle karşılaşmayan kuşatma kuvvetleri, 18 Ekim'de Gimri'ye girdi. Dağlılar, cesetleri teşhis için çağrıldı. Gâzî Muhammed'in şehid düştüğü öğrenildi. Halkın itaat altına alınması için cesedi birkaç gün teşhir edildi. Sonra da Şamhal'ın başkenti Tarku'ya götürülen cenaze, Burnaya Kalesi'nin üst tarafına gömüldü. Kuşatmacılar otoriteyi sağlamak için bir hafta burada kaldıktan sonra Temirhanşura'ya döndüler. Rusların 1 subayı, 40 eri ölmüş; 37 subayı, 373 eri de yaralanmıştı. Müslümanlar ise 192 şehid vermiştir. Yaralılar hakkında ise bilgi bulunmamaktadır. Şamil, kendi imâmlığı döneminde 200 süvari gönderip Gâzî Muhammed'in naaşını Gimri'ye getirtmiştir.[85]

Kafkas halkları tarafından dinî ve siyasî yetkilere sahip Kafkasya İmâmlığı makamına seçilen Gâzî Muhammed, bölge Müslümanlarının İslâm'ı yaşamasında ve kimi zaman zafer kimi zaman ise mağlubiyetle yüzleşilen Çarlık Rusyası'na karşı mücadelesinde yaklaşık iki yıl süren bir liderlik gerçekleştirmiştir. Onun şehadetinin ardından Kafkas halkları Hamzat Bek'i Kafkasya İmâmı seçmiştir.[86]

---

ihtimaldir. Çiçagova ise eserinde Gimri müezzini Muhammed Ali'nin Şâmil'i ilk eşi Fatimat'ın babası cerrah Abdülaziz'in yaşadığı Unsokul'a götürdüğünü, Şâmil'in sırt üstü yatamadığı için oturur pozisyonda etrafına yastıklarla desteklenerek kayınpederini yirmi beş gün beklediğini kaydeder. Şâmil'in aldığı yara ve tedavi yöntemiyle ilgili olarak Yılmaz Nevruz'un değerlendirmesi konuya bilimsel bir yaklaşımdır. Haydar Bek, Gâzî Muhammed'in kuşatma başlangıcında 400 askeri olduğunu ancak son savunma sırasında 10 kadarının kaldığını aktarır. Ayrıca Gimri savunması hakkında diğer kaynaklara muhalif bir bilgi bulunmayıp olayları özetlemiştir. Çiçagova ise 600 askerden geriye Şâmil ve 15 askerin kaldığını kaydetmiştir. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 26-28; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 36-38; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/7; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 21, 23-24; el-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan,* 113; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 64; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 269; Nevruz, *Umumi Kafkas Tarihine Giriş*, 3/197.

[85] Karahî, Harakanlı Said'in Ruslara Gâzî Muhammed'in cenazesinin ziyaretgâh haline getirilip bir fitne çıkarılmaması için Gimri'ye defnedilmemesini tavsiye ettiğini kaydeder. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 27; Berje, *AKAK*, 8/558; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 270.

[86] el-Kadarî, Gâzî Muhammed'in ilminin Dağıstan'ın ileri gelen âlimler tarafından övüldüğünü ancak siyasî görüşlerinin ve tecrübesinin yerildiğini, hocası Said'in onu siyasî faaliyetlerden uzak tutmaya çalıştığını ancak başaramayınca Şamhal'a kaçtığını kaleme almıştır. Ancak bu kanaate katılmayan ve onun yalnızca ilmî değil askerî ve siyasî konularda da başarı göstermiştir. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 31-32; el-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan,* 114-115.
Birincil kaynaklarda ve araştırmacıların eserlerinde kendisinin siyasî hayatını değerlendiren görüşlere rastlanmaktadır. Tüm bu değerlendirmelerin ötesinde Gâzî Muhammed'in başarısı, etnik köken ayırmaksızın Kafkasya Müslümanlarının bir birlik oluşturması yönünde gayret sarf etmiştir.

1.2. İMÂM HAMZAT BEK DÖNEMİ (1832-1834)

1.2.1. Etnik Kökeni, Ailesi ve Eğitimi

Muhammed oğlu Ali Han oğlu Ali İskender Bek oğlu Hamzat Bek, Avar Hanlığı'na bağlı Hotsatl köyünde 1789'da doğmuştur. Kökenleri bek soyuna dayanır.[87] Babası İskender Bek, Gürcistan (Kahetya) üzerine seferler düzenlemesiyle tanınan Avarlar arasında saygın bir kumandaydı. Avar Hanı Ahmed Han'ın da kendisine saygı duyduğu ve önem verdiği bilinmektedir.[88]

Hamzat Bek'in ilk eğitimini Çoh'ta aldığı daha sonra Avar Hanı Ahmed Han'ın sarayında eğitimine devam ettiği bilinmektedir. Bu süreçte Avar Hanlığının merkezi Hunzah'ta baş kadı Nur Muhammed'den ders almıştır.[89]

1.2.2. Siyasî Hayatı

1826'da imâm seçilmeden önce Gâzî Muhammed'e tabi olmuş ve gazavâtın ilan edileceği tarihe kadarki hazırlık sürecinde ona destek vermiştir.[90]

1.2.2.1. İmâm Seçilmesi

Hasan el-Kadarî ve Muhammed Tahir el-Karahî, Hamzat Bek'i Avarların âlimleri ve ileri gelenlerinin imâm seçtiğini belirtmişlerdir.[91] Moşe Gammer, Muhammed Yerağî'nin Kafkasyalı Müslümanların başsız kalmaması için yöre âlimlerini yeni bir imâm seçmek için toplandığını yazar.[92] Çiçagova ise Hamzat Bek'in imâm seçilme süreci hakkında

---

87 El-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan,* 115; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 27; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 60.

88 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/8; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 27; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 272.

89 Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 27; Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası*, 272-273.

90 Baddeley, Hamzat Bek'in eğitimini tamamladıktan sonra Hotsatl'a dönüp içkiye başladığını, amcası Ali'nin yeğenini uyararak Dağıstan'ın lideri olan Gâzî Muhammed'i örnek almasını istediğini, Hamzat Bek'in soy ve eğitim açısından imâmdan daha önde olduğunu hatırlattığını, ardından da Hamzat Bek'in İmâm'a biat ettiğini kaydeder. Ancak onun içki içtiğine dair yerel kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Moşe Gammer, Hamzat'ın 1826'da Gâzî Muhammed'e katıldığını ifade eder. Baddeley ise 1829 yılına işaret etmektedir. Bkz.: El-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan,* s. 115; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 28; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 60.

91 Nezîr ed-Durgeli, ehlü'l-hâl ve'l-akdın onu imâm seçtiğini ifade etmiştir. Haydarbek de Koysubul bölgesi âlimlerinin Hamzat'ı imâm seçtiğini yazar. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 31-32; El-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan*, 116; Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/61; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 67.

92 Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 60-61.

diğer kaynaklarda rastlanmayan bilgiler sunmaktadır. Şâmil'in esaretinden sonra yazarın onunla görüşmüş olması, bu konuda kaydettiklerini inceleme gereğini doğurmaktadır. Çiçagova İmâm Gâzî Muhammed'den sonra onun makamına yalnızca Şâmil ve Hamzat'ın gelebileceğini, Hamzat'ın gece yarısı Gâzî Muhammed'in şehid edildiğini öğrendiğini, bunun üzerine Hotsatl'a gidip mollalara ve cemaat liderlerine haber gönderip Karadakh mescidinde toplanmalarını istediğini, adı geçen köye askerleriyle gidip toplanan meclise karşı şehid olan İmâm Gâzî Muhammed'in kendisinden sonra onun imâm olmasını vasiyet ettiğini, bu nedenle imâmlığını ilan ettiğini ancak katılımcıların çoğunluğunun Gimri kuşatmasında imâma yardım etmediği için kendisine hoşnutsuzluklarını dile getirdiklerini, bu nedenle çıkan karışıklığı Unsokul'da hasta yatağında haber alan Şâmil'in insanları yatıştırmak için bir mektup gönderdiğini, ancak böylelikle meclisin ittifakla Hamzat'ın imâmlığını onayladığını, aynı mektubun civar köylere de gönderildiğini ve halk üzerinde yeni imâma biatte etkili olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca Şâmil de yaraları iyileştikten sonra İmâm Hamzat Bek'e gidip onu tebrik edip biat ettiğini ifade etmiştir. Hamzat Bek ise dürüst bir insan olan Şâmil'in halk nazarında ona verilen değeri göz önünde bulundurarak kendisine görev verdiğini zikreder. Çünkü Şâmil'in, Hamzat'ın yerine imâmlık makamına geçmek isterse bunu yapabilecek kudrete sahip olduğunu ancak onun bu gücüne rağmen Hamzat'a sadık kalıp yönetiminde kendisine danışmanlığı tercih ettiğini belirtir.[93]

Muhammed Tahir el-Karahî, Abdurrahman Gâzîkumukî ve Nazir Durgeli Hamzat Bek'in âlim, cesur ve nitelikli bir lider olduğunu belirtirler.[94] Dönemin kaynakları incelendiğinde Çiçagova'nın Kafkasya İmâmlığı makamına Şâmil ya da Hamzat Bek'e alternatif bir adayın olmadığı tespiti tutarlıdır.

Şâmil'in ağır yaralı olup hayatta kalıp kalamayacağı, kalsa da ne zaman iyileşeceği gibi belirsiz durumu Hamzat Bek'in Kafkasya İmâmlığı seçiminde rakipsiz kalmasına yol açmıştır. Hamzat Bek'in Gimri savunmasında Gâzî Muhammed'e destek veremediği genel kabuldür. Ancak bunu neden yapamadığı noktasında birtakım kapalılıklar mevcuttur. Yeni imâm seçilmesi için ulemâyı ve halk önderlerini kimin topladığı

93 Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 28-30.

94 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 31; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 39; ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/60.

konusuna gelince şayet Hamzat Bek toplamış ve Gâzî Muhammed'in kendisini halîfe tayin ettiği vasiyetini açıklamış ise Gimri kuşatmasında yaşanan sorunun kapalılığını muhafaza edeceği düşünülebilir. Eğer Muhammed Yerağî adlı âlimin temsilcileri topladığı kabul edilirse Hamzat'ın askerî açıdan yardımcı olabilecek durumda olmadığı kanaatine varılabilir. Nitekim Hamzat Bek askerleriyle Gimri üzerine gelmiş ancak iki ateş arasında kalmamak için kasabaya yanaşamamış olma ihtimali zikredilmektedir. Şâmil yazdığı mektup ile hem ikinci ihtimali kuvvetlendirmiş hem de Hamzat'a karşı olanları sükunete davet etmiştir. Çünkü Şâmil hem birliklere komuta eden bir kumandan hem de Hamzat tarafından destek verilmediği için yaralanan birisi olarak halka birlik zamanı olduğunu ifade etmiştir.

Yeni Kafkasya İmâmı, Çarlık Rusyası ile diplomatik ilişki kurmaya çalıştı. Temsilciler gönderdi ancak General Kakhanov, temsilciler yerine bizzat Hamzat ile teke tek görüşmek için kendisini Temirhanşura'ya gelmesini teklif etti. Ancak İmâm, 1830 yılında görüşmek üzere Ruslara gittiğinde tutuklanmıştı. Bu tecrübesine binaen temaslarını yazışmalarla sürdürmeyi uygun gördü. İlk mektubu, umûmî konuları içeren bir formattaydı. İkinci mektubunda ise İslâm'ın yaşanmasına müdahale edilmeyeceğine dair garanti verildiği takdirde Çarlık Rusyası ile mutabakata varabileceğini ifade etti. Ayrıca Çarlık Rusyası ile ilişkilerinde Dağıstan beylerinden Gâzîkumuk önderi olan Şamhal'ın aracı olmasını talep etti. Bunun üzerine Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Genel Valisi General Rosen, Hamzat Bek ile ateşkes yapılması ve onun Mekke'ye gidebilmesi için oğlunu amanat vermesi gerektiğini öne sürdü. Bu talep üzerine taraflar arasındaki görüşmeler sona erdi.[95] Hamzat Bek'in nüfuzunun artması üzerine General Rosen, Avar Hanı'ndan Hamzat Bek'i tutuklamasını istedi. Avar Hanı ise hem Hamzat Bek'in Avar Hanedanına akraba olması hem de Dağıstan'da önemli bir konuma sahip olmasını gerekçe göstererek bu görevi yerine getiremeyeceğini ifade etmişti.[96]

1.2.2.2. Civar Köyleri Kontrol Altına Alması

Hamzat Bek, Gâzî Muhammed'in şehadetinin ardından Kafkasya İmâmı seçilince ilk icraatından birisi, yanına âlimler ve askerlerini alarak civar beldelere gidip İslâm

[95] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 61.
[96] Berje, *AKAK*, 8/569-572; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 62.

hukukunun uygulanmasını temin etmek oldu.[97] Kimi yerleşim yeri doğrudan bu teklifi kabul ederken kimisi de açıktan veya gizli muhalefet etmişti.[98]

İlk etapta Hotsatl, Aşilta, Gimri, Teletl ve Moçokh köyleri yeni İmâm'a biat etti.[99] Daha sonra Hamzat Bek'in çıktığı sefer sonucunda Andalal, Tsudakhar, Akuşa, Hidatl, Karanay, Tlensir, Tindall, Bakalal, Titlan, Hindalal köyleri kontrol altına alındı. Hâkimiyeti altına aldığı tüm topluluklardan zamanla asker toplandı.[100] Çoh, Korot, Hotoç, Hindakh ve Ruguça da bu dönemde kontrol altına alınan köyler arasındadır.[101] Dolayısıyla Hamzat Bek'in ilk önce Koysubul'u kontrol altına aldığı, ardından Avaristan'a ilerlediği söylenebilir.[102]

1.2.2.3. Hamzat Bek'in Gergebil Seferi (1833)

Hamzat Bek, Ekim 1833'te kendisine itaat etmeyen Gergebil ile çatışmaya girişince Gâzîkumuk Şamhalı, Mekhtul Hanı Ahmed Han ve Akuşa Kadısı Arslan aralarında ittifak kurup Gergebil'e desteğe geldiler. Ancak müttefik kuvvetler, Hamzat Bek'e yenildiler. Bu gelişme üzerine Gergebil, İmâm'a boyun eğdi. Avaristan'ın üç tarafı Hamzat Bek'in kontrolüne girdiği gibi Şamhallık, Mekhtul Hanlığı ve Dargi köylerinin bir kısmı da Kafkasya İmâmı'nın otoritesini tanımak zorunda kaldı.[103]

Kafkasya İmâmı, Avar Hanlığının merkezi Hunzah'ı kuşattığı Ağustos 1834'te Andelallar, Koysubul halkları ve Hunzah hariç Avaristan onun otoritesini kabul etmişti.[104]

1.2.2.4. Hamzat Bek'in Hunzah Kuşatması (1834)

Hamzat Bek'in Hunzah'ı kuşatma ve Avar Hanlığı'nı ortadan kaldırmaya yönelik seferinin sebepleri konusunda kaynaklar farklı bilgiler vermektedir. Baddeley İmâm Gâzî

---

97 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye,* 32.
98 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/8.
99 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye,* 32; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/8; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 67-68; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar,* 61.
100 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/8.
101 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye,* 32-33; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 67-68.
102 Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 39.
103 El-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 116; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar,* 62.
104 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 274.

Muhammed döneminde Hamzat Bek'in Djaro'ya sefere gönderildiğini, her ne kadar önce zafer kazansa da ardından yenildiğini, hileyle tutuklanıp Tiflis'e gönderildiğini, bu esaretten de Gâzîkumuk Hanı Arslan Han'ın aracılığıyla kurtulduğunu, ayrıca Avar Hanlığı tahtında oturan Bahu Bike ile Gâzîkumuk Şamhallığı tahtında oturan Arslan Han'ın arasındaki temel sorunun Arslan Han'ın Bahu Bike'nin kızı Sultanet ile evlenmek istemesine karşılık Bahu Bike'nin bu damat adayı yerine Tarku Şamhalı'nın oğlunu uygun gördüğünü, Arslan Han'ın bunun üzerine Hamzat Bek'e Avar Hanlığı'nın gelirlerinden bahsedip onu Hunzah'a karşı sefer düzenlemesi için kışkırttığını kaydeder.[105] Gammer ise bu asılsız iddianın o dönemde Kafkasyalılar arasında birlik kurulmaması için Ruslar tarafından ortaya atıldığını ifade etmiştir.[106] Öncelikle Hamzat Bek'in Ruslarla ne tür bir antlaşma yaptığı konusunun başka kaynaklarca teyit edilemediğini belirtmek gerekir. Şayet Hamzat'ın 1831 yılında Ruslarla bu tür bir uzlaşmaya vardığı doğru kabul edilirse 1832 yılında nasıl İmâm seçildiği konusunun izah edilmesi güçleşecektir. Baddeley'in açıklamasının yerine Hamzat'ın elçilik görevi sırasında tutuklandığı düşünülebilir. Nitekim selefi Gâzî Muhammed ve halefi Şâmil'in siyasî hayatları incelendiğinde Ruslarla görüşmeleri gerektiğinde onlara güvenmedikleri için kalelerine gitmedikleri görülecektir.

Hunzah kuşatmasına bir diğer gerekçe ise Bahu Bike'nin Hamzat Bek'i 1834 yılının mart ayında zehirletme teşebbüsüdür.[107] Bu girişim taraflar arasındaki silahlı çatışmayı tetiklemiş olsa da buradaki asıl sebep Çarlık Rusyası'na karşı gazavât ilanının Avar Hanlığı sınırları içerisinde yapılmasıydı. Ayrıca Avarların bir kısmı da İmâmlara biat etmişti. Dolayısıyla toprak ve nüfuz kaybına uğrayan Avar Hanlığı'nın bu harekete hoş bakması beklenemezdi. Her ne kadar Avarlar daha önce Ruslara karşı savaşmış olsa da yakın bir dönemde Ruslarla iş birliğine başlamışlardı ve bağımsızlık taraftarı olanlara cephe almış durumdaydılar.

Kafkasya İmâmı Hamzat Bek, Ağustos 1834'te sefer hazırlıklarını tamamlayıp Avar Hanlığı'nın merkezi Hunzah'a doğru yola çıktı. Şâmil'e de Hindal'dan toplayacağı

[105] Çiçagova, Hamzat Bek'in Hunzah Seferi'nin Avar Hanlığı hanedanını ortadan kaldırmak için düzenlemediğini, kaynakların bu konuda yanlış bilgi verdiği kanaatindedir. İmâm Şâmil'in damadı Abdurrahman'ın da yazdığı hatıratta bu görüştedir. Bkz.: Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 39; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 31; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 273.

[106] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 62-63.

[107] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 62.

askerlerle Hunzah'a gelmesini emretti. Açlık ve rahatsızlık gerekçesiyle İmâm'ın ordusundaki bir kısım askerde ayrılma meyli gözlendi. Bunun üzerine Şâmil askere hitap ederek çözülmeyi önledi.[108] Bahu Bike, Gâzîkumuk Hanı Arslan Han'dan destek istedi ancak Han, eskiden aralarında yaşanan sorunları hatırlatarak olumsuz cevap verdi.[109] Hamzat'ın ordusu Hunzah'ı kuşatma altına aldıklarında Bahu Bike direnmenin herhangi bir fayda sağlamayacağına kanaat getirdiğinden uzlaşma niyetinde olduğunu belirtmesi için İmâm'a elçi gönderdi.[110] İmâm da barış şartlarını iletmesi için elçilerini Bahu Bike'ye gönderip onu Hunzah'ta İslâm Hukukunu uygulamaya, kocası ve babasını örnek alarak yabancı hâkimiyetine karşı savaşmaya davet etti. Bahu Bike ise bu teklife karşı cevabını Hamzat'a iletmesi için Nur Muhammed'i gönderdi. Bahu Bike, Kafkasya İmâmı'nın otoritesini tanıdığını ancak Ruslara karşı savaşmayacağını belirmiş ve teminat için en küçük oğlu Bulaç Han'ı Hamzat Bek'e amanat olarak göndermişti.[111] İmâm Hamzat Bek, sulh görüşmelerinin detaylarını müzakere için Bahu Bike'nin diğer iki oğlu Ebu Nutsal ve Umma Han'ın gönderilmesini istedi. Önce Umma Han sonra da Nutsal Han İmâm'ın karargâhına geldi. Yanlarında nökerler (20-200) de mevcuttu. Hamzat, elçileri bir çadırda ağırladı.[112]

Avar Hanlığı heyeti Hamzat Bek'e gelince Akhburid adında bir kişi Şâmil'in yanına gelip ona Bahu Bike'nin selamı ve teklifini getirdi. Bahu Bike, Hamzat Bek'in Şâmil'in sözünden çıkmayacağını bu nedenle Hamzat'ı Hunzah'tan alıp götürmesini ya da imâm ikna olmazsa en azından kendisinin ondan ayrılmasını talep etmekteydi. Şayet bu iki seçenekten birisini yerine getirecek olursa kendisine 200 tümen vereceğini taahhüt ediyordu. Şâmil'in bu zata ne cevap verdiği bilinmemekle beraber durumu derhal İmâm Hamzat Bek'e bildirmişti. Hamzat Bek ise Avar Hanlığı'nın itaatinin samimi olup olmadığını test etmek için Şâmil'den gelen heyet içerisinde fark edilen ve yakın bir dönemde iki Müslümanı katleden şahısları istemesini emretti. Şâmil de kısas

[108] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 33-34.

[109] Arslan Han'ın yardım etmeyişinin sebebi, Bahu Bike'nin kızını onunla evlendirmeyişidir. Bkz.: Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/10; el-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 116.

[110] Haydarbek, Hamzat'ın Hunzah tarlalarını kontrol altına alması üzerine Bahu Bike'nin barış görüşmelerine sıcak baktığını kaydetmiştir. Bkz.: Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 68; el-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 116; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 274.

[111] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 33-34; El-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 116; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 32; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 274.

[112] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 33-34; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 32-; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 274.

yapılabilmesi için heyetten katilleri talep etti. Elçiler çeşitli bahanelerle katilleri vermek istemediler. Bunun üzerine İmâm Hamzat Bek, Hunzah'ı savunmak için inşa edilen kalelerin yıkılmasına dek Nutsal ve Uma Han'ın ve birkaç kişinin daha kendi yanında kalmasını istedi. Bu teklifi de kabul etmeyen elçiler geri dönmeye kalkıştılar. Ancak İmâm'ın askerleri heyetin gitmesine engel oldu. Bu esnada Hunzah heyeti silah çekip çatışmaya başladı. Çıkan arbede sonucunda Heyetin tamamı öldürüldü.[113] Olayı Bahu Bike'nin öğrenmesi üzerine mücadele edeceğine dair yemin ettiği öğrenildi. Hamzat Bek Şâmil'i hanlık hazinesini ele geçirmekle, bir başka birliği de sarayı kontrol altına almakla görevlendirildi. Bahu Bike de etkisiz hale getirilince Avar Hanlığı merkezi Hunzah Kafkasya İmâmı'na tabi oldu.[114]

[113] Hanların da bulunduğu elçilik heyetinin nasıl etkisiz hâle getirildiği konusu, kaynaklarda birbirine farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Baddeley, elçilik heyeti geldiğinde İmâm'ın onları çadırında ağırladığını ancak daha sonra bir bahaneyle çadırdan ayrıldığını bu sırada Hanlar için hazırlanan infaz teşebbüsünde tereddüt edince Şâmil'in Hamzat'ı demiri tavında dövmek gerekir diyerek uyardığını iddia etmektedir. Elçiler ve muhafızları etkisiz hâle getirildikten sonra da Hunzah sarayında Bahu Bike'nin de infaz edildiği ileri sürülmüştür. Bahu Bike'nin oğullarından Nutsal Han'ın ileride bir erkek çocuğu doğuracak olan eşi, hamile olduğu için bağışlanmıştır. Avar Hanlığı'nın tahtının boş kalmasının akabinde Hamzat Bek'in de kendisini han ilan ettiği ileri sürülmektedir. el-Kadarî ise Hamzat Bek'in ilk icraatının Avar Hanlığı'nı ortadan kaldırmak olduğunu, Hamzat Bek'in Bahu Bike ve oğullarının katledilmesine yönelik karar verdiğini, han soyunu sinsice ve haince ortadan kaldırdığını ve halk arasında Müslüman olduğunu iddia eden bir liderin yaşlı bir kadınla çocuğunu öldürecek kadar gaddar davranamayacağını, bu davranışların şeriat ve tarikata uymadığı gibi konuşmaların halk arasında söylenegeldiğini kaleme almıştır. Haydarbek, elçilik heyeti görüşmeleri sırasında Hamzat Bek'in çadırdan çıktığını ardından Hanların bulunduğu çadırın iplerinin kesilip etkisiz hâle getirildiklerini yazar. Hacı Ali, akşam namazının ardından Hamzat ve Şâmil'in kuşatma kampından ayrıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Hacı Ali de Arslan Han'ın Hamzat'a iki mektup gönderdiğini kaleme almıştır. Çiçagova ise Şâmil'den bizzat çatışmaya katıldığını bizzat kendisinden işitmiştir. Her ne kadar bu ve benzeri görüşlerin gerçekleşmiş olma ihtimali olsa da kaynaklar mukayeseli incelendiğinde İmâm'ın zalimce bir politika güttüğünü iddia eden kaynakların subjektif bir yaklaşımla daha çok Rus yanlısı bir yazım gerçekleştirdikleri ortaya çıkmaktadır. Öncelikle gazavât liderlerinin hareketlerinin İslâm'da yeri olmadığı iddiası şüphelidir. Çünkü İmâmlar İslâm Hukukunun uygulanmasını istiyor ve sosyal sınıf katmanlarını ortadan kaldırmayı hedefliyorken; Rus yanlıları "Âdât" adı verilen bazı konularda İslâm'a zıt örfî hukuku uygulamakta ve sosyal tabakalaşmayı savunmaktaydılar. Hamzat Bek'in kendisini Han ilan ettiği iddiası ise şüphelidir. Avar Hanlığı'nı kendi sınırlarına dahil ettiği ve bu toprakların hâkimi olduğunu belirtmek için kullanılmış olabilir. Nitekim Kafkasyalı Müslümanların siyasî önderi anlamına gelen imâmlık makamında olan bir şahsın, Kafkasya'nın Dağıstan bölgesindeki beyliklerden birisinin Han'ı olduğunu iddia etmesi, daha alt derecede bir makama talep niteliği taşımaktadır. Ayrıca Şâmil de mektuplarında Hamzat'dan İmâm olarak bahsetmektedir. Gâzî Muhammed, Hamzat Bek ve Şâmil'in siyasî hayatları incelendiğinde açık politika izledikleri görülecektir. Ayrıca Hamzat Bek şayet bir komplo kurmuş olsaydı Kafkasya kültürü ve örfü dikkate alındığında halk nazarında kendisi de Şâmil de taban bulamazlardı. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfî'd-Dağıstaniyye*, 34-35; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 39; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/10; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 34; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 68-69; El-Kadarî, *Âsâr-ı Dağıstan*, 116; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 274-275.

[114] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 39; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 33; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 274-275.

Şâmil, yaklaşık sekiz araba dolusu Avar Hanlığı hazinesini Hotsatl'da bulunan İmâm Hamzat'a getirdiğinde İmâm ulemâ ve kumandanlarıyla toplantı yapmaktaydı. İnsanlar onun Hunzah'a gidip yönetimini oradan yürütmesi gerektiğini ileri sürüyorlardı. Şâmil ise daha önce de belirtmiş olduğu gibi Hunzah yerine onun memleketi Hotsatl'da kalmasını güvenliği açısından daha uygun bulmaktaydı. Ancak İmâm'ın kararı çoğunluğun talebi üzerine Hunzah'tan yanaydı.[115]

1.2.2.5. Hamzat Bek'in Tsudakhar Seferi (1834)

Hunzah'ın kontrol altına alınmasından sonra İmâm Hamzat Bek, Derbend yolu üzerinde olan Akuşa ve Tsudakhar'a Eylül ayında sefer düzenledi.[116] Şâmil'e Gimri'den yola çıkıp Kuba köyü üzerinden Tsudakhar'a gitmesini emretmişti. O da üç gün kadar Gergebil'de insanların orduya katılmasını bekledi. Şâmil, bu sırada İmâm'ın Tsudakhar ile çatışmaya girdiğini ve geri çekilmek zorunda kaldığını haber almıştı. Kumandan, yenilgi sebebini Ansallıların geç kalmasına bağlamıştır.[117]

1.2.2.6. İmâm Hamzat Bek'e Suikast Düzenlenmesi (1834)

İmâm Hamzat Bek'e kimlerin, neden ve nasıl suikast düzenlediği konusunda birtakım kapalılıklar bulunmaktadır. Tarihî kayıtlar ve yorumlarla teşebbüsün nasıl gerçekleştiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Suikastı düzenleyen ve planlayan ekibin varlığı ve bazıların isimleri kayıtlara geçmiştir. Bunlar arasında Hacı Murad ve abisi Osman'ın adı öne çıkmaktadır. Rusların Gimri'ye sefer düzenleme ihtimaline karşı Şâmil'in komutasında bir askeri birlik Hunzah'tan ayrılmıştı. Dolayısıyla Hunzah'ta İmâm'a bağlı silahlı kuvvetler azalmıştı. Buradan hareketle Rusların suikastın arka planında azmettirici olmaları veya olmamaları sonucu değiştirmemiştir. Şayet değillerse muhalifler

---

[115] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 35-36.

[116] Baddeley, Hamzat Bek'in Tsudahar seferinin Gâzîkumuk Hanı Arslan Han'ın yönlendirmesiyle gerçekleştiğini belirtir. Hunzah'ı düşmesinin ardından Arslan Han Hamzat Bek'e iki mektup yollar. Mektuplardan birisinin halka okunmasını, diğerinin ise gizli tutulmasını istemiş hediye olarak da altından bir saat göndermişti. Birinci mektupta Han, akrabalarını öldürdüğü için Hamzat'dan intikam alacağına dair onu tehdit etmekteydi. Gizli tutulan mektupta ise Han Hamzat'a teşekkürler ediyor, kendisine verdiği sözü yerine getirmesinden duyduğu memnuniyeti ifade ediyor ve bundan böyle kendisini oğlu gibi göreceğini belirtiyordu. Sıradaki hedeflerinin Tsuhadar bölgesini kontrol altına almak olduğunu, gerekirse İmâm'a yardım göndereceğini açıklıyordu. Bkz.: Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 69-70; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 275; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 63.

[117] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 37-38.

garnizondaki azalmayı görmüş ve fırsatı kullanmışlardır. Suikastın gerçekleşeceği Hamzat tarafından öğrenildiği halde kendisinin tedbir almadığı kayda geçmiş, bu durumda askerlerinin neden gerekli tedbirleri almadığı sorusuna cevap bulunamamıştır.

John F. Baddeley İmâm'ın tütün ve alkolü yasakladığını, Hamzat'ın bir gün Hacı Murad ve abisi Osman'ın da aralarında bulunduğu tütün içilen bir ortama girdiğini, kimin tütün içtiğini tespit edememesi üzerine hakaret ettiğini ileri sürmüştür. Ayrıca Avar Hanı'nın oğlu Uma Han'ın bir geleneğe göre Hacı Murad'ın babasına teslim edildiğini, dolayısıyla Hacı Murad ve Osman'ın Uma Han ile sütkardeş sayıldığını, Hamzat Bek'ten intikam almadıkları için amcaları tarafından iki kardeşin ayıplandığını kaydetmiştir.[118] Ancak bu süt kardeşliğinin İslâm Hukuku'na göre olup olmadığı hakkında bir veriye rastlanmamıştır. Suikast planı görüşülürken orada bulunan bir şahıs, bu görüşmeyi ve katılımcılarını İmâm'ın askerlerine bildirilmiştir. Planları ve isimleri belirlenen bu şahıslara karşı İmâm Hamzat bir tedbir aldırmamıştır. Etrafındakilere "Şayet ölüm meleği ruhumu almak için gelmişse onu durdurabilir misin? Allah'ın takdiri asla önlenemez. Allah yarın ölmemi takdir etmişse yarın öleceğim." demiştir. Bu sırada Şâmil Hunzah'ta değildir. Onun Hunzah'ta olması durumunda tedbirleri arttırması kuvvetle muhtemeldi. Muhafızlarının yoğun ısrarının sonucu, Hamzat Bek, kimin silah taşıyıp taşımadığını görebilmek için Cami'ye burkasız gelinmesini emretti. Cuma namazını kıldırmak için 12 askeriyle camiye gelen İmâm, Osman tarafından vurulup şehid düştü. İmâm'ın askerleri de Osman'ı etkisiz hale getirince taraflar arasında çatışma çıktı. Muhalifler Hunzah'ta kontrolü ele geçirdi. Suikastı haber veren kişi de yakalanıp katledildi.[119] Hamzat Bek'in naaşı mescitte üç gün kaldıktan sonra mezarlığa defnedildi. Hunzah'ta yönetim boşluğu oluşunca Avar Hanlığı ileri gelenleri, Hacı Murad'ı idareci olarak atamıştı.[120]

---

[118] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*¸ 277.

[119] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 37-38; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 40-42; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 33-34; Berje, *AKAK*, 8/588; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 71; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 277.

[120] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 122.

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂM ŞÂMİL ÖNDERLİĞİNDE KAFKASYA BAĞIMSIZLIK MÜCADELESİ

2.1. ETNİK KÖKENİ, AİLESİ, ÇOCUKLUĞU, GENÇLİĞİ VE EĞİTİMİ

Şâmil, Avar Hanlığı'na bağlı Gimri kasabasında 1797'de doğmuştur.[121] Babası Ali oğlu Dengav Muhammed, Gimrili bir özdendir.[122] Dengav Muhammed, Kumuk Âmir Han'ın torunlarındandır. Annesi ise Avar beylerinden Pir Budak'ın kızı Bahu Mesedu'dur.[123] Kafkasya İmâmı seçildiği 19 Eylül 1834'ten esareti tercih ettiği 26 Ağustos 1859'a kadar toplamda 24 yıl 11 ay 7 gün boyunca[124] Çarlık Rusyası'na karşı liderliğini üstelenmiş olduğu bağımsızlık hareketindeki başarısından ötürü, etnik kökeni farklı halklara nispet edilmiştir. Her ne kadar kaynaklarda Kumuk veya Gâzîkumuk tarafından bir bağlantısı kayda geçse de Şâmil bir Avar köyü olan Gimri'de doğmuştur. Birtakım farklılıklar olsa da genel anlamda Kafkas halklarının kültürleri benzerdir. Dolayısıyla etnik kökeni hakkındaki farklı rivayetler, Kafkasyalılar tarafından kendisine duyulan saygı ve sevginin bir işaretidir.

Şâmil'in asıl adı Ali olarak konulmuştu. Ancak çocukluğunda hastalanması ve yörede hastalığa karşı isim değiştirme geleneği olduğundan adı Şâmil olarak değiştirildi. Damadı Abdurrahman, eserine iki ismin de bir süre kullanıldığını ancak zamanla Ali adının kullanılmadığını ifade etmiştir.[125]

Sağlık durumu düzeldikten sonra Şâmil, bir yandan eğitimini sürdürürken diğer yandan da güreş, koşu, yüzme, uzun atlama, binicilik, atıcılık gibi sportif faaliyetlerden geri

---

[121] Maria N. Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii* (Sanktpeterburg: Tipografiya i Litografiya S. Muller i İ. Vogolman, 1. Basım, 1889), 11; Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/61.

[122] Abdurrahman Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, çev. M. S. Sandova (Mahaçkala: DNR, 1. Basım, 1997), 43; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/10; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 11. Özden, Kafkasya'da asil tabaka ile köleler arasında yer alan özgür insanlara verilen bir isimdir.

[123] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 43; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 12.

[124] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 51.

[125] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 43; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 12; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 69.

kalmamıştır. Kendisini bu faaliyetlerde geçen bir akranının olmadığı kayda geçmiştir.[126] İlk eğitimine Gimri'de başlamış, kendisinden dört yaş büyük Gâzî Muhammed başta olmak üzere dönemin Dağıstan'daki âlimlerinden ders almıştır. Ders aldığı hocalar arasında ilerleyen süreçte Gâzî Muhammed'e ve kendisine cephe alacak olan Said Efendi'de bulunmaktadır.[127]

2.2. İMÂM SEÇİLMESİ

Şâmil, almış olduğu eğitim neticesinde dönemin ulemâsıyla münazara edebilecek konumda olan bir âlimdi. Ayrıca çocukluğundan beri cesur, zeki, disiplinli ve savaş sanatında maharetli birisi olarak tanınmaktaydı. Kendisinden önceki iki imâm devrinde silahlı kuvvetlere komuta edebileceğini gösteren askerî bir deha ve ileri görüşlü bir idareci olduğunu ispatlamıştı.[128] Böyle olumlu meziyetleriyle toplumda temayüz eden Şamil, Kafkasya İmâmlığı makamına oturması muhtemel en kuvvetli adaydı.

İmâm Hamzat Bek'in 19 Eylül 1834'te şehid edilmesinin ardından yeni bir imâm seçmek için âlimler ve halk önderlerinden oluşan temsilciler Aşilta'da toplandılar. Görüşmeler esnasında Şâmil, âlim bir zât olan İkhilli Said'i aday gösterdi. Ancak meclis bu teklifi kabul etmedi. Meclis başkanı, tüm temsilcilerin teklifiyle Şâmil'i imâm adayı gösterdi. Yapılan oynama sonucu 24 Eylül 1834'te ittifakla Şâmil yeni Kafkasya İmâmı seçildi.[129]

2.3. AHULGOH SAVAŞI'NA (1839) KADAR KAFKASYA GAZAVÂTI

2.3.1. General Lansky'nin Gimri Kuşatması (1834)

Kafkasya başkumandanı Grabe, 19 Eylül'de İmâm Hamzat Bek'e suikast düzenlenmesinin ardından Şâmil'in Hunzah'a gidip bu teşebbüse kalkışanları cezalandıracağını ve bölgede kontrolü sağlayacağını öngördüğü için tedbir olarak Albay Klug von Klugenav komutasında bir kuvveti Avar Hanlığı'nın merkezi Hunzah'a doğru

---

[126] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 45; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/11; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 13; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 69.

[127] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 13-14; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 69.

[128] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 49; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/11; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 38-39; Berje, *AKAK*, 12/1418.

[129] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 38; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 48-49; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/10; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 38-39; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 70-71.

yola çıkardı. Şâmil'in Ruslardan önce Hunzah'a varmaması için General Lanskiy'in Gimri'ye sefer düzenleyeceği haberini yaydı. Şâmil bir süre bekledikten sonra Gimri'ye Rus birliklerinin yaklaşmadığı kanaatine varınca Hunzah'a doğru yola çıktı. Bu esnada İkhilli Said, Şâmil'e Avar Hanlığı'nın hayatta olan tek varisi Bulaç Han'ın yaşadığı müddetçe fitnenin son bulmayacağını belirten bir haber gönderdi. Şâmil de Hotsatl'a iki adam göndererek Hamzat Bek'in amcasının himayesinde olan Bulaç Han'ı teslim aldırdı ve etkisiz hale getirilmesini emretti. İmâmlık hazinesini de gazavâtın yeni merkezi olarak belirlediği ve iki yıl kadar kalacağı Aşilta'ya gönderdi.[130] Şâmil, Kaluga'dayken Albay Boguslavskiy'e Bulaç Han'ı öldürtmek istemediğini ancak halkın fitne çıkacağına yönelik endişe ettiğini dolayısıyla bu genel talep üzerine böyle bir karar verdiğini belirtmiştir.[131]

Şâmil'in imâm seçilmesinin ardından Gimri ve çevresinde tam bir hâkimiyet sağlanamamıştı. Yalnızca Koysubul bölgesi, kontrol altında tutuluyordu.[132] Bu duruma rağmen Ruslar için ciddi bir tehdit oluşturduğundan General Lanskiy, Şâmil'in Gimri'den ayrılıp Hunzah istikametine doğru ilerlediği haberini alınca 26 Eylül'de Gimri'ye saldırdı. Şâmil, Rusların saldırdığı haberini alınca Hunzah yolunda iken 40 askeriyle Gimri'ye geri döndü. Saldırı altındaki Gimri yağmalanıyorken İmâm Şâmil'in yetişmesi üzerine Rus birliği Erpeli'ye çekilmek zorunda kaldı. Gimri'nin kurtarılmasının ardından Şâmil de Aşilta'ya döndü.[133]

2.3.2. General Klugenav'ın Hunzah Seferi (1834)

Yeni İmâm'ın seçiminden yaklaşık bir ay sonra General Lanskiy'in ölümü üzerine yerine Kuzey Dağıstan Kumandanlığına Albay Klug von Klugenav atandı. Şâmil'in Hunzah'a bir sefer düzenlemesini engellemek ve Çarlık Rusyası tarafından Avaristan Valiliği'ne

[130] Şâmil, buradan Aşilta'ya gidip İmâm Seçilmiştir. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfî'd-Dağıstaniyye*, 39-42; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/11; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 51-52; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*¸ 277.

[131] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 52.

[132] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/11.

[133] Baddeley saldırıyı 13 Eylül'de gerçekleştiğini kaydeder. Saldırının 19 Eylül'den önce olması Hunzah'ta Şâmil'in ve bir kısım askerin cephede olduğu sonucunu çıkartır. Ancak Hunzah'a Ruslardan önce yetişememesi saldırının suikastın sonra yapıldığı çıkarımına yönlendirir. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfî'd-Dağıstaniyye*, 39-42; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/11-12; Berje, *AKAK*, 8/588-590; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 52; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 71-73.

atanan Muhammed Mirza'yı desteklemek için sefere çıkan Klugenav[134], 14 Ekim'de Temirhanşura'dan 3.500 askerle harekete geçip 17 Ekim'de Akuşa, 23 Ekim'de Gergebil'i kontrol altına aldı. Hotsatl'a doğru ilerlediğinde Şâmil, kasabayı savunmak amacıyla yaklaşık 1.000 askeriyle savunma yaptı. Ancak orantısız güç karşısında askerlerinin yok olmaması için dağlara çekildi.[135] 30 Ekim'de Hotsatl kasabasını ele geçiren Klugenav, 1-2 Kasım'da Hunzah'ın önde gelenleriyle buluştu.[136] İmâm Hamzat Bek'in Hunzah'ı kuşatması sürecinde öldürülen Bahu Bike'nin oğlu Nutsal Han'ın dul eşi, Avar Hanlığı tahtına meşru varis olacak bir oğlan doğurmuştu.[137] Umma Han adı verilen veliaht, bebek olduğu için ona vâsi olarak Gâzîkumuk Hanı Arslan Han atandı. Asıl niyeti Avar Hanlığı'nı kontrol altına almak olan Arslan Han, Şâmil ile Ruslar arasında uzlaşma ortamı oluşturabileceğini belirtti. Hunzah'a gelmekte olan Klugenav'dan önce askerleriyle Avar Hanlığı merkezine gelip halkı sükûnete davet etmiş, Klugenav, Hunzah'a giderken Arslan Han, Avar thamadeleriyle Rus Generale sadakat bildirdiler. Böylelikle Hunzah savaşılmaksızın Rus hâkimiyetine girmiş, Klugenav da Temirhanşura'ya dönmüştü.[138]

2.3.3. İmâm Şâmil ve Gâzîkumuk Beyi Şamhal Süleyman Han Arasındaki Sulh

1834 sonu 1835 başında Gimri Kadısı Şeyh Muhammed ile Çarlık Rusyası hizmetinde olan Thamade Karanaylı Yusuf Benda aracılığıyla Kafkasya İmâmı Şâmil ve Gâzîkumuk beyi Şamhal Süleyman Han, sulh için bir araya geldiler. Antlaşma yapılabilmesi için Şâmil, yeğenlerinden birini amanat olarak Han'a gönderdi. Yerli kaynaklarda şu ana dek rastlanmayan ancak Rus kaynaklarında olduğu iddia edilen antlaşma maddelerinin içerikleri şunlardır: Taraflar arası görüşmelerde Şâmil'in, Rusya'nın Kafkasya'da ele geçirdiği bölgelerdeki egemenliğini kabul edeceği, ovalara akınlar düzenlemeyeceği ve Rusya'ya tâbi olmuş yerlileri kendine tabi kılmaya kalkışmayacağı kararlaştırılmıştır.

---

134 Berje, *AKAK*, 8/589; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 52; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 73.
135 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/13; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 276; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 73.
136 Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 73.
137 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/14.
138 Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 73.

Ayrıca Şâmil'in İslâm hukukunu uygulayabilme yetkisine sahip olduğu kabul edilmiştir.[139]

Bu uzlaşma sonucunda Şâmil, siyasî olarak muhatap alınmış, dolayısıyla Şâmil'in yönetiminin meşru olduğu ve İmâm'ın İslâm hukukunu uygulayacağı kabul edilmiştir. Ayrıca bu antlaşmayla Şâmil, güçlenmek için zaman kazanmıştır. Rusların doğrudan Şâmil ile masaya oturmadığı düşünülebilir. Ancak Gâzîkumuk Hanı, Çarlık Rusyası devletini tarafından tanınan yerel bir idarecidir. Hemen hemen özerk bir yapıya sahip olan Gâzîkumuk Hanı'nın dış siyasete yönelik bir savaş ve barışa karar verebilmesi merkezden bağımsız alınmış bir karar olmasa gerektir. İlerleyen süreçte Klugenav ile Şâmil arasındaki yazışmalar, bu antlaşmadaki tarafların Şâmil ve Rusya olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarafların uzlaşmasının arka planında Çarlık Rusyası'nın bölgedeki kuvvetlerinin ve Şâmil'in savaşacak durumda olmamasının etkili olduğu söylenebilir. Bu dönemde Klugenav'ın toplamda 4.000 askeri mevcuttu. Fakat bunların yalnızca 2.500'ü savaşabilirdi. Bunlardan da 400 kadarı yaralı idi. Ayrıca kale inşaatında askerlerin kullanılması da söz konusu olunca Klugenav'ın cepheye sürebileceği asker sayısı 1.500'dü. Ayrıca bu dönemde Batı Kafkasya'da da Çar'ın kuvvetlerine karşı hareketlenme vardı. Rus kuvvetlerinin iki bölgeye kuvvetlerini dağıtması, başarı ihtimalini azaltmaktaydı. Bir buçuk yıl süren bu barış döneminde hem Müslümanlar arasında birlik hem de bir devlet düzeni oluşturulmaya çalışıldı. Bu bağlamda idarî, askerî, mâlî, hukukî ve sosyal alanlarda adımlar atılmıştır.[140] Bu uzlaşmayla Dağıstan ve Çeçenistan'daki dağlık bölgenin Şâmil'e ait olduğu, dolaylı olarak kabul edilmiştir. İlâveten prestij kazanan İmâm, iç karışıklıklar sürecinde güçlenmek için zaman kazanmıştır.

2.3.4. İmâm Şâmil'in Civar Yerleşim Birimlerini Kontrol Altına Alması (1836)

1836 yılının ocak ayında İmâm Şâmil, birbirinden bağımsız hareket eden özgürlük yanlısı önderleri Çirkata'da toplantıya davet etti. Taşov Hacı ve Kabet Muhammed gibi

[139] Berje, *AKAK*, 8/596-597, 601-602; Berje, *AKAK*, 12/1483; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 75-76.
[140] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 73-74.

kumandanların da katıldığı görüşmeler neticesinde daha merkezî bir yapı oluşturulması kararlaştırılmış ve kumandanlar tamamen Kafkasya İmâmı'nın otoritesi altına girmiştir.[141] İmâm Şâmil, bölge halkını hâkimiyeti altına almak için Çirkata'dan 150 askerle sefere çıkmış. Süvari ve piyade sınıfından oluşan düzenli ordusuyla 1836 yılının temmuz ayına kadar Çeçenistan ve Dağıstan'ın önemli bir bölümü onun kontrolüne girmişti. Rus taraftarı yerlilerin şikâyeti üzerine Klugenav ile yazışmalarından Şâmil'in bu dönemdeki gücünü görmek mümkündür.[142]

İmâm seçilmesinin ardından memleketi Gimri'de güvenli bir ortam bulamayan Şâmil, merkezini Aşilta'ya taşımıştı.[143] Şamhal ile yaptığı antlaşmadan istifade ederek bölgede nüfuzunu arttırmaya çalışan İmâm'ın hükmü altına girmek istemeyen bir kesim kendisine karşı silahlı mücadeleye girişmişti. Bu hizipten birisi de Unsokul kasabasıydı. Unsokullular, Aşiltalılara haber gönderip Şâmil'in köyden çıkarılmasını istediler. Aşilta ahalisi ise köylerine zarar gelmemesi için durumu İmâm'a bildirmişti. Şâmil de Unsokulluların emriyle ayak parmaklarını dahi kıpırdatmayacağını ancak Aşilta köylülerini korumak için köyden uzaklaşacağını ifade eder. On kadar askeriyle Aşilta'ya yakın ve bölgeye hâkim bir tepeye yerleşir. Ancak köylüler biraz daha uzaklaşması gerektiğini dile getirir. Bunun üzerine Şâmil, Unsokulluların bizzat gelip kendisini Aşilta'dan uzaklaştırmaları gerektiğini söyler. Bir süre sonra Unsokullular, Aşilta'ya saldırmıştır. Fakat Şâmil olaya müdahale etmiş ve saldırganları etkisiz hâle getirmiştir. İlerleyen süreçte Unsokullular, tekrar baskın düzenleyip Aşilta bağlarını talan etmişler. Bu durum üzerine köyün kadısı, fitneyi söndürmek için Şâmil'in köyü terk etmesinin evla olduğunu bildirmiştir. İmâm bu haberi duyunca kadının söylediklerini teyit ettirmiş ve Kadıya *"Farz-ı muhal küffar ordusu İstanbul'u kuşattı ve Sultan'ın şehirden uzaklaştırılmasını istedi. Şimdi sen fitneyi yatıştırmak için Sultan'ın şehri terk etmesine fetva verebilir misin?"* diye sorunca kadı böyle bir fetvayı veremeyeceğini belirtmiştir. Şâmil ise *"Ben de gerçek imâmım. Bu köy de İstanbul gibidir…"* diyerek konumunu kadıya hatırlatmıştır. Unsokullular gelişmeler üzerine Aşilta'dan sonra bu kez Gimri'ye saldırıp iki kişiyi şehid edip Şâmil'in amcası Berti Han'ı da esir almışlarken bazı köylüler Şâmil'in kasabaya yaklaşmakta olduğu şeklinde bağrışmaya başladılar. Paniğe kapılan

[141] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 79.
[142] Berje, *AKAK*, 8/601-602. Gammer, Muslim Resistance to the Tsar, 79-80.
[143] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 76-77.

yağmacılar, ellerindeki ganimeti bırakıp kaçtılar. Bir süre sonra Aşilta kadısı, önceki sözünden döndüğünü, Şâmil'e tabi olduğunu bildirip görevinden ayrılmıştır.[144] Ayrıca bu süreçte Çirkata, İkhili, Karata, Çirkey, Unsokul, Butsra köyleri de kontrol altına alınmıştır.[145]

Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Genel Valisi General Rosen (1831-1838), 1836 yılında Batı Kafkasya'daki ayaklanmalarla meşgulken Doğu Kafkasya'daki barış ortamında İmâm Şâmil'in nüfuzu günden güne artmaktaydı. Gâzîkumuk Hanı'nın vefat etmesi, oluşabilecek muhtemel otorite boşluğunda Şâmil'in gücünü daha da arttırabilirdi. Aynı zamanda Çeçenistan kumandanı Hacı Taşov da Terek Nehri boyunca Kafkas Hattı'nda baskınlarına ara vermediğinden kalelerinden ayrılamayan bölgedeki Rus kuvvetleri, Şâmil'e müdahale edemezdi. Askerî güç kullanılamadığından Şâmil'in Kafkasyalı Müslümanlar nezdindeki itibarını düşürmek için Kazanlı bir âlim, Kafkasya İmâmı aleyhine faaliyette bulunması için Kafkasya'ya gönderildi. Fakat Şâmil, bir fitne oluşmaması için bu şahısla insanların bir araya gelmesini yasaklamış, tehlikeye karşı bilinçlenen halk da bu kişiyi kasabalarına kabul etmemişti. Bunun üzerine ileri tarihli bir askerî güç kullanılması kararlaştırıldı. Bir süre sonra Rus ordusunun iki yönde saldırıya geçmesi planlandı. General Pullo Çeçenistan'da Hacı Taşov'u durdurmakla görevlendirilirken bir diğer birlik Dağıstan'a girip Şâmil'in düzenini yok edecekti. General Pullo, 2 Eylül'de Grozni Kalesi'nden yola çıkıp Zandag ve çevresini ele geçirdi. Ağustos ayında ise Dağıstan'a gönderilen Rus kuvveti, Irganay'a ilerlerken İmâm Şâmil'in 3.000 askerliyle giriştiği çatışma sonucunda bozguna uğrayıp geri çekildi. Harbin ardından Şâmil merkezi Aşilta'ya dönerken Rus birliği de Temirhanşura'ya dönmüştü. Gâzîkumuk Hanı Arslan Han ve oğlu Nutsal Han'ın peş peşe vefat etmesi üzerine Muhammed Mirza Han, Avar Hanlığı'nın idaresini bırakıp Gâzîkumuk Hanlığı'nın başına geçmişti. Bunun üzerine boşalan Avar Hanlığı tahtına Arslan Han'ın yeğeni Yahya Han oturtuldu. Ancak o Dağıstan'daki karmaşık durum karşısında görevden ayrılmak istedi. Bu defa tahta Mekhtul Han'ı Ahmed Han, Avar Hanlığı tahtına

[144] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 42-49.
[145] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 49-50; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 75.

oturtuldu.[146] Dolayısıyla Şâmil'in nüfuzunu kırmak için düzenlenen 1836 seferleri, bölgede Rusların hâkimiyetini sağlayamadığı gibi İmâm'ın konumunu güçlendirmiştir.

İmâm Şâmil, 1836 yılındaki Rus kuvvetlerinin taarruzunu, antlaşmanın ihlali olarak görüp Kasım 1836'dan Nisan 1837'e kadar meseleyi müzakereler yoluyla çözüme kavuşturmak istiyordu. Kendisinin tüm dağ halklarının hükümdarı olduğunu belirterek Royt ve Klugenav'a görüşme teklifinde bulunan mektuplar gönderdi. Kafkasya Valisi Rosen ise İmâm ile herhangi pazarlığa girişilmemesini istemiş ve barışın yalnızca Şâmil'in gelip af dilemesi ve İslâm hukukunu yürürlükten kaldırması yoluyla gerçekleşeceğini belirtmiştir. Sulhun teminatı olarak da oğlunu rehin vermesini şart koşmuştur.[147] Ancak İmâm Şâmil, bu teklifi kabul etmemiştir. Nitekim kısa bir süre sonra Rus kuvvetleri tekrar Avaristan üzerine sefer düzenleyerek barıştan yana olmadıklarını göstermişlerdir.

2.3.5. Aşilta, Teletl, Unsokul ve Eski Ahulgoh Savaşları (1837)

General Karl Karloviç Feze, 1837'de 20. Piyade Tümeni ve Kafkas Hattı Sol Kanadı Kumandanlığına atandı.[148] General Feze, 1837 yılının mart ayında Andi ve Çeçenistan'a sefer düzenleyecekti.[149] Şâmil'in dikkatini başka tarafa çekmek için Klug von Klugenav'ı Aşilta Köprüsü'ne göndermişti. Klugenav da Albay Avramenko kumandasında 480 askerden oluşan bir taburu öncü olarak Karanay'a gönderdi. Kendisi de 363 askerle yola çıktı. 1 Mart 1837'de Klugenav, Gimri Kaynağı adı verilen mevkiye ulaştı. Gimri'nin önde gelenleri Klugenav'ın yanına gelip bağlılıklarını bildirdiler. Böylelikle köy saldırıdan kurtuldu. 2 Mart'ta Albay Avramenko Aşilta Köprüsü ve Gimri yolunu kontrol altına aldı. Fakat Müslümanların karşı tepelerde hareketliliğini gören General Klugenav, bir miktar askerini Gimri kaynağında bırakıp Unsokul tarafından gelebileceğini düşündüğü muhtemel bir saldırıyı önleyebilmek için Aşilta Köprüsü'ne ilerledi. Köprüye ulaşamadan çatışma seslerini duydu. Avremenko'ya şayet kendisine katılamayacak

[146] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/14-15; Berje, *AKAK*, 8/597-600, 606-609, 699-704, 707-711, 715-716; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 81-82.
[147] Berje, *AKAK*, 8/602; *Gammer, Muslim Resistance to the Tsar*, 83.
[148] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 83.
[149] Hacı Ali, fakir bir âlim olan Kabet Muhammed'in Şâmil'den sonra imâm olmak istemesinden dolayı Telet'in ileri gelenlerinden 33 kişiyi etkisiz hâle getirdiğini, Fezi'nin bu haberi alınca sefere çıktığını kaydetmiştir. Bkz.: Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/15; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 53.

durumdaysa geceye kadar nehrin kendilerinden tarafa olan kısmını tutmasını, ardından Karanay'a çekilmesini emretti. Ancak mesajını iletmekle görevlendirdiği General İveliç, bu emre aykırı hareket edip Aşilta Köprüsü'nden çekildi. Bu nedenle Ruslar ağır kayıp vererek Karanay'a ulaştılar. Bu sırada Klugenav yaklaşık 1.000 Unsokullu'nun Gimri'ye destek vermek için yola çıktığı istihbaratını aldı. Bunun üzerine Gimri kaynağına döndü. Gimrililer ise silahlanıp Rusların yolunu kestiler. Ancak Klugenav onları ikna edip 3 Mart'ta Karanay'a ulaşabildi.[150]

General Fezi, Çeçenistan seferine çıkmayı planlarken Avarya'dan gelen yenilgi haberleri ve Ahmed Han'ın daveti üzerine Hunzah üzerinden Şâmil'in merkezi Aşilta'ya ulaşıp Müslümanların direnişini kırmayı planladı. Ahmed Han, Şâmil'in Hunzah'ı ele geçirmesinden çekindiği için General Fezi'ye gizlice mektup gönderip Hunzah'a bir Rus kuvvetinin gönderilmesini talep etmişti. Fezi de bunu kabul etti.[151] Gelişmeleri haber alan Şâmil, savunma tedbirlerini almaya başladı. Şâmil, bu kapsamda bizzat Teletl köyünü tahkim etti. Unsokul, Gimri ve Aşilta'da da savunmayı kumandanlarına bırakmıştı.[152]

General Fezi komutasında 4899 er, 343 Kazak, 18 top ve 4 havan topundan müteşekkil bir Rus kuvveti 19 Mayıs 1837'de Temirhanşura'dan ayrıldı. 170 km yolu 20 günde alan ordu 29 Mayıs'ta (Gammer'a göre 10 Haziran'da) Hunzah'a ulaştı.[153] İmâm, civar kasabalardan asker toplayıp Hunzah'a gidecek olan Rus ordusunu durdurmayı planlıyordu. Ancak bu sırada Rus birlikleri Hunzah'a varmıştı.[154] Avar Hanlığı merkezi kısa bir sürede savunma altyapısını güçlendiren Rus ordusu, garnizona 4 bölük asker bırakıp 5 Temmuz'da Aşilta ve Unsokul'a varmak üzere harekete geçti. Unsokul itaat edip rehine verdi.[155] Şâmil, Teletl yakınlarına karargâhını kurup savaş için gerekli hazırlıkları tamamlamaya çalıştı. Ancak Gâzîkumuk Hanı Muhammed Mirza Han, Şâmil'i ziyarete gelip barış teklifleriyle onu geciktirdi. Ruslar ise bu sırada 2 tabur er, Kazak süvari birliği, 3 top, Gâzîkumuk Hanı Muhammed Mirza Han, Mekhtul Hanı

[150] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 279-281.
[151] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 282-283; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 84.
[152] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 51-52.
[153] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 285-286; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 86.
[154] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 51-52.
[155] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/16; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 286.

Ahmed Han, Kulalılar ve Andallılar ile Şâmil'i kuşattılar.[156] Müslümanlar, 7 Haziran gecesinde bir huruç harekâtı düzenlemişler ancak başarısız olmuşlardı. Çatışmalarda Rusların 2'si subay 95 askeri ölürken 3'ü subay 186 askeri yaralanmıştı.[157] General Fezi ise bu sırada Unsokul üzerinden Aşilta'ya geldi. 2.000 Müslüman askerin bulunduğu garnizon üç saat boyunca direndi. Üç koldan taarruza geçen Rus kuvvetlerinin köyün sağ tarafını ele geçirmesiyle kuşatma lehlerine döndü. 2 saat süren meskûn mahal çatışmalarının ardından başkent düştü. Müslümanların az bir kısmı direnmeye devam ederken çoğunluğu kasabanın dışında toplanmış ve altı kez taarruz ederek Aşilta'yı kurtarmayı denemişlerdi. Kasabanın yakılmasıyla sonuçlanan kuşatmada Ruslar 28 ölü, 10'u subay 156 asker yaralı zayiat vermişti. Müslümanlar ise 87 şehid vermiştir.[158]

Feze, Aşilta'dan sonra hakkında Şâmil'in ailesi ve devlet hazinesinin muhafaza edildiğine yönelik haberler getirilen Eski Ahulgoh'a saldırdı. Ancak köy düşünce yapılan aramalar sonucunda iddiaların asılsız olduğu ortaya çıktı. General Eski Ahulgoh'tan Gergebil'e gitmeyi planlarken İgali'de 12.000 Müslüman savaşçının toplandığı ve Rus kuvvetlerinin üzerine yöneldiklerini öğrendi. 15 Haziran'da bu kuvvetlerle ilk teması sağladı. Daha önce Gimri'ye gönderilen 3 bölük askerin yaklaşması üzerine Müslümanlar geri çekildi. 24 saat aralıksız savaşın ardından Rusların 1'i subay 33 askeri ölürken, 6'sı subay 134 askeri yaralanmıştı.[159]

General Feze, Unsokul üzerinden yaklaşık bir aydır kuşatma altındaki Teletl'e Temmuz'un başında geldi. Rusların topçu atışlarıyla kasabadaki dokuz savunma kulesi yıkılmıştı. Çok sayıda Kafkasyalının kendi birliklerini yavaş yavaş kuşatma altına aldığını öğrenen General, 5 Temmuz'da umûmî taarruz emri verdi. 40 gün süren muhasaranın ardından köyün üst tarafları ele geçirildi. Bu sırada Şâmil, Muhammed Mirza Han'dan Feze'yi müzakerelere ikna etmesini istemişti.[160] Bunun üzerine Feze

---

[156] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfî'd-Dağıstaniyye*, 52; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/16; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 76; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 286-287; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 86.

[157] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 286-287.

[158] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfî'd-Dağıstaniyye*, 52-55; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 287-288; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 86.

[159] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 289; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 86.

[160] Şâmil'in, barış teklifinde bulunması Rusların nasıl kuşatma altına alındığını kendisine haber verilememiş ya da içeride savunmaya elverişli bir durumun bulunmamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bkz.: Berje, *AKAK*, 8/617; *Çiçagova, Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 54; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 289-290; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 86-89.

askerlerini köyden çıkarıp karşı tepelere çekmişti. 3-6 Temmuz tarihleri arasındaki çatışmalarda Rus ordusu 4 subay, 60 er ölü; 3 subay 203 er yaralı zayiat vermiştir. Üç gün süren müzakerelerin ardından bir antlaşma imzalanıp Ruslara üç rehine teslim edildi. Ancak Feze, Şâmil'in kendisine gönderdiği mektubun daha uygun bir üslupla yazılmasını istedi. Gönderilen ikinci mektup da birincisinden çok farklı olmadı. Antlaşmanın akabinde Rus ordusu 7 Temmuz'da Teletl'den ayrılıp 10 Temmuz'da Hunzah'a vardı.[161]

Teletl Antlaşması, geri çekilmek için bir yol arayan General Feze için bahane olmuştur. Nitekim Müslümanlar tarafından kuşatma altına alınmasının yanında 4'ü kurmay 30 subay, 1000 er kaybetmişti. Atların çoğu ve yük arabaları telef olmuş, 10 dağ topundan 5'i kullanılamaz hale gelmişti. Dolayısıyla Rus kuvvetinde asker, cephane ve erzak azalmıştı.[162] Ancak Feze, Başkumandan Rosen'e yazdığı mektupta askerlerin eksik teçhizatlarını gidermek ve Şura ile Hunzah arasındaki yolları onarmak için barış yaptığını kaleme almıştır.[163]

General Feze'nin Kafkasya İmâmı Şâmil'in mektuplarını kabul etmesi, Şamil'in siyasî kişiliğini belgelemiştir.

Birinci Mektup: *"Şâmil, Taşav Hacı, Kabet Muhammed, Karakhlı Abdurrahman, Muhammed Umaroğlu ve Dağıstan'ın diğer ulema ve thamadalarından… Biz Muhammed Mirza Han'a amanatlar göndererek Ruslarla barış antlaşması imzaladık. Her iki tarafında buna uyması şartıyla antlaşamaya sadık kalacağız. Taraflardan biri verdiği sözü ihlal ederse o hain olarak ilan edilecek. Hainler Allah ve insanlar tarafından yargılanacaktır. Bu mektup yükümlülüklerimizi samimiyetle yerine getirmeye hazır olduğumuzu teyit etmektedir."*

İkinci Mektup: *"Bu mektup Rus İmparatoru ile Şâmil arasındaki barış akdini izah etmektedir. Bu barış Şâmil adına yeğeni, Kabet Muhammed adına yeğeni ve Karakhlı Abdurrahman adına oğlu amanat olarak Muhammed Mirza Han'a teslim edilmek suretiyle akdedilmiştir. Böylece taraflardan biri ihanet edene ve diğerine düşmanca*

---

[161] Berje, *AKAK*, 8/617; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 289-290.
Ateşkes için Rus askerinin köyün dışındaki karşı tepelere mevzilenmesi, her halükârda barış yapmak istedikleri olarak yorumlanabilir.

[162] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 291; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 86-89.

[163] Berje, *AKAK*, 8/618; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 291.

davranana kadar sürecek bir antlaşma yapılmıştır. Aksi durumda hainler Allah ve insanlar tarafından lanetlenecektir."[164]

Kafkasya İmâmı, başkenti Aşilta'nın yakılmasının ardından coğrafi konumu itibariyle doğal bir kale olan Ahulgoh'u tahkim etmeye başlamıştı.[165]

2.3.6. General Klugenav'ın İmâm Şâmil ile Görüşmesi (1837)

Çar'ın, 1837 yılının sonbaharında Kafkasya'ya gelmesi planlanıyordu. Bu nedenle Kafkasya Başkumandanlığından Şâmil'in Çar'ın huzuruna gelip af dilemesi yönünde ikna edilmesi isteniyordu. General Feze, Şâmil ile görüşme görevini Klugenav'a verdi. Klugenav da bunun üzerine Karanay ileri gelenlerinin vasıtasıyla İmâm'a kendisiyle görüşmek istediğini bildiren bir mektup gönderdi. Şâmil, görüşme teklifini kabul edip Gimri Kaynağını buluşma yeri olarak belirledi. 18 Eylül 1837'de gerçekleşen buluşmaya İmâm 200 süvarisiyle, Klugenav ise N. İ. Yevdokimov, 15 Don Kazağı ve 10 Karanaylı süvariyle geldi. Yapılan görüşmeler sonucunda Şâmil Çar ile görüşmeye ve af dilemeye ikna edilemedi. Klugenav bir süre sonra bir mektup daha yazdı. Fakat Şâmil yazdığı cevapla kararının kesin olduğunu bir kez daha vurgulamış oldu.[166]

Şâmil'in Klugenav'a mektubu: *"Bu satırların tevazulu yazarı, her şeyi Allah'ın inayetine bırakan Şamil'den. Bu mektubu size, beni küçük küçük ayırsalar bile Tiflis'e gitmeyeceğime kararlı olduğumu bildirmek için yazıyorum. Çünkü birçok defalar sizin ihanetinize şahit oldum ve herkes de bunu biliyor."*[167]

İmâmlar dönemi Kafkas-Rus harpleri incelendiğinde genellikle Rus tarafının antlaşmaları ihlal ettiği görülür. Bu tecrübelerden dolayı İmâmların sulha temkinli yaklaşmaları, Kafkasyalıların savaş yanlısı olduğu yönünde yanlış önyargılar oluşturmuştur.

İmâm Şâmil, 20 Temmuz 1837'deki Teletl barış antlaşmasından sonra 1838 yılının ortalarına kadar Çarlık Rusyası ile herhangi bir silahlı çatışmaya girmedi. Bu süre

---

164 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 289-291, 292; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 86-89.
165 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 293.
166 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye,* 56-57; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 54-56; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 294-296; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 92.
167 Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 56; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 296; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 96.

zarfında Ahulgoh'u tahkim etmeye devam etmişti. Her ne kadar Teleltl'de bir antlaşma yapılmış olsa da İmâm'ın nüfuzunun artmasından ötürü Çarlık Rusyası, barışı ihlal ederek Kuzey Dağıstan'a yönelik sefer kararı aldı.[168] Nitekim bu süreçte Andelallar ve Unsokullar dışında Avaristan'ın çoğu (Avaristan'daki Andi ve Gumbet toplulukları), Çeçenistan'ın bir kısmı, Salatav ve Aukh bölgeleri İmâm'ın hâkimiyeti altına girmişti. Çeçenistan'ın İçkeri bölgesi Rus sınırına yakın olduğundan zarar görmemek için iki tarafa da mesafeli olmaya çalışıyordu. Güney Dağıstan'daki Yukarı Samur bölgesinde halk Ruslara karşı cephe almıştı. Dağıstan'ın kuzeyindeki düzlüklerde yaşayan Kumuklar ise Ruslara tabi olmuştu.[169]

Rosen yerine Başkumandanlığa 21 Mart 1838'de General Golovin (1838-1842), Hat'tın doğusundaki ve Kuzey Dağıstan'daki kuvvetlerin başına da Graf Khristoforoviç Grabe atandı. Ardından Doğu Karadeniz kıyılarına çıkarma yapılması, Yukarı Samur bölgesinin kontrol altına alınması, Çeçenistan ve Kuzey Dağıstan'ın işgalinin tamamlanması yönündeki üç bölgeye düzenlenecek sefer planları, Çar tarafından kabul edildi.[170]

2.3.7. General Grabe'nin Çeçenistan ve Dağıstan Seferi (1839)

1839 yılı mayıs ayının ilk haftasında Grabe komutasında yaklaşık 9.000 asker toplanmıştı. Öncelikle Dağıstan'da bulunun İmâm Şâmil'in üzerine yürümek ardından da sonbaharda Çeçenistan'ı kontrol altına almak hedefleniyordu. Ancak İmâm'ın savaş hazırlıkları, Rusların planlarını değiştirmelerini gerektirdi. Şâmil'in Çeçenistan'dan sorumlu kumandanı Taşov Hacı, Misket civarında ahşaptan bir kale inşa etmişti. Stratejik bir konuma sahip bu kaleden Kumuk düzlüklerine baskın düzenleyebilir, sefere çıkan Rus kuvvetlerinin üsleriyle bağlantısını kesebilir ve Vnezepnaya'dan Dağıstan'a ilerleyebilecek olan Rus kuvvetlerini arkadan tehdit edebilirdi. Ayrıca İmâm, Gumbet bölgesinde yer alan Irganay'ı tahkim etmiş ve Burtunay halkı arasında Rusları Salatav'da karşılayacağına dair söylentiler yaymıştı.[171] Dolayısıyla Rus kuvvetleri doğrudan

---

168 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 57-58; Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 19-20; Berje, *AKAK*, 9/325; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 300-301.

169 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/17; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 301.

170 Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 21; Berje, *AKAK*, 9/321-326; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 301.

171 Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 30-31; Berje, *AKAK*, 9/326-328; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 302; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 99.

Şâmil'in üzerine yürüme planlarını uygulayamayıp kuzeydeki stratejik noktaları ele geçirmek zorunda kalmışlardı.

9 Mayıs 1839'de harekete geçen Rus kuvvetleri, Taşov Hacı'nın kalesini yıktı. Ardından 21 Mayıs'ta Venzepnaya Kalesi'nden yola çıkan General Grabe, ilk ciddi mukavemeti Gumbet bölgesinde yer alan Irganay köyünde yaşadı. Yoğun topçu atışı desteğiyle piyadeler ön savunma hattını aştılar. Ardından meskûn mahal çatışması başladı. Sadece 15 Müslüman, içeri atılan el bombalarının etkisiyle yarı boğulmuş şekilde teslim alınabilmişti. Irganay'da kuşatma 30 Mayıs'ta öğleden sonra başlamış ve 1 Haziran'da gün doğumuna kadar devam etmişti. Rusların 6 subay, 140 eri ölmüş; 30'u subay, 500 askeri yaralanmıştı. Müslümanların ise 500 kadar şehid verdikleri kaydedilmiştir.[172] Irganay'ın alınması Çirkata'yı tehlikeye düşürmüştü. Ancak Rus ordusu, 5 Haziran'da doğrudan Ahulgoh istikametine yönelmişti.[173]

Şâmil'in civardaki köprüleri kullanılamaz hâle getirtmesi üzerine Dağıstan'ın iç kesimlerine gelen Rus ordusunun Temirhanşura ve Vnezapnaya ile olan iletişimi kesilmişti. Bunun üzerine merkezle iletişim kurabilmek, asker ve erzak desteği alabilmek için Ruslar tarafından 8-9 Haziran'da Sağritl köprüsü onarıldı. 11 Haziran'da ise Çinkat köprüsü yeniden inşa edildi. Böylece Rus ordusunun büyük kısmı nehri karşıya geçerek Aşilta teraslarına ulaştı. Yol boyunca Nâib Taşov Hacı'nın baskınlarına maruz kalan[174] Grabe askerlerin bir kısmını ırmağın karşı tarafına geçirerek Ahulgoh'un karşısına mevzilendirdi. Böylelikle Haziran'ın 12'sinde de Ahulgoh[175] kuşatması başladı.[176]

İmâm Şâmil, Surhaykule'ye kumandanlarından Ali Bek komutasında 100 asker yerleştirmişti.[177] Burası Ahulgoh'a karadan ulaşılan mevkiyi kontrol altında tutmaktaydı.

---

[172] Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 31-65; Berje, *AKAK*, 9/328-331; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 302-307.

[173] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 70-71; Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 65-66.

[174] Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 66-70.

[175] Ahulgoh, yaklaşık kareye benzer bir yarımadadır. Adanın üç tarafı Andi Koysu Nehri ile çevrilidir. Yarımadanın ortasından Aşilta Irmağı geçmektedir. Yeni ve Eski Ahulgoh arasında ulaşım bir köprüyle sağlanmaktadır. Yeni Ahulgoh'a dışarıdan ulaşabilmek için Surhay Kule önünden geçmek germektedir. Eski Ahulgoh'un ise dışarıyla bağlantısı keskin kayalarla kaplı bir patikadan geçilmek suretiyle Aşilta cihetinden sağlanmaktaydı. Bkz.: Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 72-73; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 309.

[176] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 307-309.

[177] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 62-63; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 56; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 310-311.

Savunma hazırlıkları kapsamında Şâmil, dışarıdan erzak teminini sağlandığı gibi komutanlarından Surhay İgali'de, Ahberdil Muhammed Bogulyal bölgesinde, Galbats da Andi'de asker toplamaktaydı.[178] Ayrıca Rus ordusunun ilerlemesi muhtemel güzergâhlar üzerindeki köyler ve ekini olan tarlaların yakılması emredildi. Eski Ahulgoh'a ilaveten Yeni Ahulgoh, bu dönemde inşa edilmiş ve savunma kuleleri top atışlarından etkilenmemesi için yüksek yapılmamıştı. Ayrıca gerekli yerlere siperler, hendekler ve barikatlar yapılmıştı.[179]

Şamil, Ahulgoh'a beraberindeki 4.000 kişi ile kapanmıştı. Bu insanların 1.000 kadarı askerdi. Geri kalanları ise kadın, çocuk, yaşlı ve rehinelerden oluşmaktaydı. Siviller, yeraltı sığınaklarında ve mağara oyuklarında muhafaza edilmekteydi. Su, sarp yamaçtan inilip Andi Kosyu'ndan alınıyordu.[180] Grabe, Ahulgoh'u kuşatmak için elindeki askerlerin yetersiz olduğunu fark edip Golovin'den takviye birlik istedi. Samur seferini bitirmiş olan başkumandan da 3 tabur ve 4 top gönderdi. Böylelikle 12 Temmuz'da gelen takviyelerle Grabe'nin ordusunun asker sayısı 8.500'e ulaştı. Ancak farklı cephelerden sürdürülen muhasarada sonuç elde edilemeyince Grabe ayın 14'ünde Ahulgoh'un karşı tepelerinde mevzilendirdiği iki taburla Çinkat Köprüsü'nü tutmakla görevlendirdiği 1 taburu geri çağırmış ve kuşatmayı bir süre için tek cepheden sürdürmeyi denemiştir. Ne var ki bu hamle Şâmil'in dışarıyla bağlantı kurup insan ve erzak temin etmesine katkı sağlamıştır.[181]

Grabe ön saflarda disiplinli askerlerini, geri hatlarda ise Çarlık Rusyası'na tabi yerli beyleri konumlandırmıştı. Ancak bu tercih, savaş alanında aleyhine sonuçlanabilecek durumları beraberinde getirdi. Sağritl köprüsünün korunması görevi kendisine verilen Ahmed Han, risk almak istemediğinden temkinli davranıp tepelerden inmedi. Bu ise savunma açığı oluşturdu. Durumu lehine çeviren Şâmil'in kumandanlarından Ahberdil Muhammed, Temmuz'un 18'ini 19'una bağlayan gece Aşilta bayırını kontrol altına aldı. Bu sırada Rus birliklerinin önemli bir kısmı Ahulgoh çevresinde keşfe çıktığından

[178] Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 83; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 310.
[179] Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 72-75; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 100-102.
[180] Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 74; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 309.
Çiçagova 2.000 kişiyle Ahulgoh'a kapandığını yazar. Bkz. Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 56.
[181] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 310-311.

karargâhı savunabilecek yeteri kadar asker bulunmamaktaydı. Fakat Ahberdil Muhammed, bu durumdan haberdar olmadığı için Rus komuta kademesini yok etme fırsatını değerlendiremedi. Müslümanların, 20 Temmuz'da sesli bir şekilde Kur'ân ve ilahiler okuyup saldırıya geçtiklerinde havaya ateş açarak ilerledikleri, bu uyarıların da baskını deşifre etmiş olduğu ve Rus askerlerinin toparlanmasına fırsat tanındığı iddia edilmektedir.[182] Grabe, askerlerini toparladıktan sonra Ahberdil Muhammed'in üzerine yürüyüp tepeyi ele geçirdi. Müslümanlar İgali ve Sağritl cihetine çekildiler. Bu sırada Şâmil, kuşatmacıların sayısının azaldığını fark edince huruç harekâtı düzenlemiş fakat başarılı olamamıştı.[183] 23 Temmuz'da Grabe geri döndü. Muhasara eden kuvvetlerin sayısının yetersiz olması nedeniyle Udatçnaya Kalesi garnizonu, kalelerini boşaltılıp Grabe'ye katılmak zorunda kaldı. Bu süreçte altı batarya mevzilere sokulmuş, Aşilta ve Betl Irmakları boyunca siperler kazılmış ve Unsokul ve Gimri üzerinden Temirhanşura'ya ulaşmanın kestirme yolu bulunmuştu. Fakat Avar Koysu Nehri üzerindeki köprü yıkılmıştı. Ruslar bu yolu kullanabilmek için 27 Temmuz'da başladıkları köprü inşası çalışmalarına 21 Ağustos'ta tamamladılar. Bu süreçte Gimri halkının az bir kısmı Şâmil'e katılabildi. Büyük çoğunluğu ise temkinli davranmayı uygun gördü. Çarlık, kendilerine tabi gibi görünen Gimri idaresine Ullu Bek adından birisini atamıştı. Böylelikle Rus kuvvetleri, Temirhanşura ile iletişimi korumayı başardılar.[184]

Surhay Kule alınmadan Ahulgoh'un düşmeyeceğini fark eden Grabe, 27 Haziran'da doğu, batı ve güney yönünde 3 farklı açıdan ateş emri vermişti. Fakat açılan top atışları, kuleye bir zarar vermedi. Bunun üzerine uzun menzilli 4 sahra topu getirilip atışlara devam edilmesi üzerine Surhay Kule yıkıldı. Kulede hayatta kalan askerler ise gece

---

[182] Baskın yapacak bir Kafkasyalı gurubun ilahi söylemesi ve havaya silah atarak yaklaşması kaynaklarda pek karşılaşılan bir durum değildir. Kaynaklarda Kafkasyalıların bu baskınları genelde çok profesyonel, hızlı ve sessizce icra ettikleri kaydedilmiştir. İlahi veya Kur'an'dan ayetler okunması bu dönem savaşlarında genelde Müslümanların savunmada olduklarında mühimmatların tükenmesi durumunda yalınkılıç huruç harekâtı yapacakları zaman ya da Rusların dikkatini dağıtmak için yapıldığı görülmüştür. Ancak Müslümanların içerisinde Ruslara çalışan casusların baskını arkadaşlarına haber vermek için kullandıkları bir yöntem olarak düşünülebilir. Müslümanların Rusların dikkatini dağıtmak için böyle bir girişimde bulunmuş olma ihtimalleri de göz önünde bulundurulmalıdır. O dönemde kullanılan ateşli silahlara mermi ve barut ayrı olarak yerleştirilmekteydi. Dolayısıyla birinci atıştan sonra ikinci atışı yapabilmek belirli bir süre gerektirmektedir. Dolayısıyla taarruz eden bir birliğin boşa silah atması makul değildir.

[183] Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 87; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 311-312; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 100-102.

[184] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 311-312.

karanlığında Rus hatlarını yararak Yeni Ahulgoh'a ulaşmıştı. Kuleye son saldırıda Rusların kayıpları 1 subay, 11 er ölü; 1 subay, 95 er yaralıydı. Ruslar Surhay Kuleyi ele geçirebilmek için ölü ve yaralı toplamda 581'den fazla kayba yol açmıştır. Surhay Kule engelinin aşılmasının ardından bataryalar daha ileriye kaydırıldı.[185]

Şamil'in Ahulgoh'ta zor şartlar altında olduğunu casusları vasıtasıyla öğrenen Grabe her biri yaklaşık birer taburdan müteşekkil olacak şekilde üç koldan (Yeni Ahulgoh, Eski Ahulgoh ve yarımadayı ikiye bölen Aşilta Boğazı üzerinden) saldırı emri verdi. Ancak üç taraftan taarruz eden birlikler, tutunamayıp geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu saldırıda Ruslar 7'si subay 156 ölü. 45'i subay 719 yaralı vermişti. Müslümanların ise 150 kayıp verdiği tahmin edilmektedir.[186]

General Grabe, Ahulgoh'un dış dünya ile bağlantısının kesilmediği müddetçe ele geçirilmesinin çok zor olduğu kanaatine vardı. Nitekim casusları, Koysu yoluyla yaralılar ve hastaların taşındığını, asker getirildiğini, Erzak ve mühimmat getirildiğini haber vermişlerdi. Bunun üzerine Grabe, Irmağın karşısına geçerek kuşatmayı tekrar her iki taraftan sürdürmeye karar verdi.[187] Fakat karşı tarafa geçmek için kullanmayı planladıkları Çinkat'taki köprü yıkılmıştı. Sağritl'deki köprü ise Müslümanların kontrolündeydi. Bunun üzerine Ruslar, Müslümanların dikkatlerini dağıtmak için Eski Ahulgoh'un üst tarafında köprü yapımına başlanmış gibi göründüler. Grabe, 3 Ağustos akşamı 3 bölük askerinin nehrin karşısına geçmesini sağlayıp payandaları yerinde olan Çinkat'taki köprünün onarılmasını emretti. 4 Ağustos'ta da 2 tabur ve Avar ve Mekhtule milisleri diğer köprüyü geçip Müslümanları geri çekilmeye zorladılar. Buradan da Ahulgoh'un karşısındaki tepelere mevzilendiler. Dolayısıyla Ahulgoh her cepheden kuşatma altına alınmış oldu.[188]

Yeni Ahulgoh'un önüne ulaşan Rus birlikleri 4 havan topu, 2 dağ topu, 4 sahra topuyla istihkâmları dövdüler. Askerlerin ilerleyebilmesi için de kalkan işlevi görecek kalın

---

[185] Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 91-97; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 313-315.

[186] Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 100-103; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 316-318.

[187] Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 104-107; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 56; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 318-319.

[188] Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 107; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 318-319.

tahtaların birbirlerine sıkıca bağlanmasıyla oluşan kapalı bir galeri yapılmıştı. 15 Temmuz'dan 16 Ağustos'a kadar çatışmalar hemen hemen aynı seyrinde devam etti. Ağustos ortasında Rus ordusunun miktarı tekrar 6.000'e inmişti. Ahulgoh'ta ise dış dünyayla bağlantısı kesildiğinden ölüler gömülemiyor, şehid olan askerlerin yerini yenileri alamıyor, erzak stokları hızla azalıyor, topçu atışları yapıları onarmaya fırsat vermiyordu.[189]

Şâmil, düzenlediği huruç harekâtının ve Ahberdil Muhammed'in düzenlediği baskının başarısız olmasının ardından barış müzakereleri için adım atmıştır. Ancak Grabe bu teklifi önce reddetmiş, ancak başarısız bir Rus saldırısının ardından görüşmelere onay vermiştir.[190] Rusya'nın İçkeri idarecisi Camala taraflar arasında barış yapılabilmesi için aracılık yapabileceğini belirtmişti. Fakat General Grabe, sadece Şamil'in koşulsuz teslim olması şartıyla silahların susacağını, görüşmelerin başlayabilmesi için de Kafkasya İmâmı'nın oğlu Cemaleddin'i kendisine rehine olarak göndermesini istemişti. Topçu bataryaları 27 Temmuz'da sustu. Görüşmeler başlamıştı. Ancak Şâmil teslim olmayı reddetti. Şâmil, Rus karargâhına 12 Ağustos'ta bir elçi yolladı, görüşmelerin tekrar başlaması üzerine ateş kesildi. Ancak İmâm'ın niyetinin yıkılan istihkamları onarmak için görüşmeler vasıtasıyla zaman kazanmak olduğu fark edilince 16 Ağustos'ta General Grabe, Şâmil'e bir ültimatom gönderildi. Akşama kadar oğlu Cemaleddin kendisine gönderilmezse ertesi gün genel taarruz emri vereceğini bildirdi. Kafkasya İmâmı, oğlunu göndermedi. Bunun üzerine 17 Ağustos'ta Rus kuvvetleri üç koldan hücuma geçmişti. Fakat yine başarısız oldular. Bir süre sonra Kalkan işlevi görmesi için inşa ettikleri galeri vasıtasıyla sağ kanattan önce birinci akabinde ikinci savunma hattına ulaştılar. Bu teşebbüs Ruslara 2'si subay 102 ölü ve 6'sı subay 455 yaralıya mâl oldu. Şâmil, bu defa 12 yaşındaki oğlu Cemaleddin'i Grabe'ye amanat olarak göndermek zorunda kaldı. Grabe barış görüşmeleri için General Pullo'yu 18 Ağustos'ta İmâm'a gönderdi.[191] Şâmil askerlerinin sayısını çok göstermek için kadınlara şehid olan askerlerin çerkeskalarını[192] giydirmişti. Pullo, Grabe'nin dört maddeden oluşan mektubunu teslim etti. General'in

[189] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 319-320.
[190] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 103.
[191] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 62-64; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/18; Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 105; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 57; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 105.
[192] Çerkeska, Kafkasyalı erkekler tarafından giyilen bir giysidir. Bölgelere göre farklı adlandırmaları mevcuttur.

mektubu yüksek sesle okundu. Mektupta Şâmil'in oğullarından birisini şartsız bir şekilde rehine vermesi, Şâmil ve askerlerinin teslim olması isteniyordu. Onların can ve mal güvenliğinin sağlanacağı, Müslümanların silahlarına ganimet olarak el konulacağı, Ahulgoh'un ebediyen Çar'ın mülkü olduğu kabul edilecek ve hiçbir Kafkasyalının izin almadan bu bölgede yerleşemeyeceği ifade edilmekteydi. Pullo, Çar'ın Şâmil ile tanışmak istediğini de kendisine iletti. Şâmil daha önce görüşmelerden bir sonuç alınamayacağını ifade etmişti. Pullo, yapılan sulhun tasdik ve teyidi için Şâmil'in Kafkasya Genel Valisi'nin yanına gelmesini teklif etti. İmâm Şâmil ise "Benim dediğim çıkmadı mı?" diyerek beraberinde gelen askerlerinin yüzüne baktı. Amcası Berti Han, böyle bir durumda ulema ve thamadeler ile istişare etmeden karar veremeyeceklerini belirtti. Bu sırada bir asker ezan okudu. Şâmil de namaz vaktinden sonra görüşeceklerini belirtti.[193] İmâm Şâmil görüşmeler sırasında Ahulgoh'un Ruslara teslimi için yaklaşık bir ay kadar kendisinin Ahulgoh'ta kalmasına izin verilmesini ve oğlu Cemaleddin'in de Rusya'nın İçkeri'deki yerli idarecisi Camala'nın yanında amanat olarak tutulmasını istedi. Müzakereler üç gün daha devam etti. İmâm Şamil'in teslim olmaya niyetli olmadığı anlaşıldı. Bunun üzerine General Grabe 21 Ağustos'ta umûmî taarruz emri verdi. Düzenlenen üç hücum da geri püskürtüldü. Ancak ertesi sabah 22 Ağustos'ta Ruslar saldırıya geçtiğinde dıştaki hatların boşaltılmış olduğu görüldü. Bu hatları aşan Rus birlikleri Yeni Ahulgoh'u kontrol altına alabildi. Bazı Rus kuvvetleri iki yerleşim yeri arasındaki kanyona girip Eski Ahulgoh'taki Müslümanlara kendileri fark ettirmeden yukarı çıktılar. Önce köprü ardından da Eski Ahulgoh, iki gün süren çatışmanın ardından ele geçirildi. Ruslar Eski Ahulgoh'ta 6'sı subay 150 ölü, 15'i subay 494 yaralı zayiat vermişlerdi. Ancak siviller teslim olmak istemediklerinden silahlar yaklaşık bir hafta daha susmadı. 29 Ağustos'ta Ahulgoh tamamen Rus hâkimiyetine girmiştir.[194] 80 gün süren kuşatma boyunca Ruslar toplamda 25'i subay 484 ölü ve 124'i subay 2259 yaralı zayiat vermişlerdir. Ancak hastalıklardan kaynaklanan kayıplar, bu kayıtların dışında tutulmuştur.[195]

---

[193] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 64-71; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/18; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 57.

[194] Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 116-122; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 320-322; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 106-107.

[195] Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*, 122; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 58; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 323.
Hacı Ali, kuşatmanın üç ay sürdüğünü belirtmiştir. Bkz. Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/18.

Kız kardeşi, hanımı Cevheret ve kundaktaki çocuğu Said'i savaş sırasında kaybeden[196] Kafkasya İmâmı Şâmil, 21 Ağustos gecesi hanımı Fatimat, oğlu Gâzî Muhammed ve birkaç muhafızıyla Koysu nehrine bakan bir mağaraya gizlendi. Irmak kıyısı boyunca ilerleyip önlerine çıkan devriye birliklerini atlattıktan sonra Aşilta köprüsüne yakın bir yerde karşı yakaya kalas uzatıp geçtiler.[197] Ullu Bek tarafından gönderilen Gimrililer tarafından fark edilip üzerlerine ateş açıldı ancak silahların menzili yetersiz olduğundan herhangi bir zarar görmediler. Şâmil, onlarla yakın bir vakitte tekrar karşılaşacaklarını haykırdı ve kafile yoluna devam etti.[198] Ahulgoh'ta cesetler kontrol edilmiş, esirler konuşturulmaya çalışılmış ancak Şâmil bulunamamıştır. Devriyelerden gelen çatışma haberleri üzerine Şâmil'in beraberindeki az sayıda askeriyle savaş alanından uzaklaşmakta olduğu haberi alınmıştı. Bunun üzerine geçiş güzergâhlarının kontrol altında tutulması emredildi. Fakat sıkı bir tarama faaliyetine rağmen Şâmil ele geçirilememişti.[199] Yakalanabilmesi için Şamil'in başına konan ödül, 300 ruble idi. Ne var ki bu meblağ yeterli görülmemiş, 3.000 rubleye çıkarılmıştı.[200] Kafkasya İmâmı, uzun bir yolculuğun ardından Çeçenistan'a ulaşmış ve halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır.[201]

Ahulgoh'un işgalini müjdelemek için Nikola'ya iletilen raporun kenarına Çar: *"Çok iyi! Ama ne yazık ki Şamil kurtulmuş bulunuyor. Şüphesiz gücünün ve etkisinin büyük bir kısmını kaybetmiş olmasına rağmen O'nun yine de birtakım şeyler hazırlamasından korkuyorum. Gelecekte neler olacağını göreceğiz."* şeklinde not düşmüştür.[202]

2.4. AHULGOH SAVAŞI'NDAN (1839) KIRIM SAVAŞI'NA (1853-1856) KADAR KAFKASYA GAZAVÂTI

[196] Muhammed Tahir el-Karahî, *İmam Şamil'in Gazavatı*, sad. Tâhirü'l-Mevlevi – Tarık Cemal Kutlu (İstanbul: Gözdekitaplar Yayınları, 1987), 70; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 50; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/18; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 58; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 82; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 324-325.

[197] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 64-71; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/18; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 58; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 324-325.

[198] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 71-84; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 324-325.

[199] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 71-84; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 108

[200] Berje, *AKAK*, 9/321; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 327.

[201] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 71-84; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 58.

[202] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 328.

Ahulgoh Kuşatmasının ardından Kafkasya İmâmı Şâmil, bir yıl geçmeden Çeçenistan'ın ardından Kuzey Dağıstan'ı da kontrol altına almıştı. Böylelikle hâkim olduğu bölgenin sınırları güneyde Samur'a kuzeyde Terek'e, batıda Vladikavkaz'a doğuda Hazar'a kadar uzanmaktaydı.[203]

2.4.1. Kafkasya İmâmı Şâmil'in Çeçenistan'da İdareyi Ele Alması (1840)

General Golovin, düzenlediği Samur Seferi'nde kalelerden bir savunma hattı oluşturmuştu. Ayrıca Samur Irmağı'nın yukarısından Sıradağları aşacak bir yolun yapımını da başlatmıştı. Bu yol vasıtasıyla Dağıstan ile Gürcistan arasındaki mesafe 300 km kadar kısaltılacaktı. Gelişmeler aleyhlerine olan Samur halkı, bu tarihten itibaren Rus idaresine çok az sorun çıkarmıştır.[204]

General Grabe'nin emriyle General Pullo Aralık 1839'dan Ocak 1840'a kadar Küçük Çeçenistan'ın büyük bölümünü baştanbaşa yürüdü. Bu seferinde esirleri, kaçakları ve bazı silahları teslim almıştı. Çeçenler bu süreçte Rusların atadığı idarecileri de kabul etmişlerdi. Hatta Gerzel'de bir kale de yapılabildi. Ancak General Pullo'nun baskısı, Çeçenlerin silahlarından arındırılacağı, onların asimile edilerek Rus köylüleri hâlinde getirileceği ve zorunlu askerliğe tabi olacakları yönünde söylentiler yayılmaya başladı. Çeçenistan'daki genel hoşnutsuzluk bir süre sonra ayaklanmalara yol açtı. Bu dönemde Kafkasya İmâmı'nın Çeçenistan'a hicret etmiş olması Müslümanları onun etrafında toplanmaya sevk etmişti.[205]

İmâm Şâmil'in Ahulgoh'tan ayrılmasından altı ay kadar sonra Şuayip Molla ve Cevad Han başta olmak üzere thamadeler Kafkasya İmâmı'na gelip kendisine biat ettiler. Küçük Çeçenistan'da idareyi ele almasının akabinde köy köy gezip Müslümanları gazavâta davet etti. Çeçenlerin Yermolov'dan beri sürekli baskıya maruz kalması ve son söylentiler toplumsal bir bilinç oluşturmuştu. Böylelikle Mart 1840'a kadar Çeçenistan'ın büyük çoğunluğu Şâmil'in emri altına girmişti.[206]

---

[203] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/18-19; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 325; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 113.

[204] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 325-326.

[205] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/19-20; Berje, *AKAK*, 9/424-425; Berje, *AKAK*, 12/1513; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 58-59; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 328-329; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 114.

[206] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 85-88; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/19-20; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 329-330.

İmâm Şâmil'in Ahulgoh'tan sonra hızlı bir şekilde toparlanmasının bir diğer etkeni de Batı Kafkasya'da Adıgelerin (Çerkeslerin) Rus kuvvetlerini mağlup etmiş olmasıydı. Adıgeler, topraklarındaki kolonizasyondan rahatsız olmuş ve Ruslara bir ültimatom vermişlerdi. Ancak Rus birlikleri geri çekilmemiştir. Bunun üzerine Çerkesler, Çarlık Rusyası'na savaş açmış ve 1840 yılının Şubat 7'sinde Lazaref, Şubat 29'unda Velyaminof, Mart 23'ünde Mihail Kalesi, Nisan 2'de Nikola Kalesi'ni fethetmişlerdi. Abın Kalesi ise düşmemiştir. Batı Kafkasya'daki çatışmalar yıl sonuna kadar devam etmiştir.[207]

Rusların gerek Çeçenistan gerek Dağıstan'da Şâmil'e yönelik hemen tüm operasyonları bu yıl başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Nitekim İmâm Şâmil ve nâibleri, 24 saatte yaklaşık 130-140 km mesafeyi kat edebilecek bir hızda Rus yerleşim birimlerine baskınlar yapmaktaydılar.[208] Ayrıca Kafkasyalılar genellikle meydan savaşı yapmıyordu. Çünkü Rus ordusu hem disiplinli asker sayısı hem de üstün ateşli silahlara sahip olmasından dolayı avantajlı durumdaydı.[209]

2.4.2. Dağıstan Muharebeleri (1840)

1840 yılında Çeçenistan'da otoritesini sağlamasının ardından Dağıstan'a yönelen İmâm Şâmil, 10 Temmuz'da Şamhal'a bağlı Kumuk köylerinden İşkarti yakınlarında Klugenav komutasındaki Rus kuvvetiyle savaştı. Fakat Temirhanşura'dan Ruslara yardım gelmesi üzerine geri çekilmek zorunda kaldı.[210] İlerleyen günlerde Kuzey Dağıstan'ın tamamı Şâmil'in kontrolüne geçebileceği hâlde Sulak Nehrinin gerisine çekildi.[211] Bu fırsatı değerlendiren Klugenav, Gimri'yi 14 Eylül'de kontrol altına aldı.[212]

2.4.3. Hacı Murad'ın Kafkasya Gazavâtına Katılması (1840)

---

[207] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 330-331; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 117.
David Urquart ile irtibatlı olan Bell ve Longworth Birleşik Krallık'ın yardım etme ihtimali olduğunu Adıge halkına ima etmişti. Ayrıca Spencer da bölgede bulunmuştur. Silah kaçakçılığı yaparak bölge halkını cesaretlendirmeye çalışmışlardır. Bkz.: James Stanislaus Bell, *Journal of a Residence in Circassia* (London: London E. Moxon, 1840), 2/.; John Longworth, *Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı.* çev. Sedat Özden (Kayseri: Rey Yayınları, 1996).

[208] Berje, *AKAK*, 9/258; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 232; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 118.

[209] Valerik Irmağı kenarında 11 Temmuz 1840'ta meydana gelen savaş meydan muharebelerine örnektir. Bkz.: Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 333.

[210] Berje, *AKAK*, 9/338; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/20-21.

[211] Berje, *AKAK*, 9/340.

[212] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 333; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 122.

Çarlık Rusyası tarafından Avar Hanlığı idaresine getirilen Mekhtul Hanı Ahmed Han ile Hacı Murad arasında bir kan davası meselesi yüzünden problem bulunmaktaydı. Han, 1840 yılının kasım ayı başlarında Hacı Murad'ın İmâm Şâmil ile gizli irtibatı olduğunu iddia ederek tutuklanmasını sağladı. Bu itham üzerine yaklaşık 10 gün boyunca bir topa zincirlenmek suretiyle mahkûm edilen Hacı Murad, Klugenav'ın emriyle 10 Kasım'da bir subayın idaresine verilen Apşeron alayından 45 muhafızın eşliğinde Temirhanşura'ya nakledilmek üzere yola çıkarıldı. Kafile Bustro köyünün yakınlarında sarp ve dar bir patikadan tek sıra ilerlerken yolun en dar noktasında Hacı Murad, önündeki ve arkasındaki iki askerin elinden kendisini bağladıkları ipi çekip aldı ve uçurumdan aşağı atladı. Hacı Murad, uçurumun altında yer alan kar çukuruna düşmesiyle bir ayağını kırmıştı. Sürünerek yakındaki bir koyun çiftliğine ulaşmayı başardıktan bir süre sonra İmâm Şâmil'e gidip biat etti.[213]

Başkumandanın Çar tarafından onaylanan 1841 yılı planında İçkeri'de kale inşa edip halkının cezalandırılması; Hunzah, Nizovyi ve Temirhanşura'da savunma tedbirlerinin arttırılması (Kale ve hisar yapımı, onarımı) hedeflendi. Ancak bu planın icra edilebilmesi için Dağıstan'da bulunan 12.000 askerin işgücüne ihtiyaç hâsıl oldu. General bir bu kadar askerin de Çeçenistan'da yağma faaliyetinde bulunmasını istiyordu.[214]

2.4.4. Rusların Tselmes Baskını (1841)

Hacı Murad, Kafkasya İmâmı tarafından Tselmes'e nâib olarak atanmıştı. General Klugenav, Hacı Murad'ı tekrar Çarlık Rusyası safına çekebilmek için 1841 yılının ocak ayına kadar ikna etmeye çalıştı ancak başarılı olamadı. Bunun üzerine 1000 yerli süvari ve 1000 piyadeden oluşan bir kuvveti General Passek komutasında Tselmes'e gönderdi. 6 Şubat'ta başlayan çatışmalarda köyün büyük kısmı kontrol altına alınmıştı ancak bir savaş kulesi harbe devam etmekteydi. Hacı Murad buradan gece karanlığında çıkmayı başardı. Sabaha kadar civar köy ve kasabalardan asker toplayıp ertesi gün Tselmes'e

---

[213] Hacı Murad abisinin 2. İmâmı şehid etmesi, bu olayın ardından Avar Hanlığı'nda idareci olarak görev alması, uçurumdan atlayıp hayatta kalması, Şâmil'in emrine girdikten sonra İmâm'ın onun komutasına verdiği süvari birliğiyle ani baskınlar düzenlemesi, çıkarılan bir fitne sebebiyle Ruslara sığınması ve kaçarken göstermiş olduğu kahramanlık sebebiyle şöhret kazanmıştı. Bu nedenlerle Kafkas tarih yazımında adına çokça rastlanmaktadır. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 90-95; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 333-335; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 122-123.

[214] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 335-336.
Savaş alanında toplamda 37 tabur ve 77 toptan müteşekkil bir Rus kuvveti bulunmaktaydı. Bkz.: Berje, *AKAK*, 9/293.

dönüp Rus kuvvetini bozguna uğrattı. Rus birliklerinin neredeyse üçte biri etkisiz hâle getirildi. General Passek de ölüler arasındaydı. Mağlup Ruslar birliğinin hayatta kalanları, Hunzah'a geri döndü. Hacı Murad yaralanırken babası ve iki kardeşi de şehit düştü.[215]

Kafkasya Genel Valisi Golovin, 2 Temmuz 1841'e kadarki gelişmelerden hareketle şu ana dek Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'da Şâmil kadar tehlikeli ve kuvvetli bir düşmanla karşılaşmadığı, Şâmil'in hareketinin Hz. Muhammed'in (sav) dünyanın dörtte üçünü sarstığı zamanki gibi dinî ve askerî bir yapı kazandığı, çevresinin kendisine körü körüne bağlı askerlerle donatıldığını, emirlerine karşı en ufak bir itaatsizlikte bulunanın ölümle cezalandırıldığını ve bu gücün mutlaka yok edilmesi gerektiği kanaatine varmıştır.[216] General'in görüşünde birtakım hatalar bulunmaktadır. Öncelikle Şâmil'in çevresindekiler ona körü körüne bağlı değildi. Ölüm cezası da adam öldürmede kısas, vatana ihanet ve casusluk gibi durumlarda verilmekteydi. Ancak Şâmil'in bölgedeki nüfuzunun, savaştığı insanlarda bıraktığı etkiye örnek verilebilmesi açısından dikkat çekici bir yaklaşımdır.

2.4.5. Rusların Çirkey Seferi (1841)

İmâm Şâmil'in nâiblerini Çarlık Rusyası tarafına çekemeyen Başkumandan, Kafkasya Kolordusunu güçlendirmeye çalışmıştı.[217] 1841 baharında Rusların Çirkey üzerine geleceği haberi alınınca İmâm Şâmil, askeriyle bölgeye intikal etti. Ancak nâibleri ona yetişemedi. Dolayısıyla yetersiz kuvvetiyle Rus kuvvetlerine engel olamadı. İlerleyen süreçte bu kasabaya Ruslar bir kale de inşa etmiştir. Bu sırada Andi bölgesi, Kafkasya İmâmı'na biat etmiş. İmâm da onlara nâib atamıştı. Şâmil'in başkentinde olmasını fırsat bilen Ruslar Aukh köyüne hücum ettiler. Ancak Şâmil'in kısa sürede bölgeye intikal etmesini göz önünde bulundurarak geri çekildiler. 1845 yılının kış başında ise İmâm'a bağlı kuvvetler Utsukul'a gönderildi. Kasaba kontrol altına alındı. Ardından da Gimri ve Balakhani de İmâm Şâmil'e katıldı. Ancak bir süre sonra bu kasabalar tekrar Rusların kontrolüne geçti.[218]

---

[215] Berje, *AKAK*, 9/344; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 336-337. Ayrıca Bkz.: Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 124.
[216] Berje, *AKAK*, 9/346.
[217] Berje, *AKAK*, 9/266-268, 345-346; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 125.
[218] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 94-99; Berje, *AKAK*, 9/268-278.

General Grabe 27 Ekim'den 13 Kasım'a Kadar Çeçenistan üzerinde yürüyüş hâlindeydi. Şâmil ise bu süre zarfında nâiblerini farklı noktalara göndererek hem Rusların dikkatini dağıtıyor hem de belirli bölgelere zarar vermelerine engel oluyordu. Nâiblerden Kabet Muhammed ve Hacı Murad'ın ani baskınları, Çeçenya'daki Rus eylemlerini durma noktasına getirmiş, Kabet Muhammed Andal'a boyun eğdirmiş, General Klugenav Temirhanşura'dan çıkamamıştı. Akınlardan fırsat bulan Ahmed Han ve Rus kuvvetleri, Gogotl'a hücum etmişlerse de başarısız olmuşlardı. Ayrıca Lezgi Hattı'ndaki kimi bölgeler de İmâm'a bu dönemde biat etmişti. Kasım ayında Dağıstan'a gelen Şâmil, nâiblerinden Şuayip Molla'yı Kızılyar'a baskın düzenlemek üzere görevlendirmiş. Nâib 23 Kasım'da Kızılyar'a başarılı bir baskın düzenlediği gibi dönüş yolunda bir tümgenerali de bozguna uğratmıştır. Bu olaydan yaklaşık bir hafta sonra Rus kuvvetleri Avaristan'a sefer düzenlemişti. Ancak İmâm Şâmil, bu seferi etkisiz kılabilmek için nâiblerini 3 farklı noktada faaliyet göstermekle görevlendirmişti.[219]

Dağıstan'da Rus kuvvetlerinin zor durumda kalması üzerine Grabe, 1841 yılının ekim ayında Çeçenistan seferi için hazırladığı askerleri, Klugenav'ın yardımına göndermek durumunda kalmıştı.[220] Fakat 4 Aralık'ta sefere çıkan Klugenav, şiddetli soğuklar nedeniyle geri döndü.[221] Dolayısıyla Şâmil, 1841 yılında Doğu Kafkasya'daki Rus kuvvetlerini sürekli tetikte olmak zorunda bırakarak yormuş ve toprak kaybı yaşanmasını büyük oranda önlemiştir.

2.4.6. İmâm Şâmil'in Birinci Gâzîkumuk Seferi (1842)

Kafkasya İmâmı, 1842 yılının kışında Gâzîkumuk halkının davetini almıştı. Hazırlıklarını tamamlayınca ordusuyla Gâzîkumuk üzerine harekete geçen İmâm Andi, Karat, Teletl, Ruguça, Çoh ve Buhta üzerinden ilerleyerek 21 Mart 1842'de başkent Kumuk'a ulaştı. 14 şehidin verildiği silahlı bir çatışmanın ardından kasaba kontrol sağlandı.[222] Elde edilen yüklü ganimetin yanında Hanlık ailesi, Tsahurlu Muhammed Kadı, Gürcü Prensi İliko Orbeliani, Rus yönetici ve Kazak muhafız birliği esir alındı ve Şâmil'in başkenti

[219] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 125-128.
[220] Berje, *AKAK*, 9/277; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 337.
[221] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 128.
[222] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 100-102; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/21; Berje, *AKAK*, 9/300-362.

Dargo'ya gönderildi.[223] İmâm Şâmil, Gâzîkumuk Hanlığını ilga etti ve bölgeye Tahir Bek'in oğlu Hacı Yahya Han'ı nâib olarak atadı.[224]

İmâm Şâmil, Gâzîkumuk başarısını Çeçenistan'a iletmek için bir mektup kaleme almıştı. Silah arkadaşlarına gönderdiği mesajında zafer kazanmış olduğu halde kendisinden Allah'ın kulu olarak bahsetmekte ve tevazuunu korumakta, Gâzî Kumuk'u kontrol altına aldıklarını bildirmekte, yüklü bir ganimet ve 500 kadar esir aldıklarını, Gâzîkumuk Hanlığından Derbend'e kadarki toprakların hâkimiyeti altına girdiğini müjdelemekte ve Akuşalıların kendisine biat ettiğini haber vermekteydi.[225]

2.4.7. İmâm Şâmil'in İkinci Gâzîkumuk Seferi (1842)

Gâzîkumuk'un Ruslar için stratejik önemi bulunmaktaydı. Bu nedenle İmâm Şâmil'in Gâzîkumuk Hanlığını kontrol altına almasının ardından yaklaşık yedi hafta sonra Albay Arguntinskiy Dolgorukov komutasında 2500 piyade ve 8 toptan oluşan bir Rus kuvveti, 22 Mayıs 1842'de Gâzîkumuk'a doğru harekete geçip Şavkra mevkiinde gerçekleşen bir çatışmadan sonra 23 Mayıs'ta başkent Kumuk'u ele geçirdi. Birkaç gün sonra da Kafkasya İmâm'ın nâiblerinden Ahberdil Muhammed ve Hacı Murad, Kumuk'a gelip başkentin Derbend ve Kuba ile bağlantısını kestikten sonra Kumuk'u kuşatma altına aldılar. Gece vakti şehre gelen Şâmil, sabah saat 7'de taarruz emri verip Kumuk'u tekrar fethetti. Kafkasya İmâmı, General Grabe'nin Çeçenistan'a sefere çıkacağını haber alınca 15 Temmuz'da Gâzî Kumuk Hanlığı'ndan ayrılıp kuzeye ilerledi.[226]

2.4.8. General Grabe'nin Dargo Seferi (1842)

Kafkasya İmâmı Gâzîkumuk seferindeyken General Grabe, komutası altındaki 10.000 asker ve 24 topla İmâm Şâmil'in başkenti Dargo'yu kontrol altına almak, ardından Dağıstan'da Andi ve Gumbet bölgelerini ele geçirmek amacıyla 30 Mayıs 1842'de Gerzel'den harekete geçerek Çeçenistan seferine başladı. 3.000 civarında atın malzeme

---

[223] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/21; Berje, *AKAK*, 9/300-362; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 130-131.

[224] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/21; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 86-87; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 131-132.

[225] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/21; Berje, *AKAK*, 9/7-8; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 130-131.

[226] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 102-105; Berje, *AKAK*, 9/384-390; Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* 338; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 132-134.

taşıdığı Rus ordusunun çok büyük olması, yavaş hareket etmesine neden oluyordu. Ordu, harekete geçtiği 30 Mayıs gününde hiçbir saldırıya uğramadığı halde toplamda 7 km yol alabilmişti. Grabe, Çeçenistan seferine İmâm Şâmil, Gâzîkumuk'tayken başlamıştı. Bunun üzerine Yukarı Çeçenistan Nâibi Şuayb Molla, bölge savunmasını üstlenerek Grabe'ye ormanda pusu kurdu. 31 Mayıs'ta çatışmalar başladı. Rus ordusu, karşılaştığı direnç karşısında ilerlemeyi durdurmuştu. Ertesi gün savaşa katılan Çeçenlerin sayısında artış gözlemleyen Grabe, 1 Haziran gecesi geri çekilme kararı aldı. Ancak geri çekilme esnasında Rus ordusu paniğe kapıldığından ağırlıklarını geride Müslümanlara ganimet olarak bırakmıştı. Ruslar 4 Haziran'da Gerzel'e ulaştığında 66'sı subay 1700 asker zayiat vermişti.[227] İmâm Şâmil Gâzîkumuk seferindeyken Golovin de General Feze'yi Dağıstan'a göndermişti. Feze bu fırsattan hareketle Gergebil'i kontrol altına aldıktan sonra Avaristan'ın bir kısmını ve Koysubul bölgelerini yeniden ele geçirmişti.[228]

1842 yılı başında kendi gayretiyle Sol Kanat Kafkas Hattı ile Kuzey Dağıstan Kumandanlığı'na atanan General Grabe, Haziran 1842'de Çeçenistan'a düzenlediği seferin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine istifasını sundu. Bunun üzerine yetkileri Golovin'e devredildi. Ancak 1 Aralık 1842'de Golovin'nin görevden alınmasının ardından 21 Aralık 1842'de Moskova Genel Valisi olan Aleksandr İvanoviç Neidhardt (1842-1844), Kafkasya Genel Valiliğine atadı.

Çarlık Rusyası Harbiye bakanı Kafkasya teftişinin ardından savaşarak bölgenin kontrol altına alınamadığını, düzenlenen askerî operasyonların insan, para ve silah kaybı yaşattığını tespit etmiştir. Bu sebeple siyaset yönteminin bölgede kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Yeni valinin de geniş bir bütçeyle siyaset silahını kullanmak suretiyle bölgeyi kontrol altına alması istenmiştir. Bu doğrultuda Şâmil'in adamlarının satın alınması, toplumdaki birliğin bozulması ve iki yıl boyunca askeri operasyonların tehir edilmesi planlanmıştır. Nitekim bu süre zarfında Kafkasya'daki Çarlık Rusyası'nın ordusu toparlanıp eksiklerini giderecek ve istihkâmlar yapmak suretiyle ablukayı peyderpey daraltacaktı.[229]

---

[227] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 105-107; Berje, *AKAK*, 9/395; Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* 338-340; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 134-136.

[228] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 337-338; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 130.

[229] Berje, *AKAK*, 9/XXIV, 350-352, 744-747; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 136-141.

2.4.9. İmâm Şâmil'in Askerî Yapılanmasında Düzenlemeleri (1843)

Kafkas-Rus harbinde 1842 senesinin yazından 1843 yazına kadar büyük çaplı bir çatışma meydana gelmemiştir. Sükûnetle geçen bu dönemde İmâm Şâmil askerî alanda yeni düzenlemeler yapmıştır.[230]

Kafkasya İmâmı Şâmil, Âmir Han, İsa Hacı ve Balakunlu Musa'dan oluşan bir heyeti Sultan Abdülmecid'e yardım talep eden mektubunu iletmeleri üzerine görevlendirmişti. Kafkasları doğudan batısına kadar aşan heyet Karadeniz sahiline gelmiş, ancak burada ifşa edilmişlerdi. Rusların sıkı kontrolüne rağmen heyetten birisi hacı kılığında İstanbul'a varabilmiştir. Ancak Sultan'dan cevap alamadan vefat etmiştir.[231]

2.4.10. Avaristan Muharebeleri (1843)

Çarlık Rusyası, kendilerine itaat eden insanlara dahi baskı yaptığı için Kafkas halkı İmâm Şâmil'i kendilerini Rus baskısından kurtarması için davet ediyordu.[232] Çeçenistan ve Dağıstan'da Ağustos 1842'den Ağustos 1843'e kadar Müslümanlar ve Rus orduları arasında büyük bir savaş meydana gelmemiş, sükûnet hâkim olmuştu. İmâm Şâmil, düzenleyeceği sefer öncesinde hedef şaşırtmak için Kumuk ovasına sefer düzenleyeceği yönünde bir söylenti yaydı. Dılim'de topladığı askerleriyle 27 Ağustos 1843'te yürüyüşe geçti. Günde yaklaşık 70-80 km yol katederek 8 Eylül'de Unsokul'a ulaştı. Nâiblerinden Hacı Murad ve Kabet Muhammed de kendi görev yerlerinden harekete geçip aynı anda İmâm'a ulaştılar. Şâmil, 1842 yılında 78/79 askerini şehid edip Rusya'ya itaat etmek suretiyle kendisine ihanet eden kasabayı 10.000 askerden oluşan bir kuvvetle kuşatmıştı.[233] Unsokul'a üstlerinden izin almadan yardıma gelen 500 asker ve 2 toptan oluşan bir Rus kuvvetinin topları ateşlenemeden etrafları sarıldı. Yalnızca birkaç kişi Koysu Nehrine atlayarak kurtulabildi. Dışarıdan yardım alamayan Unsokul Kalesi'ndeki Rus askerleri iki gün sonra teslim olmuştur. Şâmil de başarılı savunma yaptığı için kale

---

230 Berje, *AKAK*, 9/754-756; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 141. Askerî yapılanma, Üçüncü Bölümde ele alınacaktır.

231 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 108-110.

232 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/23.

233 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/23; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 65-66; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 346; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 142.

kumandanı Teğmen Anaosf'un kılıcını iade etmiştir.[234] Unsokul'da Müslümanlar 320 şehid, 1500 kadar yaralı vermiştir.[235]

1100 askerle Tsatanih'e gelen Klugenav, Karaçi'nin ele geçirilmesinden ötürü Temirhanşura ile bağlantısı kopmuştu. Şâmil'in ordusunun yaklaşması üzerine General önce Balakhani'ye ardından da Hunzah'a çekilmişti. Şamil tarafından kuşatmaya alınan Klugenav'ın ana üssüyle olan bağlantısı kesilmişti. Ancak Başkumandanın emri üzerine Güney Dağıstan'dan gelen Tuğgeneral Prens Arguntinsky Dolgurokuv'un Nâib Hacı Murad'ı aşıp Hunzah'a ulaşmasıyla 14 Eylül'de kuşatma kaldırılabildi. Argutunskiy ve Klugenav'ın birliklerinin birleşmesi suretiyle Klugenav komutasında 4008 piyade, 2066 süvari ve 17 toptan oluşan bir Rus kuvveti, Tanus'ta bulunan Şâmil üzerine saldırıya geçmiştir. Şâmil de 1500 piyade, 1900 süvari, 5 toptan oluşan kuvvetiyle onlara karşılık vermiştir. Çatışmalar iki taraf arasında karşılıklı top atışlarıyla sınırlı kalmıştır. Klugenav, 4 tabur askeri Hunzah'ta bırakıp 10 Ekim'de Temirhanşura'ya döndü.[236] Şâmil'in Avaristan'a ani seferiyle 24/25 gün içinde (27 Ağustos-21 Eylül) Hunzah hariç Avaristan'daki neredeyse tüm Rus kaleleri (10-12 Eylül'de Unsokul, 13 Eylül'de Karaçi, 18 Eylül'de Tanus ve Okada, 18-19 Eylül'de Tsatanih, 19 Eylül'de Ahalçi, 21 Eylül'de Maçok ve Siukh, 24 Eylül'de Hotsatl ayrıca Balakan, Moksok) ele geçirilmiştir.[237] Ruslar bu sefer sonucunda 65 subay, 1999 er kaybetmişti.[238]

Rus taarruzunun durdurulmasının ardından Hunzah'tan ayrılan Şâmil, önce Çinkat'a ardından da Dilim'e çekildi. 30 Eylül 1843'te de Andreyove ve Vnezapnaya'ya taarruz etti. Ancak ikisinde de savunma dirençli çıktığı için geri çekilmek zorunda kaldı.[239]

Burunduk Kale ve Gergebil, Temirhanşura ile Avaristan arasındaki yolu kontrol eden bir konumdaydılar. Dolayısıyla bu iki noktanın ele geçirilmesi Balakani, Hunzah, Ziriani'nin

---

[234] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 65-66; Berje, *AKAK*, 9/769; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 346-347.
[235] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 113-116.
[236] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/24-26; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 347-348; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 142-143.
[237] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 117-119; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/23-26; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 347-348; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 142-143.
[238] Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 87-91; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 347-348; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 142.
[239] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 348.

Temirhanşura ile bağlantısını kesebilirdi. Gergebil bu sırada 306 asker tarafından muhafaza ediliyordu.[240] 1843 yılının ekim ayında İmâm Şâmil'in Nâiblerinden Karata'da Hacı Murad'ın, Teletl'de Kabet Muhammed'in aynı anda savaş hazırlıkları yapması, Rus ordusunda İmâm'ın hedefinin neresi olduğu konusunda belirsizlik oluşturdu. Dolayısıyla Dağıstan, farklı cephelerden tehdit altındaydı. Ekim ayında Nâib Şuayip Molla, Rus kuvvetlerinin dikkatini kuzeye çekmek için Vnezapnaya'ya bir baskın düzenledi. General Gurko da süratle bölgeye geldi. Şâmil ise bu sırada güneyde Dılım'dan yola çıkıp Gergebil'e ilerlemekteydi. Gurko, hedefin Kuzey Dağıstan olduğu kanaatine varıp o yönde gitmişti. Ancak Temirhanşura'ya geri dönerken Gergebil'in Kabet Muhammed tarafından 30 Ekim'de muhasaraya alındığı haberini aldı. Emrindeki 1.600 askerle Gergebil'in yardımına yetişmeye çalıştı. Ancak 6 Kasım'da ulaştığı bölgenin Şâmil'in 11.000 askeriyle kontrol altına alındığını dolayısıyla kurtarılamayacağını fark edince geri çekildi. 8 Kasım'da da Gergebil fethedildi.[241]

Şâmil'in Dağıstan'da etkinliğini arttırması sonucunda Tsudahar kadısı Aslan ve Akuşa Kadısı Muhammed, İmâm'a biat etti. İmâm'ın askerleri, 9 Kasım'da Sulak Nehri'ni aşıp Rusya'ya tabi olan Şamhal'ın topraklarına akın ettiler. Tarku civarında Şamhal'ın muhafız birliğini etkisiz hale getirdikten sonra Temirhanşura önlerine geldiler. Ertesi gün de Gimri'de bulunan Rus birliği üstlerinden emir almadan Temirhanşura'ya doğru çekildi. İmâm, 11 Kasım'da Kazaniçi çevresindeki köy ve kasabaları itaat altına aldıktan sonra Temirhanşura'yı kuşatma altına aldı. Aynı anda Nizoyeve ve Evgheniskoye Kalesi de muhasaraya alındı.[242] İmâm Şâmil, Şamhal yerine Muhammed Bek'i nâibi olarak atamıştı.[243]

Gergebil'in düşmesi üzerine Gurko, Passek'e Hunzah'ı terk etmesini emreden bir mesaj yollamıştı. Hunzah'taki garnizon, Hacı Murad'ın Şâmil'e katılmak için bölgeden uzaklaştığını haber alınca 16 Kasım'da Balakani garnizonuyla birleşerek Temirhanşura'ya ulaşmak üzere yola çıktılar. Ancak yola devam edemeyip Ziriani

---

240 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 349.

241 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 121-123; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/26; Berje, *AKAK*, 9/776-777; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 66; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 349; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 144.

242 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 122-123; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/27; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 349-350; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 144-146.

243 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/27.

Kalesi'ne sığınmak durumunda kaldılar. Bir süre sonra kale kuşatma altına alındı. Aynı gün İmâm Şâmil Burunduk Kalesi'ni fethetmişti. Ziriani ise bir ay kadar muhasara altında kaldı.[244]

İmâm Şâmil, ordusunu gruplara ayırmış ve bunlarla koordineli bir şekilde aynı anda farklı mevkileri tehdit etmişti. Dolayısıyla dışarıdan yardım gelmeden Rus kalelerin kuşatmadan kurtulmaları mümkün değildi. Arguntinskiy Dolgorukov komutasındaki Güney Dağıstan Kuvvetlerinin yakın bir vakitte hazırlıklarını tamamlayıp sefere çıkmaları söz konusu değildi. Freitag komutasındaki Sol Kanat Kuvvetleri ise yalnızca Çeçen hattını tutmak için yeterli olmalarına rağmen Nâib Şuayip Molla'nın Şâmil tarafından Kazaniçi'ye çağrılması üzerine kurtarma operasyonuna çıktılar. İlk olarak Nizoveye'ye harekete geçilmiş ve kale kurtarılmıştı. Freitag emrindeki 6 piyade taburu, 1400 kazak ve 18 topla kuşatma altındaki Temirhanşura'yı 14 Aralık'ta kurtardı. 15 Aralık'ta ise Kazaniçe'ye hareket etti. İmâm Şâmil'i kuşatmayı kaldırmaya zorladı. Şâmil ile Freitag'ın mücadelesinden istifade eden General Gurko, Ziriani Kalesi'nin yardımına gidebildi. Passek komutasındaki garnizon, General Freitag'ın yardıma geldiğini haber alınca huruç hazırlıklarına başlamıştı. Kaleyi boşaltan Rus birlikleri 19 Aralık'ta Temirhanşura'ya ulaşana dek Müslümanlar tarafından takip edildi. Kışın gelmesi üzerine İmâm Şâmil, Avaristan'a çekilip askerlerini evlerine gönderdi. Rus ordusu, 1843 yılında 27 Ağustos'tan yılsonuna kadar toplamda 92 subay, 2528 er kaybetmişti. Ayrıca 12 müstahkem yerleşim birimi ve 27 top, 2.152 tüfek, 35.000 mermi, çok miktarda barut ve yüzlerce at İmâm'ın eline geçmiştir.[245]

2.4.11. İçkeri Bölgesi Savaşları, Çirkey Kuşatması, Karadağ Köprüsü Savaşı, Teletl Muhasarası ve Elisu Sultan'ı Danyal'ın İmâm Şâmil'e Biat Etmesi (1844)

Çar 1. Nikolay, Kafkasya Genel Valisi ve Başkumandanı General Aleksandr İvanoviç Neidhardt'a 18 Aralık 1843'ta gönderdiği mesajında dağlara sefer düzenleyip Şâmil'in bütün ordularını dağıtmasını, stratejik önemi olan mevkilerin ele geçirilip muhafaza edilmesini emrediyordu. Bunun için Kafkaslara 26 tabur piyade, 2 Kazak alayı ve 40 toptan müteşekkil toplamda 22.000 asker göndereceğini belirtmiştir. Savaş bakanlığından

[244] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 123-125; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 350.
[245] Berje, *AKAK*, 9/781-783, 790-792, 795-796; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 351-352; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 146.

kendisine talimat geleceğini ancak yapılan geniş çaplı hazırlığa göre sonuç beklendiğini, icra edilecek askerî operasyonların tamamen ana hedefe yönelik olarak ve sonuç alıcı bir biçimde yürütülmesinin beklendiği ve de seferin sonucu ne olursa olsun gönderilecek bu birliklerin 1844 yılının aralık ayından sonra Kafkaslar'dan çekileceği bildirilmiştir. Ayrıca Çar, Şâmil'in hocası Cemaleddin, Akuşa ve Tsudahar kadısı ve Teletlli Kabet Muhammed başta olmak üzere İmâm'ın yakınları ve nüfuzlu kişileri Rusya tarafına çekilmesini istemiş[246], bunun için de Neidhardt'a 45.000 rublelik bütçe ayırmıştır.[247] Kafkasya İmâmı'nın otoritesini kabul eden kabileler arasında düşmanlığın oluşturulmasını, Rusya'ya tabi olanların cesaretlendirilmesini ve kararsız kalanların da bir şekilde ikna edilmesini emretmiştir. Bu kapsamda Kafkas halkları liderleriyle görüşme görevi de Arguntinskiy Dolgorukov'a verilmiştir.[248] Kafkasyalıların Şâmil'in saflarından ayrılması için Müslümanların dinlerine, mallarına ve geleneklerine dokunulmayacağı ve tek amaçlarının Şâmil'in yok edilmesi olduğunun vurgulandığı bildiriler hazırlandı. İmâm Şâmil, kendisi ve nâibleri haricinde herhangi bir kimsenin düzenleyeceği toplantılara katılanların öldürüleceğini ilan ettiğinden Çarlık Rusyası'nın bildiriler yoluyla halkı Şâmil'den uzaklaştırma planı işe yaramadı.[249]

1844 yılı için hazırlanan harp planında ilk altı ay tüm cephelerden taarruza geçilmesi, ikinci altı ayda ise kontrol altına alınan bölgelerin tahkim edilmesi hedeflenmekteydi. Ancak Ruslar, yılın ilk aylarında saldırı planları yapmış olmalarına rağmen savunmada bırakılmıştı. Çatışmalar umûmen Hazar kıyılarında cereyan etmişti. Tarku'dan Derbend'e kadarki bölge, bir süre için İmâm Şâmil'in kontrolü altına girmişti. Ancak General Dolgorukov, Müslümanlar tarafından fethedilen bölgeleri tekrar işgal etmişti. Böylelikle Gâzî Kumuk Hanlığı tekrar Rusya hâkimiyetine girmiş ve Mekhtule Hanlığı hudutları emniyete alınmıştır.[250]

Kafkasya Genel Valisi Neidhardt, Petersburg'dan gelen savaş planının uygulanmasının imkânsız olduğunu öngördüğü halde kat'i emir gereği hazırlıklarını tamamlayıp 2 Haziran 1844'te Dağıstan'a yönelik yaz seferini başlatmıştır.[251] Dolgorukov, 9

[246] Baddeley, *The Conquest of the Caucasus*, 379-380; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 149-150.
[247] Berje, *AKAK*, 851-857; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 149.
[248] Baddeley, *The Conquest of the Caucasus*, 380.
[249] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 357-358; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 150.
[250] Berje, *AKAK*, 9/834; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 358.
[251] Berje, *AKAK*, 9/736-739, 841-844; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 358.

Haziran'da Yukarı Samur'da üstünlüğü ele geçirmiştir. Rusya'nın Dağıstan ve Çeçenistan kuvvetleri de İçkeri'yi tahrip etmişlerdir.[252] Yedi aydır kuşatma altında olan Çirkey halkı ise köylerini terk etmek zorunda kalmıştır.[253] Rus kuvvetlerinin Çirkey'de bir miktar asker bırakıp Lüders ve Argutisnkiy komutasında Akuşa'ya doğru harekete geçtikleri istihbaratını alan İmâm Şâmil, piyadelerini Çirkey'de bırakıp 4.000 süvarisi ile Ruslardan önce Akuşa'ya ulaştı. İmâm Akuşalıların savaşmaya istekli olmadıklarını fark edince Nâibleri ve Akuşa kadısı ile yaptığı istişare sonucunda geri çekilme kararı aldı. İmâm, temmuz ayında Akuşa'dan Hotsatl'a çekildi. Müslümanlar, Avarkoysu Nehri üzerindeki Rusların Avaristan'a ulaşmak için kullandıkları Karadağ köprüsünü yıktılar. Takip edilen İmâm, Çirkey'e bir ulak gönderip piyadelerinin gelmesini emretmişti. Onlar da gelirken beraberinde bir de top getirmişlerdi. Rus ordusu burada meydana gelen savaşta yenilip geri çekilmek zorunda kalmıştır.[254] Eylül'de Dolgorukov, Kabet Muhammed'in merkezi Teletl'i ele geçirmeğe çalıştı ancak başarılı olamadı. Bu sırada Çeçenistan'daki işgal girişimleri de devam etmekteydi. Ancak Çeçenlerin vur kaç yapması Rusların istilasına engel olmuştur.[255]

Savaşın ardından Neidhardt, Elisu Sultanı Tuğgeneral Danyal Bek'in yetkilerini azaltılıp idaresi ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. İhtilaf üzerine çıkan çatışmada Danyal Sultan yenilerek dağlara sığınmış, ardından da Şâmil'e katılıp nâibi olmuştur.[256]

1844 yılı sonunda Çar, Kafkasya Genel Valisi Neidhart'ı savaş planlarını gözden geçirmesi için başkente çağırdı. Çar, Çeçenistan ve Dağıstan kuvvetlerinin Andi bölgesine sefer düzenlenmesini, Çeçenistan'daki Rus birliklerinin Argun'da kale inşa etmelerini, Samur birliklerinin sıradağların kuzeyindeki birliklerle ortak hareket etmeyip Güney Dağıstan'da faaliyette bulunmasını, Gergebil'e bir kale yapılmasını, Sulak ile Andi arasında bir posta hattının kurulmasını talep ediyordu. Ayrıca Genel Vali'ye 5. ordunun Kafkasya'da yalnızca 12 ay kalabileceğini hatırlatmıştı.[257] Ancak bu planların gerçekleştirilememesi üzerine Kafkasya Genel Valisi'ni Ocak 1845'te görevinden alıp

---

252 Berje, *AKAK*, 9/844-851, 853-865,871-876, 886-888; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 358.
253 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 129-132.
254 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 132-133; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/27-28; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 358-359.
255 Berje, *AKAK*, 9/881; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 359.
256 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 133; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/28-29; Berje, *AKAK*, 9/729-732, 734-741, 865-867; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 359.
257 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 362-363.

yerine Çar Nâibi unvanıyla Napolyon savaşlarındaki başarısıyla tanınan General Graf Mikhail Semenoviç Vorontsov'u atadı.[258]

2.4.12. General Vorontsov'un Dargo Seferi (1845)

Mart ayının sonlarına doğru Tiflis'e gelen Yeni Kafkasya Genel Valisi General Vorontsov, mayıs ayında Çarlık Rusyası Savaş Bakanlığı'na sunduğu raporlarda hem kendisi hem de Kafkasya'da görevli Generallerin çoğunluğu kendilerine gönderilen planın başarısız olacağını bildikleri hâlde görevlerini ifa edeceklerini belirtmiştir.[259]

Çeçenistan'da toplanan 12 piyade taburu, 2 humbaracı bölüğü, 13 Kazak Alayı, 1000'den fazla yerli milis ve 28 toptan oluşan Rus kuvveti, Vorontsov komutasında 31 Mayıs 1845'te Vnezepnaya'dan ayrıldı. Dağıstan'da ise General Bebutov kumanda toplanan birlikler (9 tabur, 2 humbaracı bölüğü, 2 keskin nişancı bölüğü, 3 süvari birliği ve 18 top) de eş zamanlı harekete geçip 3 Haziran'da Salatav'da bulunan Gertme köyünde Vorontsov'a katıldılar. Böylelikle yaklaşık 18.000 askerden oluşan bir Rus kuvveti Şâmil'in üzerine yürümeye başladı.[260]

Rus ordusu 5 Haziran'da Gumbet vilayetini, ardından da Şâmil'in terk ettiği Terenkol mevkiini ele geçirdi. Şâmil'in Rusları karşılayacağı söylenen Eski Buruntay da savaşılmaksızın Çarlık tarafından kontrol altına alındı. Vorontsov'un öncü birlikleri, 17 Haziran'da Kırk Geçidi'ni ele geçirip 1839'da Grabe'nin yaptırdığı Udatçnaya Kalesi'ne ardından 2500 rakımlı Ançimer Tepelerini küçük çaplı bir çatışmanın ardından kontrol altına alıp Andi'ye ulaştılar.[261]

General Passek, Başkumandan Vorontsov'dan izinsiz ana kuvvetlerin bulunduğu konuma 15 km uzaklıktaki Zunoy Mir mevkiini işgal etmişti. Sonraki beş gün boyunca tipiye

---

[258] Berje, *AKAK*, 5/74-78; Berje, *AKAK*, 10/XVII; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 363; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 152-153.

[259] Baddeley, *The Conquest of the Caucasus*, 386-387.

[260] Berje, *AKAK*, 10/364-376, 397, 412; Baddeley, *The Conquest of the Caucasus,* 387; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 153.
Gammer, 21.000 asker ve 42 topla sefere çıkıldığını kaydetmiştir.

[261] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 138-140; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/29-30; Baddeley, *The Conquest of the Caucasus,* 389; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 153.

maruz kalan Passek'in 12 askeri öldü. 400'den fazla askerin elleri ve ayakları donarken, 500 kadar at da telef olmuştu.[262]

Vorontsov kumandasındaki ana kuvvetler, 11 Haziran'da Passek'e ulaştı. Rus kuvvetleri, 12 Haziran'da Andi Geçidi olarak adlandırılan bölgenin yakınlarında yer alan Teletl Köyü önlerinde kamp kurmuştu. General Vorontsov'un aldığı istihbarata göre İmâm Şâmil bölgeyi savunacaktı. Ruslar 13 Haziran'da saldırıya geçince siperleri ve mevzileri boşaltılmış buldular. Şâmil'in bölge sakinlerini alıp daha emniyetli yerlere götürdüğü ve bölgeyi yaktırdıktan sonra daha iç bölgelere çekildiği anlaşıldı. İkmal yollarını korumak için 4.000 asker ve 10 top görevlendirildi. General Klugenav kumandasındaki Rus öncü kuvveleri, yakılıp terk edilmiş Andi köylerini kontrol altına aldılar.[263]

İmâm Şâmil, 6.000 askeri ve 3 topuyla Andi'nin karşısındaki Aval adı verilen bölgede Rus ordusunu yıpratmayı çalıştı. Ruslara takviyelerin gönderilmesi üzerine Şâmil, askerlerini riske atmayıp geri çekilmiştir.[264] Şâmil'in halkı iç bölgelere gönderip Rus ordusunun güzergâhındaki toprakları yakması, yolların engebeli olmasından dolayı erzak konvoylarının yavaş ilerleyebilmesi, olumsuz hava şartlarından dolayı insanların, hayvanların ve teçhizatların zarar görmesi, ordudaki atların yarısının telef olması ve levazım kıtlarının yetersizliği, Rus ordusunda görevli yerlilerin kaçması gibi nedenlerle Rus ordusunda açlık baş gösterdi.[265]

Başkumandan Andi'ye yerleşilse dahi buraya erzak ve mühimmatın İçkeri veya Vnezepnaya'dan getirmenin yazın dahi çok zor olacağını fark etmişti. Vorontsov, en az 10.000/11.5000 askerden oluşan ordusuyla buradan geri çekilmek yerine 16-17 km uzaklıktaki Kafkasya İmâmı Şâmil'in başkenti Dargo'ya ulaşmayı tercih etti.[266]

Rus ordusunun 4 Temmuz'a gelindiğinde yalnızca birkaç günlük erzağı kalmıştı. Vorontsov hem erzak konvoyunun kendisine 10 Temmuz'da ulaşabileceğini göz önünde bulundurarak hem de bu konumda beklemenin ordusu için hiçbir avantaj sağlamadığını

[262] Baddeley, *The Conquest of the Caucasus,* 389; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 153-154.
[263] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 238-240; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/30; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, ; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 154.
[264] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 238-240; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 93.
[265] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 154.
[266] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 366-367; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 154.

fark etmesinden dolayı askerlerinin bir kısmını erzak konvoyunu sâlimen orduya ulaştırabilmeleri için geri göndererek 6 Temmuz'da kalan askerleriyle başkent Dargo'ya gidebilmek için hazırlıkların yapılmasını emretti. Bugünün sabahında Vorontsov'un hizmetinde olan bir Kafkasyalı Başkumandanın atına atlayarak İmâm Şâmil'e gidip Rusların yaklaşmakta olduğunu haber vermişti.[267] Dargo'ya 7-8 km kala Rus kuvvetleri, yoğun orman bitki örtüsüyle kaplı vadide ilerlerken pusuya düşürüldüler. Vadinin her iki yakasından da açılan yoğun ateş sonucunda Rus öncü birlikleriyle ana ordu arasında bağlantı kesilmişti. Başkumandanın da hayatı tehlikeye girmişti.[268] Bir dağ topu getirilip pusu kuran Müslümanların olduğu tarafa ateş açılmak istendi. Ancak Müslümanların durumu fark etmesi üzerine topun yanına yaklaşanlar etkisiz hâle getirildi. Bunun üzerine Başkumandan Vorontsov, Kazaklar ve Gürcüleri ormana gönderip pusuyu kaldırmalarını emretti. Yol açılınca ilerlemeye devam eden Rus öncü kuvvetleri akşam olduğunda Dargo ile aralarında 2 km kadar mesafe bulunmaktaydı. Vali Vorontsov, saat 23:00'te Dargo'ya gelmişti. Rus birliklerinin kalan kısmı ise 7 Temmuz'da başkente ulaşmıştı. Ancak Kafkasya İmâmı, Rus ordusu Andi'ye geldiğinde başkenti Dargo'yu yakmıştı. Şu ana kadar 1'i general, 4 subay ve 32 er ölmüş; 192 er ise yaralanmıştı.[269] Dolayısıyla şu ana dek Rus ordusu Şâmil ile bir savaşa girişememiş, Müslümanlar kasabalarını ve ekinlerini yaktıkları için Rus ordusu erzak temin edememiş ve sürekli baskınlarla aralıksız maddî ve manevî zarara uğratılmıştır.

İmâm Şâmil, elinde tutsak olan Polkovnik Veselitskiy ve 10 subayı fidye karşılığında veya karşılıklı esir takası şeklinde serbest bırakmak için girişimlerde bulunmuştu. Fakat esirlere Ruslar tarafından gönderilen ve bir ekmek içerisine gizlenen notta cesur ve sabırlı olmaları tavsiye edilmiş, Rus ordusunun Dargo'ya gelmekte olduğu ima edilmişti. Böylelikle Çarlık Rusyası'nın esirleri takas veya fidye yoluyla almak istemediği ortaya çıkmıştı. Şâmil, her ne kadar esirleri öldürmek istemese de Rus ordusu, başkenti Dargo'ya yaklaşınca infaz kararı vermek durumunda kalmıştı.[270]

---

[267] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 141-143; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 369. Karakhî, sadece pusudan bahsetmektedir.

[268] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 68; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 370-371.

[269] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 370-371.

[270] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 67; Berje, *AKAK*, 12/1420; el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 136; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/30.

Dargo'ya gelen Rus ordusunun 5 günlük erzağı kalmıştı. Kafkasya İmâmı'nın başkentini yakarak terk etmesi, kalabalık bir orduyla mevcut şartlar altında bölgede uzun süre kalmanın taşıdığı riskler göz önünde bulundurulduğunda Başkumandanın erzak konvoyu gelene kadar Dargo'da beklemesi ardından da 40 km uzaklıkta bulunan Gerzel'e hareket etmesi gerekmekteydi. Bu sırada Şâmil'in ordusundaki Rus ve Leh kökenli askerler, Aksay Irmağı kenarında 7 Temmuz'da akşamüzeri Rus askerî havalarını çalmaya başlamıştır. Bu birlik, çeşitli nedenlerle Rus ordusundan kaçarak İmâm Şâmil'e sığınan askerlerden oluşmaktadır.[271] İmâm Şâmil, bölgeye 4 top getirtmiş ve Dargo'daki Rus kuvvetlerine ateş açtırmıştır. 8 Temmuz sabahında bir Rus birliği, Müslümanların ateş açtığı bölgeye taarruza gönderilmiş, bunun üzerine Müslümanlar da nehir kenarındayken daha geri hatlara çekilmiştir. Rus kuvveti ise savaşmaksızın geri dönüş yolundayken bir mısır tarlasında pusuya düşürülmüş ve 187 kayıp vererek geri çekilmek zorunda bırakılmıştır. Eski mevkilerini tekrar kontrol altına alan Müslümanlar, Rus askerî müziklerini gün boyunca çalmaya devam etmiştir.[272]

Andi'den yola çıkan erzak konvoyunun 9 Temmuz akşamında Dargo'ya yaklaştığının haberini alan Vorontsov, Klugenav komutasında 4.000 askerini 10 Temmuz sabahında erzak konvoyuna ulaşmaları ve sâlimen Dargo'ya getirmeleri için yola çıkardı. Fakat Rus askerleri Dargo'ya gelirken kaldırdıkları barikatların tekrar kurulmuş olduğunu gördüler. Müslümanlar Rusların merkez, öncü ve artçı birliklerine eş zamanlı saldırmıştı. Erzak konvoyunun ancak çok az bir kısmı Klugenav'ı kurtarmak için yeni bir birliğin sahaya sürülmesiyle Dargo'ya ulaşabilmişti. 10 ve 11 Temmuz'da gerçekleşen erzak kurtarma operasyonunda Rus ordusunun 2 general, 17 subay ve 537 eri ölmüş; 32 subay ve 738 eri ise yaralanmıştı. Ayrıca 3 top da kaybedilmişti.[273]

Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Genel Valisi Vorontsov, erzak konvoyunun az bir kısmının kendisine ulaşması ve mevcut yiyeceğin, yakın zamanda tekrar bir konvoyun hazırlanıp kendisine gönderilmesine kadar yetmeyeceğini (gönderilse dahi vadilerde, geçitlerde pusuya maruz kalmadan gelmesinin çok düşük bir ihtimal olması) göz önünde bulundurarak Gerzel'e yürüme emrini verdi. Yola çıkmadan önce yolda taşıyamayacağı

[271] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 372.
[272] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 372-373; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 154-155.
[273] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 142; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 374-377; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 155.

ve Şâmil'in de eline ganimet olarak geçmesini istemediği 700 kadar çadırı yaktırıp bazı silahları gömdürdü. Ancak başarısızlığa uğrayan seferde hayatta yaklaşık 5.000 askerinin kalması, bunların 1100 kadarının da yaralı olması ve Rusların Gerzel'e 40-41 km uzaklıkta bulunması dikkate alındığında Vorontsov'un dışarıdan destek alması elzemdi. Bu nedenle Grozni'de bulunan Sol Kanat Kumandanı Freitag'dan destek istendi.[274]

Rus ordusu, Gerzel'e ulaşmak için 13 Temmuz'da Dargo'dan harekete geçmişti. Ancak yolların askerî yürüyüş için coğrafî olarak zor olması, İmâm Şâmil'in farklı noktalarda gerek pusu kurarak gerekse taarruz ederek Rus birliklerini yıpratması ve Vorontsov'un ordusunun beşte birinden fazlasının yaralı olması işgal kuvvetlerinin geri dönüş yolculuğunu güçleştirmekteydi. Nitekim ilk gün sadece 5 km kadar yol alınabilmişti. 13 Temmuz'u 14'üne bağlayan gece Tsonteri'de kamp kuran Rus ordusu, 14 Temmuz'da Şuani'ye vardı. İki gün içerisinde Rusların 7 subay, 70 eri ölürken; 24 subay, 225 eri ise yaralanmıştı. 15 Temmuz'da yorgunluktan ilerleyemeyip Alleroy'da kamp kurulabildi. Gün içerisindeki çatışmalarda 15 asker ölürken, 3 subay ve 63 er de yaralanmıştı. Rus ordusu, 16 Temmuz'da Aksay Irmağı boyunca barikatları aşarak ilerlemiş ve Şavkal Berdi'ye ulaştıklarında zayiatları 2'si subay, 109 ölü; 15'i subay, 416 yaralıydı. Dolayısıyla Dargo'dan ayrılalı 26 km yol alabilen Vorontsov, ölü ve yaralı yaklaşık 1000 kadar kayıp vermişti. Vorontsov, Gerzel'e 15 km kalmasına rağmen hem erzak ve cephanenin azalması hem de yaralıların 2.000'den fazla olması nedeniyle ordusunu yürütmeye devam edememiş, 17 Temmuz'dan itibaren yardımın gelmesini beklemeye başlamıştı. Grozni'de bulunan Freitag'a ilk haber, 15 Temmuz gecesi gelmiştir. 18 Temmuz gecesi destek birliği Vorontsov'a ulaşmıştır. Bu bekleme süresi zarfında Şâmil'in birlikleri, kuşatma altına aldıkları Vorontsov'u devamlı teyakkuz hâlinde bırakmıştı.[275] Hanımı Fatimat'ın vefat haberi gelince İmâm Şâmil'in nâibleri, savaşı idare edebileceklerini belirtip onun cenazeye gitmesini istediler. Casuslar vasıtasıyla Şâmil'in askerlerinin başından ayrıldığı haberi Ruslara iletildi. Bunun üzerine Gerzel Kalesi'nden yola çıkan General Freitag komutasındaki 7 tabur, 300 Kazak milis, 13 topla 18

[274] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 143-144; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/31; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 372, 377-383; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 155.

[275] Berje, *AKAK*, 10/377-385, 391-396; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 377-383; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 155.

Temmuz'da ablukayı yarıp Vorontsov'a ulaştı. 20 Temmuz'da Gerzel'e ulaşan Ruslar, yol boyunca 90 ölü, 175 yaralı zayiat vermişlerdir.[276]

Çar Nâibi General Vorontsov'un 1845 yılında düzenlediği Dargo Seferi sonucunda toplamda 3 general, 195 subay, 3433 er ölmüştü.[277] 1845 yılında Çar tarafından gönderilen eğitimli askerlerle Kafkasya İmâmı'nın başkentine sefer düzenlenmiş, Şâmil ise Dargo'yu yakmış olmasına rağmen sabırlı ve temkinli davranarak tabiatı olabildiğince lehine kullanmış, sayı ve silah bakımından üstün Rus ordusunun büyük çoğunluğunu imha etmiştir.

2.4.13. General Arguntinskiy'in Karakh Muhasarası (1845)

Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Genel Valisi General Vorontsov, Dargo Seferi'ndeyken General Arguntinskiy, Mukurgur ve Mukrut üzerinden Karakh'a ilerledi. Rus ordusunun yaklaşması üzerine köy sakinlerinin bir kısmı köyü terk etti. Bir kısmı da sulh yapmaya çalıştılar. Fakat Rus birlikleri köye girdikleri gibi evleri ateşe verip yağmaya başladılar. Kendilerine itaat edecek bir şahsı köye müdür olarak atayıp buradan Teletl'e ilerlediler. Şâmil'in nâibi Kabet Muhammed, civar köylerden asker talep edip savunmayı güçlendirdi. Bunun üzerine Ruslar, Teletl'e saldıramayıp Çoh'a yöneldiler. Bu süreçte Karalal, Tlensir, Gidatl, Andalal'ı ele geçiren General Arguntinskiy, Dargo'dan yenilgi haberini alınca karargâhına çekildi.[278]

2.4.14. İmâm Şâmil'in Çoh Kuşatması (1845)

İmâm Şâmil, İkinci Gâzîkumuk Seferi'nden dönerken Çohlular Kafkasya İmâmı'na isyan edip bir askerini öldürmüşler, ardından kendilerini cezalandırmak için üzerlerine gönderilen Nâib Kabet Muhammed'i de geri püskürtmüşlerdi. Bunun üzerine General Arguntinskiy, Çoh köyünü ziyaret etmiş, halkı takdir ederek Şâmil'e karşı isyan girişimlerini de parayla ödüllendirmişti. Başlarına İrbahil Muhammed adında bir kişiyi idareci tayin etmiş, bu şahıs da köyün çevresine 10 adet savunma kulesi inşa edip Kumuk Hanı Ağlar Han ile askerî ittifak yapmıştı. İmâm Şâmil, 1845 yılı kışının sonuna doğru

[276] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 377-383.
[277] Moşe Gammer sefer sonunca 3 general ve 984 askerin öldüğünü, 2753 askerin yaralandığını, 173 kayıp olduğunu ayrıca 3 topunda geride bırakıldığını kaydetmiştir. Bkz.: Baddeley, Rusların Kafkasya'yı İstilası, 383; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 156.
[278] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 150-151; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/32.

nâibi Danyal Bek'i kontrol altına alması için Çoh'a gönderdi. Nâib, kasabaya vardığında bir elçi gönderip teslim olmalarını istedi. Fakat Çohlular teslim olmayıp müttefikleri Kumuk Hanı Ağlar Han, Akuşa ve Tsudahar'dan yardım talep ettiler. Kuşatmanın uzaması ve yardımın gecikmesi üzerine bazı Çohlular, barışa meylettiler. Yardım geldikten sonra ise barışa meyledenler köyden çıkarıldı. 8 gün boyunca aralıksız savaşıldı. Kafkasya İmâmı, Nâibi'ne bir mektup gönderip köyü ele geçirmelerini ardından da yakmalarını, emrini yerine getirmeden de asla geri dönülmemesini emretti. Çarlık Rusyası'na tabi olan ve Çoh'a destek vermek üzere kuşatmayı kırmaya çalışan Tsudaharlılar, Akuşalılar ve Kumuk Hanı Ağlar Han'ın birlikleri tutunamayıp geri çekildiler. Nâibin emrindeki askerler, dört gün kadar Çoh'ta kalıp ganimet topladılar, sonra da köyü yakıp geri döndüler. Bu savaş sonucunda 200 kadar Müslüman şehid olurken 1025'i de yaralandı.[279]

Rusya'nın İkinci Dargo Seferi sırasında başkenti Dargo'yu yakmak zorunda kalan İmâm Şâmil Vedeno kasabası yakınlarında yeni bir başkent inşa etmiştir.[280]

Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'daki birlikleri, geçen sene almış oldukları yenilgiden ötürü 1846 yılında çatışmadan kaçınmışlar, bunun yerine yeni kaleler yapılmış, mevcutlar ise onarılmıştı. Ayrıca Kafkas Sıradağlarından geçerek Ahtı ile Gürcistan'ı bağlayan askerî yolun yapımına da başlanmıştı. İmâm Şâmil ise Kabardey seferini gizli tutabilmek için hedef şaşırtmak amacıyla Dargi bölgesine yönelmişti.[281]

2.4.15. İmâm Şâmil'in Kabardey Seferi (1846)

1846 yılında Kafkasya İmâmı Şâmil, Gürcü Askerî Yolu'ndan (Daryal Geçidi'nden) Hazar Denizi'ne kadarki bölgede hâkimdi. Adıgeler (Çerkesler) ise Kuban'ın yukarısından Karadeniz'e kadarki coğrafyada yaşamaktaydı. Batı Kafkasya'da yaşayan Adıgeler, Doğu Kafkasya'dan bağımsız olarak Çarlık Rusyası'na karşı savaşmaktaydı. Ancak bu iki bölgenin ortasında kalan Kabardeyler, 1828 yılında Rusya'ya tâbi olmuştu. Ayrıca bu yıl Anapa'da düştüğü için Osmanlı'nın da Çerkeslerle sınırı kalmamıştı. Kabardeylerin de savaşa katılması durumunda Kafkasyalılar arasında bir birlik

[279] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 133-136; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 94-95.
[280] Şâmil'in merkezleri Üçüncü Bölümde incelenmiştir.
[281] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 386-387.

kurulabilirdi. Adıgelerin farklı zamanlarda Şâmil'den yardım istemesi üzerine İmâm bölgeye nâib tayin etmiştir. 1846 yılı başlarında ise bazı Kabardey prenslerinin kendisini davet etmesi üzerine Şâmil bizzat kendisinin komuta edeceği Batı Seferi hazırlıklarına başlamıştır.[282] Dolayısıyla İmâm Şâmil, Çarlık Rusyası tarafından toprakları istila edilmek istenen Kafkas halklarının birbirinden kopuk yürüttükleri bağımsızlık hareketlerini tek bayrak altında toplayarak daha güçlü ve etkili kılmak için 1846 yılında Kabardey Seferine çıkmıştır.

İmâm Şâmil'in hâkimiyet kurduğu toprakların çevresi, tamamen Çarlık Rusyası tarafından çevrilmiş olduğundan planını gizleyebilmek için hedef şaşırttı.[283] Kafkasya'daki savaş hazırlıklarından haberdar olan Ruslar Şâmil'in hangi yöne sefere çıkacağını öğrenemedikleri için birçok cephede teyakkuzda beklemekteydi. Freitag da Rusya'ya dönüş yolunda olan 5. Kolordunun 2 taburunu alıkoydu. Bu askerleri, Tatartub minaresinin karşısında olan, Terek geçişini kontrol eden Vladikavkaz'ın 50 km kuzeybatısındaki Nikolaievskaya'ya göndermesini istedi.[284]

İmâm Şâmil'in Kabardey Seferi'ndeki asker sayısı tam olarak tespit edilememiştir. 14.000 (1.000 süvari, 13.000 piyade) asker ve 7 sahra topuyla Sunja Nehri'ni geçtiği düşünülmektedir.[285]

İmâm Şâmil, 12 Nisan 1846'da askerlerini Şali'de topladı. 13 Nisan'da da Argun Nehri'ni karşıya geçti. Şâmil'in Kabardey tarafına ilerlediğini haber alan Freitag, Hat'taki askerlerin Grozni'de toplanmasını emretti. Komutası altındaki 17 piyade bölüğü, 1 Don Kazak bölüğü ve 8 toptan oluşan kuvvetiyle 14 Nisan'da gece yarısına doğru yola çıkıp

---

[282] İmâm Şâmil 1842'de Grabe'nin yenilgisinden sonra Ahberdil Muhammed'i Kabardey'e, Hacı Muhammed'i de Batı Kafkasya'daki Çerkeslere göndermişti. Ancak Hacı Muhammed'in öldürülmesi üzerine 1845'te Süleyman Efendi'yi bölgeye gönderdi. Bkz.: Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 163

11 Ekim 1840'ta Ahberdil Muhammed'in Mozdok baskını sırasında Kabardeyler, Nâibe destek vermişti. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 152-153; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/35; Berje, *AKAK*, 890-897, 901; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 389; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 162-163.

[283] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 390; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 162.

[284] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 390-391; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 164.

[285] Hacı Ali, 14 Zilhicce 1263'te (TTK Tarih Çevirme Kılavuzuna göre 23 Kasım 1847) 4.000 süvari, 5.000 piyade ve 7 topla sefere çıkmıştı. (1846-47) Rus kaynakları ve Hacı Ali tarih bakımından çelişiyor. Rus kaynakları 8 top kaydederken Karahî de 7 topla sefere çıktığını belirtmiştir. Gammer, Nâib Nur Ali'nin 8.000 askere kumanda ettiğini kaydetmiştir. Bkz.: Berje, *AKAK*, 10/578-586; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/35-36; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 392; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 163-164.

şafak vakti Zekan Yurt'a, ardından da Kitchou adlı Kazak köyüne ulaştı. Şâmil ise bu sırada Fortonga Irmağı'na gelmiştir.[286]

Müslümanlar, 15 Nisan'da önce Assa Irmağı sonra da Sunja'ya kadar ilerlediler. Freitag ise 16 Nisan'da Soundjenskaya stanitsasına[287] doğru yönelmiştir. İmâm Şâmil'in Sunja'yı geçip Terek Nehri'ne doğru ilerlediğini haber alınca beş buçuk tabur, 7 Kazak bölüğü, 10 toptan oluşan kuvvetiyle Adıgey'e doğru ilerlemiştir. Şâmil'in 3 saat önce Constantin Kalesi yakınlarından geçtiği istihbaratını alan Freitag, İmâm'ın niyetinin Büyük Kabardey olduğu anlamıştır. Fakat Şâmil'in ani bir manevra yaparak Kızlar Kalesi'ne baskın yapmasından şüpheleniyordu. Bu sebeple onu ilk fırsatta savaşa zorlamaya çalıştı.[288]

Nâiblerinden üçünün, 17 Nisan gecesinde Küçük Kabardey halkının nehrin karşısındaki Büyük Kabardey'e hicret etmelerine yardımcı olmalarını istedi.[289] 18 Nisan'da Rus kuvvetleri Şâmil'e yetişti. Taraflar nehri aralarına alarak mevzilendiler. Şâmil geniş çukurlarla bölünmüş alınması zor bir yere askerlerini konumlandırdı. Albay Levokviç, komutasındaki 1600 askerle emir almadan Şâmil'in ordusuna saldırdı. Albay yenildi. Birliği yok olmadan önce Freitag'ın gönderdiği destek kuvvet tarafından kurtarıldı.[290]

İmâm Şâmil, nâibi Nur Ali Muhammed'i Daryal Geçidi'ni kontrol altına almakla görevlendirdi. Ayrıca yolda Galgayları ve diğer yerlileri de ayaklandıracaktı.[291]

Freitag komutasındaki Rus ordusu, cephane ve erzak sıkıntısı çekiyordu. Bunun üzerine General, Nazran'dan Nestorof'u çağırıp asker ve mühimmat sayısını arttırmıştı. Sol Kanadın savunmasız olmasını göz önünde bulundurarak[292] Şâmil'i 19 Nisan'da meydan savaşına zorlamayı planlıyordu. Ancak Müslümanlar şafak vaktinde hızlı bir şekilde mevzilerini terk etmişlerdi. Şâmil, Ourouh Irmağı'na kadar ilerlemiş, Kabardeyler ve

---

[286] Berje, *AKAK*, 10/421-422; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 393; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 163-164.

[287] Stanitsa, Slav Kazakların yaşamış olduğu etrafı çitlerle ve kulelerle çevrili bir çeşit kasabadır.

[288] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 393.

[289] Terek ırmağı, Kabardey topraklarını Küçük ve Büyük Kabardey olmak üzere ikiye böler.

[290] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 152-153; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/36-36; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 395; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 163-165.

[291] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 395-396; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 163-164. Gammer, Nâib'in emrinde 8.000 asker olduğunu kaydetmiştir.

[292] Freitag, Kabardeylerin ayaklanması durumunda Ruslara bağlılıkları zayıf olan Kumukların da harekete geçmelerine yol açacağını, Şâmil'i durdurmak için Sol Kanat'taki kuvvetlerin kendisiyle geldiğini, dolayısıyla Kumukları durduracak bir kuvvetin bölgede olmadığını itiraf etmiştir. Bkz.: Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 397-398.

Balkarları kendisine katılmaya davet etmişti. Ancak Kabardeyler ayaklanmadı. General ise bu süre zarfında Nalçik'e doğru ilerledi. Şayet İmâm, geldiği yoldan geri dönecek olursa önünü kesebilmek için Nestorof'u da Nazran'a gönderdi. İmâm'ı takip etmek üzere 20 Nisan'da batıya doğru yürüyüşe geçti. Çörek Kalesi'ne ulaştığında Şâmil'in Çörek Irmağının üst tarafında ve kendisinden 20 km uzaklıkta olduğu haberini aldı.[293]

21-23 Nisan tarihleri arasında taraflar beklemede kalmıştı. İmâm Şâmil, Rusların Nalçik'ten erzak temin etmesini engellemek için süvarilerini görevlendirmişti. Kafkasya İmâmı Şâmil, Kabardeylerin daveti üzerine sefere çıkmış olmasına rağmen Kabardeyler silahlanıp onun yanında yer almamış ve 25 Nisan'da Tiflis'ten Vladikavkaz'da destek kuvvetlerinin yaklaştığı haberini almıştı. Bu haber ise daha önce Daryal Geçidi'ni tutmakla görevlendirdiği nâiblerinden Nur Ali'nin başarısız olduğunu göstermekteydi. Gelişmeler üzerine İmâm Şâmil 25 Nisan gecesi Çeçenistan'a doğru geri dönüşe geçti.[294]

İmâm Şâmil, 26 Nisan sabahında Terek Nehri'ne yaklaşmıştı. Geçişi kontrol etmekle görevli Meller Zakomelsky 500 süvari, 2.300 piyade ve 6 topla bölgeye hâkim bir konum olan ormanlık bölgede mevzilenmişken Şâmil'in ordusunu görünce düzlük bölgeye inip meydan savaşı hazırlığına başlamıştı. Fakat İmâm, bu stratejik hatayı değerlendirip ani bir manevrayla önce ormanlık bölgeyi kontrol altına almış ve ardından Rus birliğinin açtığı ateşten zayiat vermeden Terek'i geçmişti. Meller ve akabinde Terek cihetinden top seslerini duyup bölgeye intikal eden Freitag, İmâm Şâmil'i takibe başlamıştı. Ancak Kafkasyalılar 24 saatte en az 100 km yol katettiklerinden Rus ordusu, Şâmil'e yetişemedi. Geri dönüşte geldikleri yolu kullanan Müslümanlar, Mihailova Stanitsası yakınlarından Sunja Nehri'ni geçtiler. 27 Nisan'da da Rus takibinden tamamen kurtuldular.[295]

---

[293] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 396-397.

[294] Gammer, Nâibin başarısız olmasında temelde iki etken yattığı kanaatindir. Birincisi Tiflis'ten yola çıkıp Vladikavkaz'a gitmekte olan Tuğgeneral General Gurko'nun, tesadüfen Gürcü Askerî Yolundan geçerken Şâmil'in askerlerini fark edip durumu Tiflis'e bildirmiş olmasıdır. General'in aldığı tedbirlerden ötürü Nur Ali, 20 Nisan'da Djerah'a üzerine gidemedi. Ancak Tars'tan Balta'yı tehdit edebildi. İki gün sonra da planından vazgeçmiş ve geri dönmek mecburiyetinde kalmıştı. İkinci etken ise Nâib'in Kafkas halklarıyla uzun süre meşgul olup asıl hedefi olan Daryal'a geç kalmasıdır. Batı Kafkasya nâibi Süleyman'dan da herhangi bir haber gelmemişti. Aynı yılın haziran ayında nâibin Rusya tarafına geçtiği ortaya çıktı. Böylelikle sefer sırasında nâibin İmâm'a ihanet ettiği anlaşılmış oldu. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 152-153; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/35-36; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 398; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 166, 176-177.

[295] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 398-399; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 166-168.

Kafkasya İmâmı Şâmil, sınır ötesi bir harekât olan Kabardey Seferi'ni liderliğinin en güçlü döneminde düzenlemiş olmasına rağmen Batı Kafkasya halkının kendisine tam olarak destek vermemesi üzerine Daryal Geçidi'ni ve Kabardey'i kontrol altına alamamıştır. Dolayısıyla Şâmil'in mevcut askerî kuvvetiyle Kafkaslar'da Çarlık Rusyası'na karşı kesin bir zafer kazanamayacağı ortaya çıkmıştır.

Kabardey seferinin ardından 1846 senesinin kalan aylarında Çeçenistan ve Dağıstan'da Rus kalelerine ve tahkimatlarına baskınlar düzenlendi. Bu kapsamda 24 Temmuz'da Grozni, 28 Ağustos'ta ise Vozdveezhenskoe, Kafkasyalıların taarruza maruz kaldı. Nâib Hacı Murad, Temirhanşura'ya 26 Mayıs'ta baskın yapmıştır. 20 askeri etkisiz hâle getirmiş, 158 at ve 188 büyük baş hayvanı ganimet olarak ele geçirmiştir. Mektule Hanlığı merkezi Cengutay'a ise emrindeki 500 askerle aralık ayının 13'ünü 14'üne bağlayan gece baskın yapmış ve Ahmed Han'ı etkisiz hâle getirmiştir. Ruslar ise bu süreçte daha çok savunmada kalıp yapı işleriyle uğraşmışlardır.[296]

2.4.16. İmâm Şâmil'in Güney Dağıstan Seferi (1846)

Caro-Belokan'da bulunan Nuha ve Ahtı köylerinin daveti üzerine İmâm Şâmil, 1846 yılının Eylül'ünde 12.000 askeriyle Elisu'ya hareket etti. Kışın yaklaşmasından ötürü Danyal Bek'in Gâzîkumuk'a gitmesini emredip kendisi de Tsudahar'a yöneldi. Bu sırada Nâib Kabet Muhammed, direnişle karşılaşmadan Hacal Mahi köyünü kontrol altına aldı. Bir süre sonra Şâmil de bu köye geldi. İmâm yaklaşık üç gün kadar burada kaldıktan sonra[297] Dağıstan halklarından olan Dargınlar İmâm'a kendisini davet ettiklerini bildiren mektuplarını bir elçiyle gönderdiler. Bunun üzerine İmâm Şâmil, Tsudahar'ın ardından Akuşa'ya girdi.[298] Şâmil, Nâibi Kabet Muhammed'in birkaç saat uzakta olan Kutis köyüne gitmesini emretti. Nâib ise orduda bir karışıklık olduğunu belirtip bundan dolayı sefere çıkılmaması gerektiğini belirtti. Fakat İmâm Şâmil, verdiği karardan geri dönmedi. İmâm gece yarısı Kutis köyüne ulaştı. Ertesi günün sabahı Ruslar, taarruza geçtiler. Çıkan çatışma sonucunda Şâmil'in askerleri bozguna uğradı. Bunun üzerine İmâm Saltı köyüne çekildi. 140 şehid ve 200 kadar yaralının verildiği bu savaşta Müslümanların yenilgi

[296] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 400-401; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 171.
[297] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/.33; Berje, *AKAK*, 10/442-443.
[298] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 153-155; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/33; Berje, *AKAK*, 10/442-443; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 401.

sebebi, emrine 6.000 asker verilen Kabet Muhammed'in başarısız idaresiydi. Kış yaklaştığı için Şâmil, askerlerini evlerine gönderdi.[299]

2.4.17. Nâib Danyal Bek'in Elisu Seferi (1847)

1847 yılının ilk altı ayı savaş hazırlıklarıyla geçmişti. Danyal Sultan'dan sonra Güney Dağıstan'da Çarlık Rusyası'nın baskısı artmıştı. Bunun üzerine Belokan, Car ve Elisu halkı, İmâm Şâmil'e elçi gönderip yardım talep etmişlerdi. Şâmil de emrine verdiği 2.000 askerle Danyal Sultan'ı 4 Mayıs 1847'de bölgeye sefere gönderdi. Nâib de bir zamanlar beyi olduğu topraklarını kurtardı. Ardından Rus idarecileri tutuklatıp onların yerli işbirlikçilerini de idam ettirdi. Elisu'nun Müslümanlar tarafından kurtarılması üzerine Ruslar tekrar bölgeyi ele geçirmek için hazırlıklara başlamıştı. Kendi askerleriyle yetinmeyip 4.000 kişilik milis güç de oluşturdular. Bu milis kuvvetlere Nuhalılar, Elisu'ya karşı savaşmamak için katılmadılar. Caro Belokan köylülerinin de bir kısmı Müslümanların yanında savaşmayı tercih etmişti. General Schvarts, Elisu'ya ulaşmak için 6 Mayıs'ta askerlerini yürüyüşe geçirdi. General Bryuno ise Elisu'ya Caro-Belokan ve Katek'ten gelmesi muhtemel yardımın önünü kesmek için Kah Boğazı'nı tahkim etti. Nâib Danyal Bek, askerlerinin bir kısmını geride bırakıp Kum köyüne gidince Elisu savunmasız kaldı. Bu fırsatı değerlendiren General Schwart, öncelikle Kah Kalesi'ni ardından da Elisu'yu kontrol altına aldı. Buradan da Kum'a 7 Mayıs'ta varan Rus kuvveti Danyal Bek ile savaşa girişti. Nâib, Rus ordusu karşısında tutunamayıp Mukah boğazına istikametinde dağlara çekildi.[300]

Şâmil'in Elisu'ya sefer düzenlemesi, Rusların dikkatini Çeçenistan'dan uzaklaştırmaya yönelik de bir adımdır. Nâib Hacı Murad'ın Danyal Sultan'a destek için gönderildiği haberi gelince Rus kuvvetleri Arguntinskiy'den yardım istemişti. Ancak General, bu söylentinin bir yanıltmaca ihtimali taşıdığı, asıl hedefin Kumuk ovaları olduğu kanaatindeydi. General yola çıkmıştı fakat 9 Haziran'da Danyal Dağlara çekilmişti.[301]

---

[299] Hacı Ali, Kabardey seferini, Kutis'ten sonra olduğunu, Gammer ise Şâmil'in bu seferinin önceden Ruslara ihbar edildiğini bu nedenle savaşın kaybedildiğini kaydetmiştir. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 153-155; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/33-34; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 72; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 401; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 170.

[300] Berje, *AKAK*, 10/352-353; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 402; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 197-199.

[301] Berje, *AKAK*, 352-353, 445-450; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 197-199.

2.4.18. General Vorontsov'un Gergebil Kuşatması (1847)

Çarlık Rusyası'nın 1847 senesi için savaş planında Gergebil, Salti, Soğratl ve İreb'i kontrol altına almak da bulunmaktaydı. İmâm Şamil bu planın istihbaratını almış ve bu doğrultuda savunma hazırlıklarına başlamıştı.[302]

General Vorontsov, 1 Haziran'da süvari birlikleri, 10 piyade taburu, yerli milisler ve topçu birlikleriyle toplamda 11-12 bin askerle Gergebil önlerine gelmişti. 2 Haziran'da Gergebil'in bahçelerini savunmadaki askerlerin koleraya yakalanmaları üzerine geri çekilmelerini fırsat bilerek ele geçirildi. Kasabanın surlarına 3 Haziran akşamına kadar devam eden top atışları sonucunda bir gedik açılabildi. Vorontsov, direncin zayıf olduğunu gözlemlemesinden hareketle garnizonun az olduğuna hükmetmiş ve askerlerine taarruz emri vermişti. Bu esnada İmâm Şâmil, askerleriyle Kara Koysu'nun sol kıyılarına gelmişti.[303] Haziran'ın 4'ünde Yevdokimov taarruz emri verildiğinde kasabaya batıdan yaklaşarak Gergebil garnizonunun dikkatini dağıtmakla, Prens Orbelyani kasabaya saldıracak ana kuvvetlere komuta etmekle, Arguntinskiy ise Gergebil'e dışarıdan gelecek yardımı engellemek üzere yolları tutmakla görevlendirilmişti. Ancak ilk taarruzda Rus birliklerinin bir kısmı ormanlık bölgede yollarını kaybedip hedefledikleri mevkinin dışında bir yere çıktılar ve ağır kayıplar vererek geri çekilmek durumunda kaldılar. Gediğe yaklaşabilenler ise etkisiz hale getirildi. Yevdokimov da bu saldırı sırasında öldü. Bir süre sonra Rus kuvvetleri surları ele geçirip meskûn bölgeye ulaştılar. Ancak hazırlanan tuzak sonucu kayıplar veren Ruslar gediğe çekilmek durumunda kaldılar. Toparlanıp ikinci kez taarruz ettiler. Ancak yeniden mağlup oldular. Bu defa Müslümanlar savunmadan saldırı pozisyonuna geçti. Taarruz eden Rus kuvvetleri, yedek kuvvetlerin bulunduğu mevkiye kadar sürüldüler. Vorontsov, askerlerine yeniden taarruz emri veremedi. Dört gün boyunca topçu atışlarıyla taş yapıları hedef aldı. Akabinde kasabayı alamayacağını kabullenince kolera salgınını bahane göstererek Gâzîkumuk Koysu'ya kadar çekildi. Kuşatma boyunca Rus kuvvetleri 581 asker kaybetmiştir.[304]

---

[302] Berje, *AKAK*, 10/442; Baddeley, Rusların Kafkasya'yı İstilası, 403; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 183-184.

[303] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/36; Baddeley, Rusların Kafkasya'yı İstilası, 403-404; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 184.

[304] Berje, *AKAK*, 10/450, 453-454; el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 158; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/36-37; Baddeley, Rusların Kafkasya'yı İstilası, 405-407; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 184-185.

2.4.19. General Vorontsov'un Saltı Kuşatması (1847)

General Vorontsov, Gergebil'i alamayınca 10.000 askeri ve 15 topuyla Saltı'ya yönelmişti. İmâm Şâmil de nâiblerini çağırıp savunma hazırlıklarını tamamladı. Vorontsov, kalenin dış dünya ile iletişimini kesmiş, yoğun top atışlarıyla ayakta duran hemen tüm yapıları yıktırmıştı. En sonunda kaleye gelen su hattını kirletti. Bunun üzerine garnizon kaleyi terk etti. Yedi hafta süren kuşatma sürecinde Vali'nin verdiği 3. taarruz emrinin ardından 7 Ekim'de kasaba ele geçirilebildi. Bu muhasarada Ruslar, yaklaşık 2.000 kayıp vermişlerdi.[305]

Saltakh'ın Kasım 1847'de düşmesinin ardından İmâm Şâmil, Gâzîkumuk'a yönelik operasyon planlamıştı. Ancak Rusların kış seferi, İmâm'ı Çeçenistan'dan çekilmeye mecbur kıldı.[306]

Başkumandan Vorontsov, 19 Haziran 1848'de Urus Martan tabyasını inşa etmek için 2.500 askerle harekete geçti. Ayrıca Vozdvizhenskaya'dan 6.600 piyade, 800 Kazak ve 16 top takviye aldı. İmâm Şâmil bu sırada Dağıstan'da olmasından dolayı Çeçenlere Vorontsov'u durdurma emri verdi. Fakat orantısız güç karşısında tam anlamıyla başarılı olamadılar. Rus istihkâmlarının dağlara doğru ilerletilmesi üzerine Rus hatları ile Sunja arasındaki ormanlık bölgede yaşayan halk, dağların güneyine göç etmek durumunda kalmıştır. 1848'de Küçük Çeçenistan üzerinde ilerleyen Vorontsov, Çeçenistan'da stratejik bir bölge olan Argun'da bir kule inşa ettirdi. Ayrıca Müslümanlar tarafından düzenlenen tüm baskınlara rağmen Ruslar yıl boyu yer yer orman kesim çalışmalarına devam etmiştir.[307]

2.4.20. Kafkasya İmâmı'na Halef Tartışması (1848)

İmâm seçme yetkisi, ulema ve thamadelerden müteşekkil temsilcilere aitti. Nitekim Gâzî Muhammed, Hamzat Bek ve Şâmil de seçimle göreve gelmişlerdi. İmâm Şâmil, savaşlardaki başarısızlığın ardından kendisini yaşlandığı hakkındaki söylentiler üzerine konunun görüşülmesi için Ocak 1848'de halkın önde gelenlerini Vedeno'ya davet etti.

---

[305] Berje, *AKAK*, 10/463-468; el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 158-161; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/36-37; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 95-96; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 407; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 185-188.

[306] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 201.

[307] Berje, *AKAK*, 10/468-469; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 179.

Şâmil, toplanan heyete hayatını vatanın bağımsızlığına adamış birisi bulunduğu takdirde kendisinin İmâm unvanını bırakıp onu halef olarak kabul edeceğini belirtti. Hâzırûn, Şâmil'in alışılmadık yenilgisinden sonra görevi bırakma teklifinde bulunmasını tasvip etmeyip Kafkasya İmâmlığı makamına ondan daha layık bir kişinin bulunmadığını belirtmişti. Şâmil'in yaşlandığı ile ilgili söylentilerin Çarlık Rusyası ajanları ve işbirlikçileri tarafından toplumda fitne çıkarmak maksadıyla ortaya atıldığı konusunda görüş birliğine varıldı. İmâm Şâmil'in vefat etmesi durumunda Kafkasya Müslümanlarının başsız kalmaması için halk arasında cesaretiyle temayüz eden Şâmil'in oğlu Gâzî Muhammed'in Kafkasya İmâmlığı makamına veraset yoluyla gelmesi görüşülmeye başlandı. Şâmil, öncelikle veraset sistemini doğru bulmadığını ifade etti. Ancak Kafkasyalıların bağımsızlık savaşı verdiğini bu nedenle harp dönemine mahsus olarak halkın onay vermesi durumunda varis/halef tayin edilebileceğini belirtti. Bu sırada Nâib Hacı Murad, şayet Şâmil'den sonra ihtilaf çıkarsa kılıcı keskin olanın makama oturacağını belirtti. İmâm, nâibinin bu çıkışı üzerine "Kardeşlerim, kıskanç ve kibirli olmayalım. Düşmandan intikam alırmış gibi davranmayalım ve dava arkadaşlarımız için kötü şeyler düşünmeyelim." dedi.[308] Şâmil'in oğlu Gâzî Muhammed, Kafkasya İmâmlığı için babasına halîfe seçilmişse de Şâmil'in esir düşmesiyle devlet dağılmıştır. Bir süre babasıyla birlikte Kaluga'da bulunmuş, ardından Osmanlı'da görev almıştır. 1859 yılından sonra 19. yüzyılda Kafkasya'da Ruslara karşı yürütülen ayaklanmalara katılamamıştır.

2.4.21. Rusların İkinci Gergebil Kuşatması (1848)

İmâm Şâmil, Rusların sefer hazırlıklarını öğrenince nâiblerinden Hacı Murad'ı Çoh ve Gergebil'in savunmalarını güçlendirmekle görevlendirmiş, hazırlıklar ise Nisan ayında tamamlanmıştır.[309] Temirhanşura'dan 17 Haziran 1848'de ayrılan General Arguntinskiy komutasındaki 10.000-12.000 kişiden oluşan bir Rus kuvveti, Gergebil'i muhasaraya aldı. Yaklaşık 23 gün süren kuşatmada Ruslar tarafından 46 topla kale dövmüş, lağım kazılarak surlar yıkılmaya çalışılmış ve kaleye giden suyolları tahrip edilmişti. Ancak taraflar birbirlerine üstünlük sağlayamamıştı. Müslümanların, 19 Temmuz gecesi ansızın

[308] Abdurrahman, Gâzî Muhammed'in babasından sonra Kafkasya İmâmı olabilmesi için temsilcilere ve halka biat ettirildiğini kaydetmiştir. Bkz.: Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 78; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/34-35.

[309] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 188-189.

Gergebil Kalesi'ni terk etmesiyle Ruslar, harabe hâline gelmiş kaleyi ele geçirebilmişti. 26 Temmuz'da bölgeden ayrılan Rus birliği, üssüne dönene kadar pusu ve baskınlara maruz kalmıştır. Çarlık Rusyası'nın 4 subay, 76 eri ölürken; 14 subay 257 eri yaralanmıştı. 10.000'e yakın gülle kullanılan kuşatmada Müslümanların kayıpları ise 1.000 asker kadardı. İmâm Şâmil, kaybettiği Gergebil yerine Ollu Kala'yı inşa ettirmiştir.[310]

2.4.22. İmâm Şâmil'in Akhtı Muhasarası (1848)

Müslümanların düzenlediği baskınlar sonucunda, General Arguntinskiy, İmâm'ın askerlerine destek verdiğini düşündüğü yerlilere karşı cezalandırma seferine çıkıyordu. Bu baskı ise Kafkasyalıları sindirmek yerine mücadeleye sevk etmekteydi. Güney Dağıstan'daki halk, fırsat buldukça Kafkasya İmâmı'na biat ettiklerini belirtip kendisinden yardım talep etmekteydiler. Ayrıca Nâib Danyal Bek, ata topraklarını kurtarmak için İmâm tarafından bir sene önce görevlendirilmiş ancak başarısız olmuştu. Tekrar bu bölgeye sefere çıkılması gerektiği konusunda İmâm'a fikrini beyan etti. Şâmil de 9.000 askerle çıktığı seferde onu Güney Dağıstan'a göndereceği ordunun öncü kuvvetleri komutanı olarak görevlendirdi.[311]

Nâib Danyal Bek, emrindeki askerlerle 3 Eylül 1848'de Samur Vadisi'ne ulaştı. Bir süre sonra Neçik Kalesi'ni fethetti. İmâm, Kale'ye gelince alınan esirleri serbest bırakıp önce Rutul'a ardından Rusların oluşturduğu Lezgi Hattı'nın bir parçası olan Akhtı'ya doğru ilerledi. Tiflis tarafına kamp kurup kuşatmaya başladı. Nâib Hacı Murad, emrindeki süvarilerle şehrin dışında savunma pozisyonunu alan milislere hücum etti. Bir kısmı taraf değiştirip Müslümanlara katıldı. Diğer bir kısmı ise ormana doğru kaçıp izlerini kaybettirmeye çalıştı. Akhtı Kalesi'ne su getiren hat kesildi. Ardından Samur kıyısına bataryalar yerleştirilip top atışlarıyla kale yıpratılmaya çalışıldı. Kulenin altına lağım açıldı. Yapılan çalışmalar neticesinde kale burcunda gedik açılabildi. Bunun üzerine

---

[310] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 161-162; Geniçutlinskiy, *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*, 96-97; Berje, *AKAK*, 10/474-484; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 407-408; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 189-190.

[311] Karakhî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 162-165; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/37-38; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 201.

İmâm Şâmil, taarruz emri verdi. Ancak savunmadaki Ruslar, kum çuvalları ile gediği kapatıp taarruz karşısında direndiler.[312]

22 Eylül'de Temirhanşura'dan yola çıkan General Arguntinskiy, 30 Eylül'de kuşatma bölgesine geldi. 4 Ekim'de Samur kıyısında toplamda 7.000 askere komuta eden İmâm'ın Nâibleri Danyal Bek, Kabet Muhammed ve Hacı Murad ile çatışmaya girişti. Nâibler, General Dolgorukov'a yenilip geri çekildi. Bunun üzerine Şâmil de kuşatmayı kaldırdı. Yaklaşık 8 gün süren kuşatmada Ruslar 91 ölü 150 yaralı verdiler.[313]

2.4.23. Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'da Ablukayı Daraltması

1848'den Kırım Savaşı'nın sona erdiği 1856 yılına kadarki süreçte Çarlık Rusyası ve Kafkasyalılar arasında önceki yıllara nazaran büyük bir askerî hareketlilik olmamıştı. Rusya stratejik önemi olan mevkilere kaleler inşa etmiş ve askerlerini buralara sevk etmişti. Dolayısıyla Çarlık Rusyası, Kafkasya'daki mevcut askerî gücüyle İmâm Şâmil'in idaresini ortadan kaldıramayacağını anlayınca büyük çaplı sefer düzenlemek yerine dört bir taraftan ablukayı daraltmaya gayret göstermiştir.

2.4.24. Muhammed Emin Asiyalav'ın Adıgey Nâibi Olarak Atanması (1848)

Adıgelerin (Çerkeslerin) bir kolu olan Abdzekhler, 1848 yılında Kafkasya İmâmı Şâmil'e elçi gönderip İmâm'ın bayrağı altında savaşmak ve halk arasında İslâm hukukunun uygulaması için kendilerine nâib göndermesini talep etmişlerdi. Kafkasya İmâmı Şâmil, savaş tecrübesi olmayan genç kâtibi Muhammed Emin'in Adıgey'e gitmek istediğini ifade etmesi üzerine onu nâib olarak atamıştır.[314]

---

312 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 162-169; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 201-202.

313 Berje, *AKAK*, 10/487; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/38; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 408-409; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 203-207.

314 Adıgeler, Kuban nehri ile Taman yarımadası arasındaki bölgede yaşarlar. Bu topraklar o dönemde Rus hatları ile kuşatılmış durumdaydı. Adıgeler birçok boya ayrılmış olduğundan doğal olarak çok sayıda prensleri mevcuttu. Savaş döneminde bazıları kısa süreli olarak ittifak kursa da daimî olarak bir birlik kuramamışlardı. Birlik kuramamaları aynı zamanda Şâmil'e de tâbî olmalarına engel teşkil etmekteydi. Avar asıllı olan Muhammed Emin, 1818 yılında Dağıstan'ın Honot köyünde doğmuştur. 11 yaşında yetim kalan Muhammed, gençliğinde Kafkasya'da ve Anadolu'da çeşitli medreselerde eğitim almıştır. Anadili Avarca dışında Arapça, Kumukça ve Türkçe bilmekteydi. Hayatı ve Kafkasya gazavâtındaki konumu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Berje, *AKAK*, 10/268-279, 590-593, 621-624; Berje, *AKAK*, 12/872; Mahmut Bi, *Muhammed Emin Paşa*, (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2016), 15-24, 47-54, 55-121.

İmâm Şâmil'in, 1849 yılında Kafkasya'daki otoritesinin zirveye ulaştığını belirten J. F. Baddeley Şâmil'in her sözünün kanun olduğunu ve hiç kimse tarafından sorgulanamadığını, hatta İmâm'ın emriyle idam edilen kişilerin akrabaların dahi onu suçlayamadığını, binlerce müridin onun emriyle ateşe atılarak can vermek için hazır olduğunu kaleme almıştır.[315] Ancak kaynaklar mukayeseli incelendiğinde bu iddianın asılsız olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim devlette İslâm hukuku uygulanmış ve Şâmil "nizam" adı verilen çeşitli konularda kanunlar ortaya koymuştur.[316]

2.4.25. Rusların Çoh Kalesi Kuşatması (1849)

General Arguntinskiy, emrindeki 4 süvari bölüğü, 14 tabur piyade, 4 avcı bölüğü, istihkâm birliği, birkaç yüz atlı milis ve 38 topla Nâib Kabet Muhammed'in yeni karargâhı olan Çoh'a ulaşmak üzere 17 Haziran 1849'da Temirhanşura'dan yola çıktı.[317] İmâm Şâmil, Çarlık Rusyası'nın sefer haberini alınca 12500 askeriyle 13 Temmuz'da Çoh'a gelmişti. Çoh kalesi yakınında yer alan iki tepe arasında tahkimat yaptırmış, iki tepenin tam ortasına da çadırını kurdurmuştu. Çoh Kalesi'ni kanatlardan savunabilmek için silindir şeklinde kuleler inşa edilmiş, Kale etrafına derin hendekler kazılmış ve stratejik noktalara yığınak yapılmıştı. Böylelikle köy, kaleye dönüşmüş oldu.[318]

Rus ordusu, siper kazıp tutunabilecekleri hatlar oluşturarak Çoh'a yaklaşabildiler. 22.000 top güllesinin atıldığı Çoh Kalesi'nde birçok bina yıkıldı.[319] Müslümanlar arasında çözülme belirtileri gören İmâm Şâmil, ön saflara gelip askerlerini savaşa devam etmeye teşvik etti. General Arguntinskiy, daha önce Müslümanların elindeki kaleleri ele geçirmede kullandıkları en etkili yöntem olan kaleye su taşıyan hattı kesmek için bir gece vakti birlik gönderdi. Fakat Şâmil, bu girişimi fark edip Rusları durdurmak üzere 100 asker göndermiş, çıkan çatışmada Rus birliği dağılıp kaçmıştı. Bu girişimin başarısız olmasının ardından Rus ordusu, Çoh Kalesi içerisindeki ağaçtan yapılmış yapıları ve bariyerleri yakabilmek için tutuşturulmuş yağlı paçavraları kale içerisine atmışlar, Müslümanlar ise yangın büyümeden söndürebilmişti. Ramazan ayı gelmesine rağmen

---

315 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 412.
316 Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 86, 88-89; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 45.
317 Berje, *AKAK*, 10/494-495; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 412-413; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 190.
318 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye,* 169-172 ; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 73; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 190.
319 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye,* 169-172; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 412-413.

Müslüman askerler Kale savunmasından taviz vermemişti. Kuşatmanın uzaması üzerine Nâib Hacı Murad, Rus topçularının duvarları dövmesi sonucu açılan bir gediğin onarılmamasını, böylelikle Rus birliklerinin kaleden içeri taarruz edebileceğini, dar sokaklar arasında top ve tüfeklerini etkili kullanamayacakları için Rusların imha edilebileceği fikrini ortaya attı. Bu plan uygulamaya alındı fakat Rus ordusu kale içerisine taarruz edemedi. Çoh Kalesi'ni işgal edemeyeceğini anlayan General Arguntinskiy, 21 Ağustos gecesinde şafak vakti ortaya çıkan sisten yararlanarak kuşatmayı kaldırmış ve Turçidağ cihetine doğru geri çekilmişti. Rus ordusunun geri çekildiğini gören Nâib Hacı Murad, düşmanı takiple görevlendirildi. Bir süre sonra Rus artçı birlikleri ile çatışma yaşandı Ancak Rus kuvvetlerinin, Tsudahar Kalesi'ne sığınmasıyla takip sona ermiştir. Kuşatma sonucunda hem Rusların hem de Müslümanların kayıpları 3.000 kişi kadardır.[320]

Çarlık Rusyası, 1849 yılında Tsudahar'daki kale yapımını tamamlamış, Aymak'ın girişini de tahkim etmişlerdi. Ayrıca General Vorontsov, Kafkasya etrafındaki Rus hatlarının güçlendirilmesi bağlamındaki çalışmalarına devam etmiş ve Akhtı askerî yolu tamamlanarak Tiflis ile Temirhanşura arasındaki mesafe, 400 km kadar kısalmıştır. Aynı zamanda Rusya'daki ilk tünel de burada açılmıştır.[321]

2.4.26. Nâib Hacı Murad'ın Temirhanşura Baskını (1849)

Temirhanşura Çarlık Rusyası'nın Dağıstan'daki merkez üssü olmasından dolayı savunma tedbirleri birçok noktaya göre attırılmıştı. Kalenin surlarının önüne hendek kazılmış, etrafında ise sık devriye birlikleri bulunmaktaydı. Tüm bu savunma sistemlerine rağmen Nâib Hacı Murad, 1849 yılının 14 Nisan gecesinde 500 süvarisiyle Temirhanşura'ya baskın yaptı. Hedefi, merkez karargâh iken yanlışlıkla bir hastaneye girmişti. Geri çekilirken çıkan çatışmada 13 Rus askeri etkisiz hâle getirilmiştir.[322]

2.4.27. Şali Savaşları (1850)

Mevcut kuvvetlerle askerî operasyonlar düzenleyerek Kafkasları itaat altına alamayan Çarlık Rusyası, zaman zaman silah kullanımı dışında yöntemlere başvurmuştur. Nitekim

---

320 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 169-172; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/38-39; Berje, *AKAK*, 10/494-495.
Gammer 4 Ekim'de Turçi Dağ'a çekildiklerini ve 104 ölü, 581 yaralı verdiklerini yazar. Bkz.: Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 191.

321 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 413.

322 Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 56-57; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 413.

1850 yılında özellikle Müslümanların tarım alanlarına zarar vererek onların gıdaya ulaşımını kısıtlayıp kontrol altına almak ve Kafkasyalıların kalkan olarak kullandıkları ormanları keserek hareket kabiliyetlerini azaltmak için çaba göstermişlerdir.

19. yüzyılda Çeçenistan ovası, dağlık Çeçenistan ve Dağıstan bölgesinin tahıl ihtiyacını karşılamaktaydı. Bölge, Müslümanların gıda temini bakımından stratejik bir öneme sahip olmasından dolayı Ruslar tarafından sık sık saldırıya uğruyordu. Bu durum İmâm'a büyük bir sosyo-ekonomik zarar vermekteydi. Nitekim ovada yaşayan Çeçenlerin bir kısmının Rusya içlerine doğru göç etmeye mecbur bırakılmaları Şâmil'in zamanla nüfus kaybetmesine yol açmaktaydı.

Vojdvijenskogo Kalesi'den Şali ormanlarına kadar bir yol açılmasına karar verildi. Bu kapsamda 1850 yılında kış mevsiminin başlarında General P. Nestorov emrindeki Rus birlikleriyle (toplamda 15.000 askerle) Şali ormanına geldi. Savaşlarda kendilerine büyük yarar sağlayan ormanları muhafaza etmek için Müslümanlar, gelen Rus birliklerini top atışlarıyla ve baskınlarla durdurmaya çalıştılar. 31 Ocak, 1 Şubat ve 18 Şubat'ta büyük çatışmalar oldu. Bunun dışında Rus kuvvetlerinin her gün en az 10-15 asker kayıp verdiği kayda geçmiştir. Çarlık Rusyası ve İmâm Şâmil'in askerleri arasındaki orman savaşları kış bastırmasıyla birlikte durmuş, baharın gelmesiyle tekrar başlayıp yıl boyunca devam etmiştir. Bölgeden Rusların çekilmesinden hemen sonra Şâmil 1600 m uzunluğunda siper ve duvar ördürdü. Bölgeyi kontrol etmesi için de 500 asker yerleştirdi.[323]

2.4.28. İmâm Şâmil'in Karakaytag ve Tabasaran Seferi (1851)

Çarlık Rusyası, 1851 yılında 1.600 süvari, 16.000 piyade ve 24 toptan oluşan bir kuvvetle Şali ve Argun Nehri boyunca ormanlarının kesim işlemini, yaz boyunca devam ettirdi. Müslümanların düzenlediği baskınlar yalnızca Rusları yavaşlatmaktaydı. Orman kesim faaliyetleri, 1852 ve 1853 yıllarında da devam etmiştir. İmâm Şâmil'in bu süreçte Osmanlı askerî birimlerinden nizam-ı cedide benzer 5-6 bin askerden müteşekkil bir sınıf oluşturduğu düşünülmektedir. Ancak bu grup emrinde 4.500 piyade, 1.600 süvari ve 24 top bulunan Baryatinsky tarafından yenildi.[324]

[323] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 175; Berje, AKAK, 10/502-505; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 211.
[324] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 176-177; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 212.

Çeçenler ormanları hem pusu kurmak için hem de sivillerini savaş zamanlarında korumak için bir sığınak olarak kullanmaktaydı. Rus orduları ise ormanları keserek pusu ve baskın risklerini azalttıkları gibi kaleleri arasında ormanda yollar açarak hem üsleri arasında irtibatı sağlamış hem de yerlilerin hareket kabiliyetini kısıtlamıştır.

İmâm Şâmil, Dağıstan'daki Karakaytag ve Tabasaran bölgesi Müslümanlarının yardım talebi ve davetlerine cevap vermek için Dağıstan üzerine sefer düzenlemeyi düşünmekteydi. İmâm, Dağıstan harekâtını planlamak için nâibleriyle 29 Haziran'da Ruguça'da buluşmuş, ertesi gün de ordusunu yürüyüşe geçirip Turçidağ'a ulaşmıştı. General Arguntinskiy, İmâm Şâmil'in askerî hareketliliği hakkında 30 Haziran'da bilgi almış, emrindeki 500 süvari, 4.000 piyade ve 8 topla 3 Temmuz'da Turçidağ'a ulaşmak üzere harekete geçmişti.[325]

Şâmil, nâiblerinden Ömer'i 4 Temmuz gecesi 300 süvari ile Kaytak ve Tabasaran'a doğru harekete geçirdi. Ancak onun Ruslarla çatışmaya girip başarısız olması üzerine temmuz ayında Hacı Murad'ı, Kaytag ve Tabasaranlara gönderdi. Tarku Şamhalı'na bağlı Buynak'a düzenlediği baskın sonucunda Şehrin valisi ve aynı zamanda Şamhal'ın kardeşi Şahvali Han etkisiz hâle getirilmiş, Han'ın eşi ve iki oğlu esir alınmış ve hazineye de ganimet olarak el konulmuştu.[326] Hacı Murad, ertesi gün Kaytag'a ulaştı. Kaytaglılar Çarlık Rusyası'na karşı ayaklanmış olduğundan Şâmil'in Nâibi hoş karşılandı. Ancak Şahvali Han'ın dul eşinin savaş ganimeti olarak alınmasını doğru bulmadıklarından serbest bırakmasını talep ettiler. Fakat Hacı Murad, bu isteği yerine getirmedi. Bu nedenle ileri tarihlerde İmâm'a şikâyet edilmiştir. Nâib Hacı Murad, kendisine katılan Kaytaglılar ile Tabasaran'a doğru yola çıktı. Takip edildiği için dağlık arazide 30 saatte yaklaşık 150 km mesafe kat ederek izini kaybettirmiştir.[327]

---

[325] Berje, *AKAK*, 10/517-518; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 213.

[326] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 177-179; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 415; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 213-216. Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 56-57.

[327] Baddeley Hacı Murad'ın şöhretinin arttığını, İmâm'ın kendisinden sonra Kafkasya İmâmlığına oğlu Gâzî Muhammed'i halef seçtiğini, ancak Şâmil'in Hacı Murad'dan kuşkulandığını, bu nedenle Çeçenistan'ın Avturi köyünde düzenlenen bir toplantıda Hacı Murad'ın ölüm kararının alındığını, Hacı Murad'ın ise bu karardan haberi olunca Vozdveezhenskoye Kalesi'ne giderek Ruslara iltica ettiğini, ancak bir süre sonra Nuka'da iken 4 arkadaşıyla kaçtığını, 23 Nisan 1852'de ise şehid edildiğini kaydetmiştir. Kaynaklarda Hacı Murad'ın Şâmil tarafından öldürülmek isteğinin bir söylenti olduğu da kaydedilmiştir. Dolayısıyla Hacı Murad'ın hayatı hakkındaki bazı süreçler hâlâ kapalılığını korumaktadır. Bkz.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 177-179; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 415-417.

General Arguntinskiy, gelişmeleri ancak 17 Temmuz'da öğrenebilmiş. 900 süvari, 4500 piyade ve 10 toptan müteşekkil kuvvetiyle 19 Temmuz'da Turçidağ'dan Tabasaran'a ulaşmak için ayrılmıştı. General yoldayken onun dikkatini dağıtmak için İmâm Şâmil, Turçidağ'da faaliyet gösterdi, Nâib Danyal Sultan da Kumuk'a saldırdı. Ne var ki Arguntinskiy, bu akınlara rağmen Tabasaran istikametinden ayrılmadı. Ancak 24 Temmuz'da Tabasaran'a vardığında Nâib Hacı Murad'ı bulamadı.[328]

Kuyarik yakınlarında 29 Temmuz'da Hacı Murad'ın yenilmesinin ardından Nâib, halkı etrafında toplamaya çalıştı. Bir süre sonra General Arguntiskiy, Tabasaran'da İmâm Şâmil ile nâibi Hacı Murad arasında kaldı. General iki ateş arasında kalmamak için malzeme taşıyan arabalarını önden geri gönderdi. Fakat Hacı Murad, Rus konvoyunu saldırıp yıprattı. Ruslar 7 ölü, 67 yaralı zayiat vermiş, 40 malzeme yüklü atı da kaybetmişlerdi. General Arguntinskiy, Hoşni'yi giriştiği çatışmanın ardından 3 Ağustos'ta kontrol altına aldı. Bunun üzerine yerli halk, daha fazla zarar görmemek için Ruslarla görüşüp uzlaşmayı tercih ettiler. Halkın Çarlık Rusyası'na itaati sonrasında bölgede Arguntinskiy'e karşı girişilecek savaş için taban bulamayan nâib Hacı Murad da gece olunca Avaristan'a doğru harekete geçti.[329] Dolaysıyla 1851'de Kaytag ve Tabasaran bölgelerinin bağımsızlık hareketine katılabilmeleri için düzenlenen sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

2.4.29. Kaytag ve Tabasaran'a Nâib Atanması (1852)

1852'de Sol Kanat Hat Kumandanlığına General Baryatinskiy atandı. General seleflerinden farklı olarak Çarlık Rusyası'na isyan eden köylere baskın yaparak cezalandırmak yerine Çeçenleri Sunja Nehri'nin kuzeyine zorunlu tehcire mecbur bırakıyordu. Müslümanlardan boşaltılan köyler de yerleşmeleri için Slav Kazaklara verilmekteydi. Dolayısıyla İmâm Şâmil'e destek veren Kafkas Sıradağlarının kuzeyindeki ovalarda yaşayan Çeçenlerin durumu zorlaştı. İmâm'ın ordusunda ailesi Sunja Nehrinin kuzeyine göç ettirilen askerler, ailelerinin yanına gitmek durumunda kalıyorlardı.[330] Bu da Şâmil'in asker sayısını azaltıyor ve ovalardaki vatandaşları göç ettirildiğinden ekonomik yönden zor durumda bırakıyordu.

---

328 Berje, *AKAK*, 10/544-545; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 215.
329 Berje, *AKAK*, 10/544-545; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 215-216.
330 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 419.

Osmanlı ile ilişkilerinin kopma noktasına gelmesi ve yaklaşmakta olan savaş nedeniyle Çarlık Rusyası, Kırım Harbi sonuna dek Şâmil'e karşı büyük çaplı seferler düzenlememiştir. Bu süreçte orman kesim faaliyetleri, ovadaki köylerin yağmalanması, sınırda yaşayan yerlilerin göç ettirilmesi gibi olaylar göze çarpmaktadır.

Kaytag halkı, 1852 senesinde de İmâm'dan yardım istemişti. Şâmil ise 1852 yılı başlarında Çarlık Rusyası'nın Çeçenistan'a saldırı düzenleme ihtimalini göz önünde bulundurarak Dağıstan'a gidemedi ve bölgeye Nâib olarak Gâzîkumuklu Buk Muhammed'i atadı. Nâib, 300 süvariyle Ullu Kala'dan 12 Ocak gecesi harekete geçip 13 Ocak'ta Mecalis'e vardı. 15 Ocak'ta ise Oglu kasabasına baskın tertip edildi. General Arguntinskiy ise 600 süvari 3000 piyade, 4 top ve 2 havan topundan müteşekkil bir Rus birliğini Müslümanların üzerine gönderdi. Rus kuvveti, 27 Ocak 1852'de Şâmil'in askerinin direncini kırıp Mişkelu Boğazı'nı geçti. Ardından 30 Ocak'ta Şeleh Köyü'nü kuşattı. Direnmenin bir fayda sağlamadığı anlaşılınca Müslüman kuvvetler, köyü terk ettiler. Savaş sırasında yaralanan Nâib Buk Muhammed, esir alınıp Derbend'e götürülmüş ve orada vefat etmiştir.[331]

2.4.30. Rusların Çeçenistan Seferi (1852)

Rus kumandan Sleptsov komutasında 1.100 süvari, 4.000 piyade ve 10 toptan oluşan bir Rus kuvveti 14 Aralık 1851'de Küçük Çeçenistan'a sefere çıkmıştı. Ruslar 15 Aralık'ta Gekhi bölgesini kontrol altına almaya çalışmıştır. Şiddetli çatışmalar sonucu kumandan 22 Aralık'ta ölmüştü. Bunun üzerine Sol Kanat Kumandanlığına da General Baryatinskiy atanmıştır.[332] İmâm'ın Dağıstan'da olmasından istifade eden Çarlık Rusyası kuvvetleri, 17 Ocak 1852'de General Knez Baryatinskiy önderliğinde 10.000 asker ve 24 toptan oluşan bir güçle Çeçenistan'a sefer başlatmış, Heldegan ve Auturi köyleri kontrol altına alınmıştır.[333]

Rusların Çeçenistan baskınını haber alan İmâm, olay yerine intikal etti. General Baryatinskiy, Dağıstan'dan gelen Şâmil'e saldırdı fakat yenildi. Geri çekilen General, Şali'ye yönelip bir yandan orman kesimi yaparken diğer yandan da çatışmaları sürdürdü.

---

[331] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 180-181; Berje, *AKAK*, 10/536; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 217.

[332] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 218.

[333] Berje, *AKAK*, 10/530-537; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 418, 420; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 362.

30 Ocak'ta Vrevsky komutasındaki Rus kuvveti, Goita ve Rozhna'a ardından da Said Yurd'a başarısız bir sefer düzenledi. Şubat ayı boyunca Mesoya akabinde Tepli'de orman kesimi yaptı. 29 Şubat'ta ordusuna Argun üzerinden Düzlük Kumuk tarafındaki Kura tabyasına ilerleme emri verdi. General, geri çekiliş güzergâhı olarak Gelgadan üzerinden Mayırttüb'e gitmeyi planlamaktaydı. İmâm Şâmil, mağlup ordunun çekilme yönünü tahmin etmiş ve yolunu keserek onlarla 4 saat kadar savaşmıştı. Çatışmalar sonucunda Ruslar 182 ölü, 222 yaralı kayıp vermiştir. Baryatinskiy gece olunca bir mektup yazıp Kura Tabyasındaki Kumuk Düzlükleri Kumandanı Baklanov'a göndererek desteğe gelmesini emretti. Balkanov da 1000 süvari, 1000 piyade, 2 top ve 2 havan topu ile General'e destek için geldi. İmâm Şâmil, Ruslara destek gelmesine engel olamadı. Birleşen Rus kuvvetleri, 1 Mart 1852'de Kura Tabyasına doğru çekildiler. Orman kesimi sebebiyle çatışmalar sınırda yıl boyu devam etti.[334]

2.5. KIRIM SAVAŞI'NDAN (1853-1856) GUNİP KUŞATMASINA (1859) KADAR KAFKASYA GAZAVÂTI

General Vrevskiy 1.100 süvari, 2.500 piyade ve 12 toptan oluşan bir Rus kuvvetiyle 1852 yılının aralık ayı ile 1853'ün Nisan ayları arasında Küçük Çeçenistan'a sefer düzenlemiştir. Sefer kapsamında orman kesimi yapılmış, buradan elde edilen keresteyle yol yapımı çalışmalarına devam edilmiştir. Yukarı Natkhoy'da yer alan birkaç köy tahrip edilmiş, 12 Nisan'da Karelya ele geçirilmiştir. 1853 senesinin 16 Ocak ile 26 Mart tarihleri arasında Büyük Çeçenistan'a yönelik Çarlık Rusyası seferi ise General Baryatinskiy emrindeki 1400 süvari, 8500 piyade, 32 top ve birkaç roketatardan müteşekkil kuvvetle gerçekleştirildi. Sefer boyunca Miçik Irmağı kenarındaki köyler yakılmıştır.[335]

2.5.1. İmâm Şâmil'in Birinci Kahetya (Gürcistan) Seferi (1853)

1853 senesi baharında Kafkasya İmâmı'nın büyük bir sefer tertip edeceğine dair söylentiler dolaşmaktaydı. Bu kapsamda Şâmil, Nâiblerinden oğlu Gâzî Muhammed'i Karat'a asker toplamaya gönderdi. Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Baş Kumandanlığı, İmâm Şâmil ile Batı'daki Nâibi Muhammed Emin arasındaki iletişimi de yakın takibe

[334] Berje, *AKAK*, 10/437-438, 540-545; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 218-219.
[335] Berje, AKAK, 10/543-547, 549-551; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 220-221.

almıştı. Çünkü Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası arasında yakın bir tarihte çıkması muhtemel savaşta Şâmil'in Osmanlı ordusuna destek vermek için Gürcistan'a ilerleyebileceği düşünülmekteydi. Kafkasya Baş Kumandanı General Vorontsov'un hasta olmasına binaen kendisine vekâlet eden General Nikolas Andyeviç Read, İmâm Şâmil'in aynı anda Güney Dağıstan, Gürcistan ve Kabardey'e yönelik sefer düzenleyecek güçte olmadığını düşünerek İmâm'ın Güney Dağıstan'a yönelik harekât hazırlığı içerisinde olduğu kanaatine varmış, hazırlığını bu doğrultuda sürdürmüştü.[336]

Osmanlı Devleti, Çarlık Rusyası ile arasında meydana gelmesi kuvvetle muhtemel olan Kırım Harbi başlamadan önce Kafkasya İmâmı Şâmil'in Osmanlı ile hareket etmesini istemiştir. Bunun için Osmanlı Genelkurmayı, Anadolu Ordusu Müşiri Abdülkerim Paşa'dan Ağustos 1853'te güvenilir birisinin, İmâm Şâmil ile bağlantı kurması için Kafkasya'ya gönderilmesini emretmiştir.[337]

İstanbul'dan daha önce birkaç defa yardım talebinde bulunan İmâm Şâmil, Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı Sultanı Halîfe Abdülmecid tarafından cihâda davet edildi.[338] İmâm Şâmil de bu çağrıya cevap olarak savaş daha resmen başlamadan bir ay kadar önce askerlerini toparlayıp Gürcistan hudutlarına gelmiş ve Osmanlı ordusundan haber beklemiştir. Ancak tespit edilebildiği kadarıyla Kafkas cephesindeki Osmanlı birliklerinden Şâmil'e kendisinin icra etmesi istenilen herhangi bir harekât planı ulaşmamıştır.

Kafkasya İmâmı, 5 Eylül 1853'te Zakatal'a yaklaşık 10.000-15.000 askeriyle gelerek Gürcistan hudutlarında bir aydan fazla Osmanlı ordusundan haber beklemiştir. Bu süreçte Belokan'a asker göndermiş, 7 Eylül'de ise inşa halindeki bir tabyaya iki defa taarruz emri vermişti. Gürcü Prensi General Orbeliani, Şâmil'i durdurmak için yetersiz kalınca General Arguntinskiy komutasında 8.500 asker ve 12 toptan müteşekkil destek kuvveti yola çıkarıldı. İmâm Şâmil, Osmanlı ile iletişimin kurulamaması ve Kafkasya'daki Rus birliklerinin kendisini yakinen takip etmeleri üzerine 18 Eylül'de başkentine doğru

---

336 Berje, *AKAK*, 547-549, 551-553; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 267.

337 Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 276, Gömlek No. 17341-4.

338 Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Hariciye [C. HR]*. No. 110, Gömlek No. 5454; Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 281, Gömlek No. 17605-1.
Hacı Ali Kars'tan Selim ve Kerim Paşaların Şâmil'e mektup gönderdiklerini ifade etmektedir.

dönüşe geçmiştir.[339] 5 Ekim 1853'te resmen Kırım Savaşı'nın başlamasının akabinde Osmanlı, Kafkas cephesinde yenilgiye uğramış ve toprak kaybı yaşamıştır.[340] Dolayısıyla Kafkasya İmâmı ile iletişim kurulamadığı gibi daha öncesinde Çarlık Rusya'sının tedbir almasından ve Gürcistan'da yoğun tahkimat yapmasından ötürü Şâmil de sıradağlardan güneye inememiştir.

Çarlık Rusyası, genel itibariyle Kırım Harbi boyunca İmâm Şâmil üzerine bir sefer düzenlemeyip savunmada kalmıştır. Nitekim Osmanlı ile savaşın Ekim 1853'te başlamasının ardından Mart 1854'te İngiltere ve Fransa Osmanlı devleti yanında savaşa girmiştir.[341] Kafkasya'daki Rus birliklerinin stratejik bir hata sonucu Şâmil'e yenilmeleri durumunda Kafkaslar'daki varlıkları tehdit altına girebilirdi. Çünkü Rus ordusunun Kırım ve Balkanlar'da savaşta olmasından dolayı Kafkasya'ya destek birliklerinin gönderilmesi olanaksız görünmekteydi.

İmâm Şâmil'in başkentine dönmesinin ardından Kafkasyalılar ile Rus kuvvetleri arasında büyük bir savaş meydana gelmedi.[342] Bunda hem Şâmil'in Osmanlı Devleti'nden haber beklemesi ve ona göre sefere çıkmayı planlaması hem de Rus ordusunun bir bölümün Osmanlı ile harp edilebilmesi için kaydırılması, kalanların ise Şâmil'in her an taarruz edeceği söylentisine binaen tetikte beklemeleri etkili olmuştur.

Kırım Savaşı'nın başlamasının ardından Osmanlı ordusu, 1853 yılının Kasım ve Aralık aylarında Doğu Anadolu'da birçok noktada yenilmiş, Sinop'ta da donanması yakılmıştır.[343]

Aralık 1853'te Kafkasya İmâmı Şâmil, bütün Nâiblerini toplantıya çağırıp yaklaşık bir ay kadar durum değerlendirmesi yaptı. Eylem yapılmaması ve beklemede kalınmasını emretti.[344] İmâm Şâmil'in Osmanlı'ya gönderdiği 13 Aralık 1853 tarihli mektubunda

---

339 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/45; Berje, *AKAK*, 10/551-552; Berje, *AKAK*, 11/618-619; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 422; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 268.
Hacı Ali, İmâm Şâmil'in 13.000 askerle sefere çıktığını kaydetmiştir. Ayrıca bu bekleyiş sürecinde Mesedil'in kuşatma altına alındığını, Zakatal ve Alazan'a nâiblerini gönderdiğini belirtmektedir.

340 W. E. D. Allen – Paul Muratoff, *Kafkas Harekâtı* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966), 57-59; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 268-270.

341 Allen – Muratoff, *Kafkas Harekâtı*, 55-56; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 420-421.

342 Berje, *AKAK*, 10/549-555.

343 Allen – Muratoff, *Kafkas Harekâtı*, 57-93; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1/55-56; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 272-273.

344 Berje, *AKAK*, 10/555-557, 560-566; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 270.

Tiflis üzerine harekât düzenlenirse Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'dan tamamen çıkarılabileceğini bildirmişti.[345] Tiflis'in kuzeyindeki Daryal Geçidi ve Derbend Çarlık Rusyası'nın Osmanlı ile Kafkaslar'dan karayolunu sağlamaktadır. Ayrıca Tiflis o dönemde Rusya'nın Kafkasya'daki ana üssüdür. Dolayısıyla bu bölgeye yapılacak bir operasyon başarıyla sonuçlanırsa Çarlık Rusyası'nın Kafkaslar'dan geri çekilmesini gerektirebilirdi.

2.5.2. İmâm Şâmil'in İkinci Kahetya Seferi (1854)

İmâm Şâmil, 1854 yılının baharında ve yaz başlangıcında Osmanlı'dan haber beklediği için herhangi bir askerî harekette bulunmamıştı. Bu süreçte 28 Mart 1854'te Fransa ve İngiltere Rusya'ya savaş ilan etmişti.[346]

Osmanlı Devleti, Mayıs 1854'te Dağıstanlı Halil Bey'in teklifiyle Şâmil'e Dağıstan Serdar-ı Ekremi (Padişahın katılmadığı seferlerde başkumandan olan vezîriâzam) unvanı verdi. Şâmil'in oğlu Gâzî Muhammed, Danyal Sultan, Cumay Han, Hasay Han ve İsmail Paşa mirlivâlık (Tümgeneral-Tuğgeneral) rütbesiyle; Şamhal Ebu Müslim ise feriklik (Korgeneral) rütbesiyle ödüllendirildi.[347] İmâm Şâmil ve Nâiblerinin, Osmanlı tarafından verilen bu rütbeleri kullandıklarına dair bir bilgiye ulaşılmamıştır.

İmâm Şâmil'in Kırım Savaşı münasebetiyle 1854 yılında Osmanlı'dan Tiflis'te buluşup birlikte hareket edilmesi konusunda bir teklif almıştı. Bunun üzerine kendi şartlarını belirtip garanti almak için bir mektup yazıp Kars'ta bulunan Osmanlı Ordusu Kumandanına göndermiştir.[348] Bir süre sonra Kutais'e gelen Ömer Paşa'dan kendisine katılmasını talep eden mesajını aldığından[349] temmuz ayı başlarında 7.000 süvari ve 5.000 piyadeden oluşan kuvvetiyle Zakatal'a doğru yola çıkmış, ayın14'ünde Şildi ve Alazan

---

345 Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 304, Gömlek No. 19277-1.

346 Allen – Muratoff, *Kafkas Harekâtı*, 55-56.

347 Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı [A. MKT. MHM.]*. No. 58, Gömlek No. 75; Mehmet İpşirli, "Sadrazam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/414-419. Cumay ve Hasay Han'ın kim oldukları tespit edilememiştir. İsmail Paşa ve Şamhal Ebu Müslim ise Rus yanlısı olup İmâm Şâmil'e karşı cephe almışlardır. Osmanlı Devleti'nin Rus işbirlikçisi yerel beylere bu rütbeleri vermesi onların taraf değiştirmesine yönelik bir adım olarak görüleceği gibi yerel istihbaratın zayıf olduğu da iddia edilebilir.

348 Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 270-273.

349 Ahmed Cevdet Paşa, Ömer Paşa'nın Kutais'e gelmesinin stratejik bir hata olduğunu belirtmekte ancak bu dönemde Şâmil ile yazışmasından bahsetmemektedir. Bkz.: Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/45; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 73-74; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1/93-98.

Vadisinin üzerindeki Pakhalis Tavi dağına gelmiştir. Yazdığı mektuba cevap beklerken ana kuvvetlerini Rus istihkâmlarına yakın bir mevkide konuşlandırmış ve ardından 15 Temmuz'da nâiblerinden oğlu Gâzî Muhammed'i Alazan Vadisi üzerine Danyal Sultanı ise Şildi üzerine sefere göndermiştir.[350] İki gün süren akında Şildi Kalesi'ne hücum edildi, 175 km uzunluğundaki Lezgi Hattı yarılıp birçok karakol kontrol altına alındı. Bu süreçte Alazan Vadisindeki köyler talan edilmiş, Telavi'ye kadar ilerlenmiş, Pahalistan ve Şuagor kuleleri tahrip edilmiştir. Ayrıca Gâzî Muhammed komutasındaki birliğin Gürcü Prensi Çavçavadze'nin Tsinandali'deki malikanesine baskın düzenlemesi sonucunda Gürcü kraliyet ailesine mensup iki prenses kaçırılmıştır. Şâmil'in gönderdiği birlikler 17 Temmuz'da ana kamplarına geri dönmüştür.[351]

Hedefi Gürcistan'da Osmanlı ordusuyla koordineli bir şekilde Çarlık Rusyası'na karşı gaza yapmak olan İmâm Şâmil, 1853 yılında olduğu gibi 1854'te de Osmanlı'nın Rus ordusu karşısında bozgun haberlerini almıştır. Temmuz ayında Kağızman yakınlarında Osmanlı ordusu, Ruslara yenilmiş ve 19 Temmuz'da Doğu Beyazıt işgal edilmişti. Ağustos başında ise Kurudere mevkiinde tekrar yenilen Osmanlı birlikleri Kars'a çekilmişti.[352]

İmâm Şâmil Telavi'ye yürümeyi planlarken kalabalık bir Rus ordusunun üzerine doğru geldiği haberini alması, Osmanlı'nın da yenilgi haberleri ve dolayısıyla Tiflis üzerine planlanan seferin yakın bir zamanda gerçekleştirilemeyeceğini göz önüne bulundurarak 22 Temmuz'da başkente dönüş kararı almıştır. Osmanlı Paşa'sına da durumu bildiren bir mektup göndermiştir.[353] Ayrıca onun Kırım Savaşı sürecinde kendisine gönderilen üslubu

---

[350] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/46; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 73-74; Berje, *AKAK*, 10/XXV, 558-566; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 270-273, 271.

[351] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye,* 182-186; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 423; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 270-271. 1854 yılında İmâm Şâmil'in Kafkasya'daki faaliyetleri için ayrıca bakınız: *Kırım Harbine Dâir Notlar*, nşr: Erdoğan Keleş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 44-45, 47.

[352] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 271-272.
Kafkas cephesindeki harpler hususunda daha ayrıntılı bilgi için Bkz.: Allen – Muratoff, *Kafkas Harekâtı*, 64-98.

[353] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/47; Berje, *AKAK*, 11/950-962; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 271-272.

uygun olmayan mektuplar sebebiyle Gürcistan hudutlarından başkentine döndüğü de iddia edilmiştir.[354]

İmâm Şâmil, Eylül 1854'te yeni bir sefer hazırlığına başlamıştı. Ancak Rus kale ve istihkamlarına düzenlediği baskınları, Kırım Harbi sonuna kadar azaltmıştı.[355] İmâm Şâmil'in, Kırım Harbi sonuna kadar Osmanlı Devleti'nden haber beklediğinden askerî gücünü yıpratmayıp temkinli davranarak operasyonlardan kaçındığı düşünülebilir.

2.5.3. Cemaleddin ile Gürcü Prenseslerin Mübadelesi (1855)

Gürcü Kraliyetine mensup esirler, İmâm Şâmil'in başkentinde yaklaşık 9 ay kadar kalmışlardır.[356] Şâmil, 1839 yılında gerçekleşen Ahulgoh kuşatması sırasında Çarlık Rusyası'na rehin verdiği oğlu Cemaleddin ile Gürcü prenseslerin takas edilmesini teklif etmişti.[357] İmâm Şâmil'in oğlu Cemaleddin'in yanı sıra mübadelenin gerçekleşebilmesi için fidye 1 milyon gümüş ruble ve Çarlık Rusyası'nda esir tutulan bir miktar Müslümanın serbest bırakılmasını şart koşmuştu.[358] Çar, esir takasına izin vermiş ve kafile takas için yola çıkarılmıştır. Rus kafilesi, Kutin Kalesi'nden harekete geçip Kafkasya İmâmı'nın kendilerine ikramda bulunacağı Mayırtüb'e sabah dörtte varmıştı. Mübadelenin gerçekleştirileceği Çeçenistan'da yer alan Miçik Irmağı kıyısına heyetler, 11 Mart 1855'te vardılar. İmâm Şâmil, esir Prensesleri oğulları Gâzî Muhammed ve Muhammed Şefi komutasındaki 35 askerinin muhafazasında buluşma noktasına gönderdi. Rus tarafında ise Gürcü Prensi Çavçavadze, Baron Nikolay Nikolayeviç Muravyov ve 35

---

[354] Bu mektuplardan birisi Gürcü Prenseslerin kaçırılmasıyla ilgilidir. İstanbul'daki İngiliz sefiri İngiltere'nin Türk Ordusu'nda görevli subayı Kolonel Williams aracılığıyla Osmanlı'nın Şâmil'in protesto edilmesi talep etmişti. Gürcü Prenseslerin kaçırılmasının kabul edilemez olduğunu ve esirlerin serbest bırakılması istenmişti. İmâm Şâmil'i tahkir eden mektupta kullanılan üslubun, Kolonel Williams'ın üslubuna benzediği anlaşılmıştır. Bkz.: Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/47-48; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 423; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 273-274. Diğer mektup ise Şâmil'in erken hareket etmesinin eleştirildiği bir içeriğe sahip olduğu söylenmektedir. İmâm Şâmil, Pahalan Kulesi'nde iken gönderdiği mesaja cevap gelmiştir. Gelen mektupta Şâmil teşekkür beklerken kendisinin erken harekete geçmekle suçlanmıştır. Yalnızca süratlice taarruza geçmesi bildirilmiş, Müttefiklerin planları doğrultusunda hareket etmesi ve verdiği sözü tutması amirane bir üslupla bildirilmişti. Bunun üzerine Şâmil, oğlunu geri çağırmış ve başkentine dönmüştür. Bkz.: Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 270-273.

[355] Berje, *AKAK*, 11/62-63, 135-138, 339-340, 353-356, 371-372; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 272.

[356] Karakhî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 186; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 79.

[357] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 79-82; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 272.

[358] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 425.

asker muhafazasında Cemaleddin ve fidyeyi taşıyan iki araba buluşma noktasına getirildi ve takas işlemi sorunsuz şekilde gerçekleştirildi.[359]

Rusya Devleti, mübadelenin ardından Kafkasya ile ticarî ilişkiler kurmak istedi. Kafkasya İmâmı Şâmil de bu talebe olumlu yanıt vermiş ve 1855'te de Hasavyurt'ta ticaret yapılmasına onaylamıştı.[360] Böylelikle Rusya, savaşarak işgal edemediği Kafkasya'yı barışçıl bir yolla kontrol altına almaya yönelik bir adımı atmıştır. Bu girişimin Kırım Savaşı sürecinde Kafkasyalıların müttefiklerin yanında savaşmaması için uygulanan bir girişim olduğu da düşünülebilir.

2.5.4. Paris Barış Antlaşması ve Kafkasya'ya Etkisi (1856)

Kırım Harbinin ardından 30 Mart 1856'da barış imzalandı.[361] Kırım Savaşı vesilesiyle Kafkasya'nın Çarlık Rusyası istilasından kurtulup bağımsızlığını muhafaza etmesi imkânı doğmuştu. Ancak Müttefiklerin (Osmanlı, İngiltere ve Fransa) Kafkasya'nın bağımsızlığı kendi lehlerine olmasına rağmen gerek savaş sürecindeki tutumları gerekse harbin akabinde imzalanan barış antlaşmasında bu konuya yer verilmemesi[362] Kafkasya'yı Rusya işgaline açık hâle getirmiştir.

Baddeley, Kırım Savaşı ile Şâmil'in zaman kazandığını ancak bu fırsatı kullanamadığını iddia etmektedir. İmâm'ın Kafkasya'daki pozisyonu dolayısıyla 20.000-30.000 kadar tecrübeli askerin Kırım'a aktarılamadığı ve bununda dolaylı olarak Müttefiklerin yararına olduğu tespitinde bulunmuştur.[363] Ancak Şâmil'in temkinli davranıp beklemede kalması stratejik açıdan makul bir tercihtir. Nitekim Kafkasya İmâmı'nın Osmanlı ordularının yaklaşmasını beklemeden Kırım'a ya da Kars'a sefer düzenlemesi için öncelikle Sıradağları abluka altında tutan kaleleri fethetmesini gerektirmekteydi. Bu istihkâmlar ele

---

[359] Hacı Ali, Cemaleddin'in soğuk algınlığı yüzünden 1857'de vefat ettiğini, babasına Ruslarla barışmasını tavsiye ettiğini ve zehirlendiğine yönelik söylentilerin olduğunu kaydetmiştir. Cemaleddin ile Gürcü Prenseslerin takası hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız.: el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye,* 186-189; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 68-69; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/49-50; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 82-83; Berje, *AKAK*, 11/60-62; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 425; Lesley Blanch, *Cennetin Kılıçları Şeyh Şamil Efsanesi*, çev. Sinan Coşkun (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 507-519.

[360] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 274-275.

[361] Allen – Muratoff, *Kafkas Harekâtı*, 101-102; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 420-421; Beydili, "Paris Barış Antlaşması" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2007) 34/169-172.

[362] Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1/135-136; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 421.

[363] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 423.

geçirilmeden huruç harekâtı yapılması hem asker kaybına hem de Kafkasya'yı savunacak kuvvetin bölgeden çekilmesine yol açabilirdi. Şâmil'in Osmanlı'nın yardımına gitmeyip civardaki şehir ve kaleleri tek tek fethetmeye çalışması durumunda ise sefer düzenlediği yönün aksi tarafından saldırıya maruz kalabilirdi. Veyahut Osmanlı veya müttefiklerin her an sunabilecekleri stratejik bir teklife yetişemeyebilirdi. Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda Çarlık Rusyası'nın Kırım Savaşı'yla güç kaybetmesini beklemek ve bu süreçte mevcut kuvvetleri yıpratmamak dört bir tarafı Rus birlikleriyle sarılı bir devleti idare eden İmâm Şâmil'in tercihi olmuştur.

Barış antlaşması için yapılan görüşmelerde İngiltere, Kafkasya ile ilgili antlaşmaya madde koydurtma teklifinde bulunmuştu. Ancak Osmanlı'yı temsilen Ali Paşa, İngiltere başbakanı ve Paris Barış Konferansının baş murahhası Lord Clarendon'a kendileri için o bölgenin çok fazla bir önemi olmadığını, Çürüksu (Acaristan'da) tarafındaki topraklarıyla ilgilenmekle yetineceğini bildirmiştir.[364]

2.5.5. Rusların Aşağı Çeçenistan Seferi (1857)

General Baryatinskiy (1856-1862), 22 Haziran'da Çarlık Rusyası'nın Kafkas Orduları Başkumandanlığına atandı. Yeni Kafkasya Genel Valisi'nin ilk icraatı, Doğu Kafkasya'da Rus ordusunu yeniden organize etmek ve kendisiyle çalışabilecek kumandanları göreve getirmek oldu.[365] Çarlık Rusyası yeni kalelerin inşası, yolların açılması, ormanların kesilmesi, askerî üsler arasındaki iletişimin güçlendirilmesi gibi faaliyetlerle[366] Kafkasya'nın tamamen işgal edilmesi yönündeki hazırlıkları neredeyse tamamlamıştı.

1857 yılında Yevdokimov komutasındaki Sol Kanat Kuvvetleri, Aşağı Çeçenistan'ı kalıcı olarak işgal etti. Prens Orbeliani komutasındaki 1.400 süvari, 8.500 piyade ve 10 toptan oluşan Dağıstan kuvvetleri, 28 Haziran 1857'de Salatav'a ilerleyip Aukh ve Salatav bölgesinin bir bölümünü kontrol altına aldı. 11 Kasım'da Burtunay yakınlarında bir tabya inşa etmeye başladı. Ayrıca Burtunay'ın karşısında yer alan bir kaleyi de ele geçirdi.

[364] Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1/149.
[365] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 429-431; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 278-279.
[366] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 429-430.

Vrevsky de 14 Temmuz'da başladığı seferinde Didoların ülkesini talan etti.[367] Burtunay'ın ele geçirilmesinin ardından Zandak ve Dilim'i de ele geçiren Orbeliani, 24 Temmuz'da Evghenievskoe'de bir Müslüman kuvveti yendi. Şâmil, burada iki nâib ve yaklaşık 400 asker kadar kayıp verdi. Bir süre sonra Rus kuvvetleri Argun Nehri ve Boğazını ele geçirmek için hazırlıklara başladı.[368]

1830'lardan buyana aralıksız savaşan Kafkasyalılar her geçen gün Rus kolonizasyonu sebebiyle verimli topraklarından mahrum kalmaktaydılar. Yetenekli kumandanlar ve askerler savaşlarda şehid düşüyor, bir kısmı ise direnç gösteremeyip istekli ya da isteksiz taraf değiştiriyordu. Halkın bir kısmı esir düşmemek için hayatları sona erene dek mücadeleyi tercih ediyorken bir kısmı ise sınırı geçerek Çarlık Rusyası'na tâbi olmaktaydı. Ayrıca Rusya'nın yakın zamanda silah teknolojisinde de önemli atılımları olmaktaydı.[369] İmâm Şâmil, tüm gelişmeler karşısında mücadelesine ara vermemiştir. Ancak Kırım harbinin ardından bölgeye ciddi bir asker sevkinin yapılması, Rus ordularının koordineli bir biçimde açılan orman yollarında ilerlemeleri Kafkasyalıların direnmelerini sonuca götürmüyordu.

2.5.6. Rusların Çeçenistan Seferi, Argun ve Şatoy Bölgesindeki Savaşlar (1858)

İmâm Şamil, Rusların Argun'un 30 km doğusundaki Akturi'ye sefer düzenleyeceklerini öngörmekteydi. Ancak Rus kuvvetleri, iki kola ayrılıp Berdikel üzerinden ocak ayında Argun Vadisi'ne ulaşmıştı. Çeçenler, Argun Boğazı'nın girişinde Rusları durdurdular. Fakat Irmağın karşı kıyısından üçüncü bir Rus birliğinin yaklaşması üzerine etrafları sarılmadan önce geri çekilmek zorunda kaldılar. Böylelikle Argun Vadisi işgale başlandı. Nitekim Ruslar emniyetleri için çevredeki yerleşim birimlerini yakmaya başlamıştı. İlerleyen süreçte bölgeye Ruslar Argunskaya Kalesi'ni inşa etmiştir. Rus kuvvetleri bir süre için yaralarını Grozni'de sardıktan sonra 1858 yılının haziran ayında tekrar Argun'a gelmiştir.[370] Rus ordusu böylelikle Kafkasya İmâmı'nın başkenti Vedeno'ya doğru ilerleyişlerini hızlandırmıştır.

---

[367] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/50-51; Berje, *AKAK*, 12/1043-1053, 1071-1072; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 431.
[368] Berje, *AKAK*, 12/1055-1060, 1065-1069, 1072-1076, 1080; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 431, 445; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 280.
[369] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 431-432.
[370] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 433-435.

28 Ocak'ta Argun'un tamamen ele geçirilmesinin ardından 12 Nisan'da Yevdokimov, kış seferini tamamladı ve Küçük Çeçenya'ya ilerledi. Burada 28 Nisan'a kadar 96 köyü kontrol altına aldı. Hazar Bölgesi Komutanlığı'na yeni atanan General Wrangel, 31 Mayıs-31 Temmuz tarihleri arasında Yevdokimov yaz seferine hazırlanırken Şâmil'in dikkatini dağıtmak için Salatav'a bir operasyon gerçekleştirmişti. 12 Temmuz'da ise Zunukh'u ele geçirerek 22'sinde orada bir tabya kurdu. Yevdokimov'un yaz seferini bitirdiği 12 Ağustos'a kadar 15 Çeçen kasabası Çar'a tâbi olmuştur. Ardından 26 Ağustos'ta Şubut itaat bildirmiştir. Itumkale'nin adı Evdokimovskoye olarak değiştirildi. 28 Ağustos'ta ise Nâib Batoka teslim oldu.[371]

Argun'un ardından Rus kuvvetleri, sarp ve ormanlık bir bölge olan Şatoy'a ilerlemiştir. Nâib Gâzî Muhammed, burada Rusları durduramayınca 30 Temmuz'da Şato'ya nazır tepeler işgal edilmiştir. Çarlık burada Şatoy Kalesi'ni kurmuştur. Daha sonra Argun Nehri ile Şato arasındaki bölge kontrol altına alınmıştı. İmâm Şâmil, birliklerini Rus kuvvetlerini durdurmak için göndermiş. Ancak sürekli takviye alan Ruslar ilerlemeye devam etmiştir. Bunun üzerine İmâm, sefer sırasında Rus ordusunu aç bırakmak için civardaki köylerin yakılıp insanları daha iç bölgelere iskân edilmesini emretmiştir. Fakat halk nâiblerin köy ve kasabalarını yakmasına müsaade etmemiştir. Kısa bir süre sonra da Argun'daki Çeçen yerleşim birimlerinin büyük çoğunluğu Çar'a bağlılık bildirmiştir. 1858 yılında General Orbeliani yerine atanan General Wrangel Gumbet ile Aukh'un kalanını, Dido bölgesini ve Kituri'yi Çarlık Rusyası sınırlarını dahil etmiştir.[372]

2.5.7. İmâm Şâmil'in Nazran Seferleri (1858)

Kafkasya gazavâtına karşı cephe alıp Rusya'ya tabi olduklarından kendilerine St. George nişanı verilen Nazranlılar, zorunlu göçe tabi tutulmak istenince Çarlık Rusyası'na isyan edip Kafkasya İmâmı'ndan yardım talep etmişlerdir. Şâmil de Ruslar Argun'a ikinci kez sefer düzenledikleri sırada askerlerini toparlayıp Nazran üzerine yürüdü.[373] İmâm, Yevdokimov'un top atışlarına rağmen Çanti Argun'u geçmiş ve dağlardan düzlük bölgeye inebilmiştir. Şâmil, Rus kuvvetleriyle Atşkoy'da 9 Haziran'da savaşmış ve geri

[371] Berje, *AKAK*, 12/1080-1081, 1085-1086, 1088-1117, 1119-1120; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 280-283.
[372] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 437.
[373] Berje, *AKAK*, 12/1082; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 437-438; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 283-285.

çekilmek zorunda kalmıştır. Buradan tekrar işgal altındaki Argun üzerinden başkentine dönmüştür. Ruslar, isyan edip Şâmil'i davet eden İnguşların üzerine gidip ayaklanmayı bastırmıştır. Tekrar bir isyan çıkmaması için de 40 İnguş çocuğu rehin alıp Vladikavkaz'a göndermişlerdir.[374]

Vedeno'ya dönüşünden yaklaşık 6 hafta sonra İmâm Şâmil Nazran'a tekrar sefer düzenledi. Ancak bu kez Yevdokimov, Müslümanların savaş hazırlığı yapıp yola çıktıklarını haber aldığından tedbir almıştı. General, 4.000 askeriyle Şâmil dağlardan Sunja vadisine inince saldırıya geçti. 30 Temmuz'da Müslümanlar tutunamayıp tekrar geri çekildiler. Bunun üzerine Yevdokimov, Varanda Tepeleri'ni ardından da Şato'yu işgal etti. Müslümanlar sefer sonucunda 370 kayıp verirken, Ruslar 16 ölü 26 yaralı zayiat vermişledir.[375]

2.5.8. Kafkasya İmâmı'nın Başkenti Vedeno'nun İşgal Edilmesi (1859)

Rus ordusu üç koldan Vedeno'ya yürümeyi planlamıştı. Ancak General Yevdokimov, savaş planına uymayarak Vozdveezhenskoye üzerinden geçip Tauzen tepelerini kontrol altına almıştı. Buradan da doğrudan Vedeno'ya doğru harekete geçmişti.[376] İmâm Şâmil, başkentine doğru ilerleyen Rus kuvvetlerini, Bassa Boğazı'nda durdurmayı planlamıştı. Ancak Ruslar, Argun tarafından ilerleyip Vedeno'ya yukarıdan bakan dağı aşarak yaklaşmışlardı. Bunun üzerine Şâmil, kalede savunmayı arttırdı.[377]

Vedeno Rus birlikleri tarafından sarılmaya başlayınca Nâibler ve önde gelenler, İmâm Şâmil'in ve oğlu Gâzî Muhammed'in başkentten ayrılıp hem savunmaya hem de bir saldırı düzenlemeye elverişli olan yakınlarındaki ormanlık bölgeye gitmesini istedi. İnsanların bir kısmı İmâm'ın ormana çekilmesi durumunda Müslüman askerlerin dirençlerinin azalmayacağını belirtmiş, bir kısmı ise buna gerek olmadığını, askerlerin Şâmil'i koruyacağını ifade etmişlerdi. Müzakereden sonra İmâm Şâmil, kendisinin başkentten ayrılacağını ancak oğlu Gâzî Muhammed'in 3500 asker ve 13 nâib ile Vedeno

[374] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 438.
[375] Berje, *AKAK*, 12/641-644, 649-651, 1120-1124, 1127-1132, 1134-1139; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 438-439; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 285.
[376] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 85-86; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 439.
[377] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 283.

Kalesi'ni savunmakla görevlendirdiğini ve nâiblerinden ilk olarak oğlunun kurban olması gerektiğini açıklamıştı.[378]

General Yevdokimov, başkentin savunma duvarlarında topçu atışlarıyla gedik açınca Rus birlikleri kasabanın içine taarruza geçebildiler. Kuşatma sırasında çıkan yangının söndürülememesi, Rus birliklerin başkenti her cihetten kuşatma altına alması ve de savunma imkanının kalmaması üzerine Nâib Gâzî Muhammed, 1 Nisan 1859'da kuşatmayı yarmış ve askerleriyle babası Şâmil'e katılmıştı. Gâzî Muhammed'in başkentten çıkmasıyla da Vedeno düşmüştür.[379]

2.5.9. General Baryatinskiy'in Gunip Kuşatması (1859)

Başkumandan General Baryatinskiy'in 14 Temmuz'da Vedeno'ya ulaşmasıyla İmâm Şâmil'i takibe başlayacakları son harekât da başlamış oldu. Rus ordusu 7 süvari birliği, 38 piyade taburu, 40 Kazak bölüğü ve 40 top olmak üzere toplamda yaklaşık 40.000 askerden oluşmaktaydı.[380] İmâm Şâmil, Vedeno yakınlarındaki ormana çekilmiş. Başkent'inin düşmesinin ardından devlet hazinesinin Alistanji'den alınarak Dağıstan'ın Andi bölgesindeki İçiça (Kilal) kasabasına taşınmasını emretmişti. Ardından kendisi de bölgeye gidip savunma tedbirlerini arttırmıştı. Nâiblerinden oğlu Gâzî Muhammed'i de Andi Koysu kıyısında yer alan Açabat'a savunma hazırlıkları için göndermişti.[381] Ancak Yevdokimov komutasındaki Ruslar bir süre sonra Andi Koysu'nun üst taraflarında göründü. Etrafları sarılmak üzere olan Şamil'in askerlerinde çözülme başladı. 25-26 Temmuz'da Çaberloy Çeçenleri ve Andililer kasabalarına döndü. Gâzî Muhammed, General Wrangel'in Andi Koysu'nun doğu kıyısına geçtiği haberini alınca arkadan kuşatılmamak için geri çekilmek zorunda kaldı.[382]

---

[378] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 160; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/52-54; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 86.

[379] Başkent Vedeno'nun düşme tarihi, kaynaklarda farklı kaydedilmiştir. Hacı Ali Şubat 1859, Baddeley ise 1 Nisan 1859 olarak kaydetmiştir. Bkz.: Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/54; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 86; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 439; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 285.

[380] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 442.

[381] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 160; Abdurrahman Gâzîkumukî, *Kratkoye İzlojeniye Podrobnogo Opisaniya Del İmama Şamilya*, çev. N. A. Tagirova (Moskva: Vostoçnaya Literatura RAN, 1. Basım, 2002), 47-50; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/54-55; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 87.

[382] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/57; Berje, *AKAK*, 12/1139-1040, 1143, 1132-1134; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 442-443; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 285-286.

14 Temmuz'da Burunduk Kale, 22 Temmuz'da Avaristan ve Koysubul bölgesi, 24 Temmuz'da Çoh ve Ullu Kale Rusya hâkimiyetine girmişti.[383] Durumun kritikleşmesi üzerine Kafkasya İmâmı ulemâyı, halk temsilcilerini ve nâiblerini yaşanan son gelişmeler üzerine Hunzah yakınlarındaki Heniçutl köyüne toplantıya çağırdı. Şâmil, davete icabet edenlerin savaştan çekilip Rusya'ya boyun eğmeyi düşündüklerini anladığını ifade etti. Ancak kendisinin bağımsızlık konusunda kararlı olduğunu ve geri adım atmayacağını belirtip herkesin bu konuda yemin etmesini istedi.[384]

İçaça köyünde savunma hazırlıklarına devam eden Şâmil, Rusların üç koldan üzerine geldiğini haber aldı. Her yönden kuşatma altına alınmamak için geri çekildi.[385] İmâm Şâmil'in emriyle kendisine sadık kalan nâibleri, askerleri ve siviller Gunip'e doğru harekete geçti. Yolculuk sırasında 3 at tüfekleri, 3 at zırhlar ve kamaları, 40 at çeşitli malzemeleri, 6 at kıymetli eşyalar ve paraları, 17 at ise kitapları taşımaktaydı. Ancak Karat'tan Hidatl'a oradan da Gunip'e ilerleyen kafilenin taşıdığı yükün bir kısmı yolda yağmalandı.[386] Bu sırada Şâmil'in Nâiblerinden başta Danyal Bek, Kabet Muhammed olmak üzere çoğu taraf değiştirmişti.[387]

İmâm Şâmil, 7 Eylül 1859'da Gunip'e ulaştığı gibi savunma için gerekli hazırlıklara başladı. Bölgenin uygun yerlerine gözcüler yerleştirilmesini, siperler kazılmasını, taarruzu yavaşlatması veya durdurması için barikatlar yapılmasını emretti. Çarlık Rusyası Kafkasya Başkumandanı General Baryatinskiy ise Keger Tepesi'ne geldiğinde Gunip çevresindeki bütün yolların kontrol altına aldırıp dışarıdan Şâmil'e destek verilmesinin önüne geçmişti.[388]

---

383 Berje, *AKAK*, 12/1172; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 443.

384 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/55-56; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 87.

385 Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 160; Berje, *AKAK*, 12/1150-1080.

386 Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 162-164; Gâzîkumukî, *Kratkoye İzlojeniye Podrobnogo Opisaniya Del İmama Şamilya*, 51, 65; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/58; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 88; Berje, *AKAK*, 12/1172; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 443.

387 Gâzîkumukî, *Kratkoye İzlojeniye Podrobnogo Opisaniya Del İmama Şamilya*, 70; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/60; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 87-88; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 442. Danyal Bek'in yazışmaları için Bkz.: Ramazan Sultanoviç Abdulmacidov - Zeynab Ahmeddibirovna Magomedova, "Epistolyarnıye Istoçniki Po Istorii Imamata: Korrespondentsiya Daniyal-Beka Yelisuyskogo", *Istoriya, Arheologiya I Etnografiya Kavkaza* 14/2 (2018), 93-106.

388 Rakımı 1000-1700 metre arasında değişen Gunip, sarp kayaların üzerinde yükselen bir platodur. Rus kuvvetleri kuşattıkları Gunip'e on farklı noktadan taarruza geçmişti. Rus birliklerinden birisinin platoya tırmanması durumunda Şâmil'in savunmasının kırılması kuvvetle muhtemeldi. Ayrıca Müslümanların Rus kuvvetlerine karşı oranı 1'e 40'tı. Bkz.: Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy,* 166; Hacı Ali,

General Wrangel 9 Ağustos'ta Gunip'e ulaşmasıyla kuşatma başladı. Baaryatinskiy, Şâmil'i canlı olarak ele geçirmek istediğinden barış görüşmelerini başlatmak için elçi sıfatıyla Avar asıllı Albay Ali Han'ı Gunip'e gönderdi. Rus elçisi, Başkumandanın çok merhametli olduğunu, Gunip'tekilerin eşleri ve çocuklarının askerlerin ayakları altında kalmalarından endişe ettiğini ve sonradan oluşacak pişmanlığın hiçbir faydasının olmayacağını belirtti. İmâm Şâmil ise müzakereler için Nâiblerinden oğlu Gâzî Muhammed'i göndereceğini, Rus elçisi Albay Ali Han'ın da Albay Lazarev ve Danyal Sultan ile görüşme yerine gelmesini istedi. Müzakerelerin yapılacağı yer olarak da Gunip'in girişinde moloz yığınlarının bulunduğu konumu tercih etti.[389]

İki tarafın temsilcileri, müzakere için 8 Eylül 1859'da Gunip duvarına geldiler. Uzun süren görüşmelerde Rus tarafını temsilen Albay Lazarev özetle bugünü ve geleceği iyileştirmek, kan davasını bırakmak ve barış yapmak istediklerini ardından da Şâmil'in Mekke'ye gitmek istemesi durumunda Rusya İmparatoru tarafından hediyeler takdim edilmek suretiyle serbest bırakılacağını belirtmiştir. Nâib Gâzî Muhammed daha önce Çarlık Rusyası ile barış yaptıklarını ancak her seferinde Rusların sözlerinde durmayıp sulhu bozduklarını bu konuda özellikle General Grabe, General Feze ve General Klugenav gibi kumandanların Müslümanları aldattıklarını hatırlatmıştır. Hâl böyleyken şu an vaad edilen barış sözüne nasıl inanmaları gerektiğini sormuştur. Bunun üzerine Lazarev geçmişin geri getirilemeyeceğini günümüze ve geleceğe bakılması gerektiğini, eski generallerle mevcut başkumandanın mukayese edilemeyeceğini, General Baryatinskiy'in Çar'ın valisi olduğunu ve sözlerinin de Çar'ın sözü gibi değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[390]

Şâmil Mekke'ye gitmek istediği takdirde arzu ettiği kişilerin ona eşlik edebileceği, barış şartlarının geçerliliğinin Osmanlı sınırına kadar olduğu, Şâmil'e Türk sınırına kadar süvarilerden müteşekkil bir muhafız birliğinin eşlik edeceği, Şâmil'e herhangi bir hediye verilmeyeceği, Mekke'ye gitmek istemediği takdirde Dağıstan'da Gunip dışında kendi

"Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/61; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 92; Baddeley, Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 445.

389 Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 167; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/61-62; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 93; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 449-450.

390 Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 167; Gâzîkumukî, *Kratkoye İzlojeniye Podrobnogo Opisaniya Del İmama Şamilya*, 73-75; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/62-63; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 449-450.

seçeceği bir yerde yakınlarıyla ikamet edebileceği Kafkasya İmâmı Şâmil'e iletilen barış koşullarıydı. Müzakerelerden bir gün sonra Şâmil'in elçileri (Batsatllı Kurban Muhammadil, Hutsili Muhammed ve Cengutaylı Muhammed) Albay Lazarev'in önerdiği barış koşullarının başkumandan onaylandığını bildiren mektubu alıp İmâm Şâmil'e getirdiler. Mektup Müslüman askerlerin huzurunda sesli bir şekilde okundu. İmâm Şâmil, geçmiş tecrübelerinden hareketle Rus ordusunun kendilerini Gunip'ten çıkarmak için bu teklifin bir hile olduğunu düşündüğünü ifade etti. İnsanların bir kısmı ise General Baryatinskiy'in aldatmayacağı kanaatindeydiler. İmâm gelen mektubun muhtevasını teyit ettirmek için bir mektup yazıp nâiblerinden Dibir ve Çirkeyli Yunus'a teslim edip Başkumandan Baryatinskiy'e ulaştırmalarını emretti.[391] İmâm Şâmil, Başkumandandan Mekke yolculuğuna hazırlanması için kendisine süre verilmesini, güvenilir bir şahsın kendisine refakat etmesini, Türk sınırına kadar hiçbir kimsenin rencide edilmemesini ve Dağıstan'da kalmayı tercih eden askerlerinin istedikleri yerde yaşamalarına izin verilmesini talep etmişti.[392]

Şâmil'in elçileri Başkumandan Baryatinskiy'e İmâm'ın mektubu iletmiş ve şartları teyit ettirmişlerdi. Bunun üzerine General Baryatinskiy, Şâmil'in barış şartlarını kabul veya reddettiğine dair kararını bildirmesini isteyen bir mektup göndermiştir. Mektup Şâmil'e ulaştığında İmâm, damadı Abdurrahman'a "*Vali Knez Baryatinskiy, Doğru yolda gidenlere selam olsun. Saniyen bana ve istediğim kimselere Mekke yolunu açarsanız aramızda barış olacaktır. Hayır diyorsanız benden de hayır*." içerikli bir mektup yazdırmıştır. Daha sonra orada bulunan Abdzekhi Hacı İbrahim de "*Yalın kılıç titremeden eldedir*." ifadesinin eklenmesini önermişti. İmâm da onay verince Abdurrahman bu ifadeyi mektuba eklemiştir. Ancak General Baryatinskiy, mektubun üslubuna sinirlenip 25 Ağustos'ta askerlerine umûmî taarruz emri vermiştir.[393]

Birkaç gün boyunca Ruslar aralıksız saldırıda bulundu ancak Şâmil, stratejik önemi olan mevkilere askerlerini yerleştirmişti. Ayrıca Gunip'in doğal kale olan coğrafyası

---

[391] Şâmil'in gönderdiği mektup: *"Allah'ın kulu Şâmil'den Büyük Serdar Başkumandan General Knez Baryatinskiy'e. Barış ve övgü sizinle olsun. Hoş geldiniz. Saygı değer elçileriniz ihtiramlı mektubunuzla bize geldiler. Biz okuduk ve muhtevasını anladık. Barış koşulları ve Mekke yolculuğumuzun açıkça teyidi için size iki elçi gönderdik. Onları dinleyeceğinizi ve bir cevap vereceğinizi umuyoruz."* Bkz.: Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 167; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/63-64.

[392] Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/64.

[393] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 168; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/65-66; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 449-450.

faktörüyle taarruzların tamamını püskürttü. Ancak Ekim'in 4'ünü 5'ine bağlayan gece karanlıktan ve sisten istifade edip Müslümanlara belli etmeden bazı Rus birlikleri, Gunip'e sızması üzerine Şâmil'in savunması kırıldı. 5 Ekim 1859'da sabah namazı vaktinde Rus kuvvetleri köye doğru yaklaşmaya başladılar. Çatışmalar sonucunda köyde 40'tan daha az erkek kalmıştı. Bunun üzerine kadınlar, ellerine kılıç ve tüfek alıp savunma hazırlıklarına başladılar. Bir süre sonra Rus birliklerini takip eden Şâmil'in oğulları Gâzî Muhammed ve Muhammed Şefi köye gelip köyün tamamen Ruslar tarafından kuşatıldığını haber verdi. Yoğun bir çatışmadan sonra ateş kesen Rus birlikleri, uzaklaşmaya başlamıştı. Görüşmek için elçi gönderilmesini talep eden seslerin yükselmesi üzerine İmâm Şâmil, Hacı Ali'yi çağırıp Ruslarla barış yapmak için gönderdi.[394]

Baryatinskiy, kendisine gönderilen elçileri nazik bir şekilde kabul etti. Elçiler Rus karargâhından dönünce Müslümanları mescitte savaşa hazır halde buldular. İmâm Şâmil'e Başkumandanın hile yapmadığını ifade ettiler. Dört saat süren kararsızlığın ardından Şâmil oğlu Gâzî Muhammed ile istişare edip başkumandana gidilmesine karar verdi. Köyün çevresini saran Rus askerleri Şâmil'i görünce Hurra diye bağırdılar. İmâm, ihanete uğradığını düşünerek duraksadı. Ancak geri dönüş imkânı olmadığına kanaat getirdiklerinden savaşacak gibi bir hâle büründü. Durumu fark eden Albay Lazarev, aralarında hain olmadığını vurgulayarak İmâm'a seslendi. Bunun üzerine Şâmil Rus karargâhına doğru ilerlemeye devam etti.[395]

General Yevdokimov, emir subayı Teğmen Uzbaşev'e başkumandanın huzuruna çıkmadan önce Şâmil'in silahlarını almasını emretti. Fakat Albay Lazarev, kriz çıkmaması için Yevdokimov'u Şâmil'in silahlı olarak huzura çıkartmaya ikna etti. Knez Baryatinskiy, Gunip'e bir km mesafede dağın eteğinde bir kaya parçasının üzerinde oturup İmâm'ı bekliyordu. Onun yanında Kont Yevdokimov ve mütercim Albay Tramposky bulunuyordu. Şâmil, gelip atından indi, başkumandana altı adım kala durdu.[396] Bütün generaller, subaylar, Kazaklar ve hatta milisler dahi bu tarihî ana şahitlik

[394] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 169-170; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/65-66; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 449-450.
[395] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 170; Gâzîkumukî, *Kratkoye İzlojeniye Podrobnogo Opisaniya Del İmama Şamilya*, 79-81; Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/67; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 449-450.
[396] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 98.

etmek için toplanmıştı.[397] General Baryatinskiy, Şâmil'e Keger Tepesi'nde kendisine elverişli şartlar çerçevesinde karargâha gelmeni teklif ettiğini, fakat onun kabul etmediğini, şu an ise askerî güçle buraya getirildiğinden dolayı bundan sonraki kaderinin İmparator tarafından belirleneceğini dile getirmişti.[398] İmâm Şâmil ise 30 yıldır din için mücadele veren sıradan bir özden olduğunu, ancak şimdi insanlarının kendisine yüz çevirdiğini, artık yorulduğunu ifade etmiş, ardından Dağıstan hâkimiyetini kutlamış ve Kafkasyalıların iyiliği için yönetiminde başarılar dilemiştir.[399]

Çarlık Rusyası Gunip'te 21 ölü, 159 yaralı verirken Şâmil'in 400 askerinden 50'si hayatta kalabilmiştir. Onurlu bir tutsak olarak 1869'a kadar Kaluga'da kalan Şâmil, isteği üzerine Kiev'e gönderildi. 1870 senesinde ise hac yapabilmesi için Mekke'ye gitmesine izin verildi.[400] Bu yolculuk için İstanbul'a gelen İmâm, Osmanlı Sultanı tarafından ağırlanmış, ardından da Hicaz'a uğurlanmıştır. 4 Şubat 1871'de Medine'de vefat etmiştir.[401]

[397] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 450.
[398] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 99.
[399] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 99.
[400] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 450.
[401] Muhammed Tahir el-Karahî, *İmam Şamil'in Gazavatı,* 148-149; Gâzîkumukî, *Kratkoye İzlojeniye Podrobnogo Opisaniya Del İmama Şamilya*, 90-143; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 450. Lazarev, Şâmil'in askerlerinin istedikleri köylerde yaşayabileceklerine dair yazılı belge vermiştir. Bkz.: Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 101.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMÂM ŞÂMİL'İN KAFKASYA'DA BİR DEVLET KURDUĞUNUN TEMELLENDİRİLMESİ

Devlet kavramının üzerinde uzlaşılan ortak bir tanımı yoktur. İnsanlığın tarihteki faaliyetleri incelendiğinde devlet adı verilen sistemin temelde üç ana unsuru barındırdığı görülecektir. Bunlar insan topluluğu, ülke (toprak parçası) ve egemenliktir. Üç temel unsurdan hareketle devlet, bir insan topluluğunun sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde egemenlik kurması olarak tanımlanabilir.[402]

3.1. GAZAVÂT VE MÜRİDİZM

Kafkas halkları daha önce de vatanlarına yönelen istilacılara karşı gazavât hareketinde bulunmuşlardır. Ancak Rusların 18. yüzyıldan itibaren Kafkasya'ya yönelik politikaları bölgede kalıcı yerleşime yönelik olmuştur. Bunun üzerine farklı nedenlerden dolayı daha evvel siyasî bir birlik oluşturamayan, ortak noktaları İslâm ve yaşadıkları toprak parçası olan Kafkas halkları, Rus istilası karşısında vatanlarını müdafaa edebilmek için bütünleşmeye gayret göstermişlerdir.

Kafkasyalılar, 1830-1864 yılları arasında Çarlık Rusyası ile kendi aralarında meydana gelen savaşları "Gazavât" olarak adlandırmışlardır. Ancak Ruslar bu harekete "Müridizm" adını vermiştir.[403] Bu isimlendirme günümüze kadar kullanıla gelmiştir. Müridizm'in de Sufizm olduğu iddia edilmektedir.[404] Ancak Müridizm'e Rusların ve Batılıların yaptıkları ithamlar Müslümanlar tarafından Tasavvuf olarak adlandırılan disiplinle çatışmaktadır.

Tespit edilebildiği kadarıyla Müridizm kavramını bilimsel olarak ilk incelemeye çalışan Mirza Kazım Bek'tir. Mirza Kazım Bek, Rus askerî literatüründe ortaya çıktığı hâlde

---

[402] Devlet tanımları için Bkz.: İsmail Parlatır - Nevzat Gözaydın - Hamza Zülfikar, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998), "Devlet", 1/573; Ali Başgil, "Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi", *Journal Of Istanbul University Law Faculty* 12/4 (Eylül 2011), 981-990.

[403] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 233-234, 242; Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev. Nurullah Koltaş (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 284; Süleyman Uludağ, "Müridizm" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/50-52.

[404] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 230.

sözlüklerde yer almayan Müridizm kavramını bir fanatizm olarak kabul etmektedir. Hz. Muhammed'in (s.a.v) peygamber olmadığını iddia edip şahsını fanatiklikle itham etmektedir. Müridizm'in cihat, tarikat ve davet olmak üzere üç temeli olduğunu, cihadın inanç uğruna savaş, davetin istenmeyen yönetime karşı insanları isyana çağrı, tarikatın ise Sufizm ve Mistisizm ile aynı şey olup Tanrıya giden yol anlamına geldiğini kaydetmiştir. Sufizmin İran yoluyla Budizm ve Mecusi etkisiyle İslâm'a girdiğini dolayısıyla imâm ve mürşid kavramlarının Budizm ile bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Budizm'in eski Kafkas dini olduğunu belirterek Ruhanî lidere tabi olmak olarak tanımladığı Müridizm'in 1830'da Gâzî Muhammed tarafından kurulduğunu, Mürşid Cemaleddin Gâzîkumukî'nin müridlerinden olan Gâzî Molla (Muhammed) ve halefi Şâmil'in şeriat ve tarikat sıfatlarını kendilerinde cemettikleri, fanatizmi müritleri üzerinde kullandıkları, davete başlayarak Müridizm'i siyasî kimliğe büründürdüklerini iddia etmektedir.[405]

Mirza Kazım Bek'in görüşlerinin tamamı asılsız olup bir delile dayanmamaktadır. İslâm'da fanatizm yoktur. Hz. Muhammed'in peygamber olmadığına yönelik ithamının da bir delili yoktur. Kafkasya'nın eski dininin Budizm olduğuna dair bir veri de bulunmamaktadır. İslâm'dan önce paganlık, Yahudilik ve Hristiyanlık bölgeye gelmiştir. Kafkasyalı Müslümanlar o dönemde Müridizm kavramını hiç kullanmamıştır. Yeni bir akım da doğmamıştır. Çarlık Rusyası'nın Kafkaslar'da ilerleyişi karşısında daha önce bir devlet otoritesi altına girmemiş Kafkasyalılar, özgürlüklerini devam ettirebilmek için bir araya gelip bağımsızlık mücadelesi vermişlerdir. Tasavvuf da Kazım Bek'in iddiası gibi Budizm kaynaklı değildir.

Şeyh Cemaleddin Gâzîkumukî'nin oğlu Abdurrahman babasının, yenilmeleri durumunda Dağıstan'ın dağlık bölgelerinin de Rusların kontrolü altına gireceğini ve tarikatın cihadı emretmediğini gerekçe göstererek Gâzî Muhammed'e cihâd izni vermediğini, Gâzî Muhammed ise bu durumu Muhammed Yerağî'ye sorduğunu, onun da Allah'ın emrinin Cemaleddin'in emrinden daha faziletli olduğunu öğrencisine bildirdiğini kaleme almıştır.

[405] Mirza Kazım Bek, "Muridizm i Şamil", *Russkoye Slovo*, ed. Kuşelyev Bezborodko (Sanktpeterburg: Tipografia Ryumina i Komi, 1. Basım, 1859), 12/182-242.

Dolayısıyla Mirza Kazım'ın ithamı, bizzat Şâmil'in damadı ve Cemaleddin'in oğlu tarafından çürütülmüştür.[406]

Muhammed Yerağî ve Kafkasya İmâmı Gâzî Muhammed tarafından yeni bir öğreti ortaya konduğu söylemi, başka araştırmacılar tarafından da dile getirilmiştir. Ancak Müridizm'in ne olduğu konusunda temellendirilebilir ve tutarlı herhangi bir şey ortaya konulamamıştır. Bu nedenle sonraki bilimsel ve özgün olmayan aynı zamanda birbirinden çok farklı ithamlar/tekrarlar sıralanmayacaktır. [407]

Zühd, Allah'ın rızasını kazanabilmeyi hedefleyen ve dünya hayatını ebedî ahiret hayatına geçiş için araç olarak gören bir hayat tarzıdır. Dolayısıyla Tasavvufun temeli olan zühd

[406] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 31-32.

[407] Müridizm kavramına tarih boyunca çok farklı anlamlar verilmiştir. Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Genel Valisi General Rosen, Gâzî Muhammed'e sahte peygamber demiştir. Milyutin, fanatizm olarak belirttiği dinî öğretinin savaşa sebep olduğu kanaatinedir. Maria N. Çiçagova, 1830'lu yılların başında Gâzî Muhammed'in yeni bir Müslüman doktrini olan Müridizmi vaaz etmeye başladığını, mürid kelimesinin kurtuluş yolunu arayan anlamına geldiğini, Müridliğin de bir mezhep teşkil etmediğini, ayinlerde ve öğretilerde İslâm'dan farklı olmadığını, Osmanlı Sultanı olan Halîfe'yi de İmâm'ın üstünde kabul edildiğini ve bu öğretinin yayılmasıyla savaşın popüler hâle geldiğini kaleme almıştır. Fadeyev, Müridizm'i fanatizm olarak kabul etmektedir. Baddeley ise Müridizm hakkında "Önceleri mistik doktrinlere bağlı olarak sadece bir dinî hareket olarak başlamıştı. Fakat mistisizm sadece şahıslara münhasırdı ve milletlerin inançlarıyla gelecekleri bu yolla kontrol edilemezdi. Fakat hareket geliştikçe onun liderleri, kendilerini izleyen kalabalık kitleler için doktrinlerini şeriatın pratik ilkeleriyle sınırlamak zorunda olduklarını gördüler. O andan itibaren hareket, politik bir nitelik kazandı. Böylece İslâmiyet, kurallarıyla uygulanmaya başlandı. Toplum hayatını yönlendiren tek etken halini aldı." diyerek önceleri bu akımın İslâm ile çeliştiğini ileri sürmüştür. Gammer Rusların Müridizm'i kendilerine düşman olan fanatik bir akım olarak gördüklerini kaydetmiştir. Hatta bu önyargıları sebebiyle Kadirî tarikatı mensuplarına da cephe aldıklarını, kendilerine itaat eden ve İslâm Hukukunu uygulanmasını talep eden Müslümanların Çarlık Rusyası'na karşı cihâd (savaş) ilan edeceklerini düşündüklerini belirtmiştir. Kafkasya'daki tarikatlar üzerine çalışan araştırmacıların büyük çoğunluğu, Ch. Lemercier-Quelquejay ve A. Bennigsen'nin Müridizm kavramına yaklaşımını tekrarlamaktadır. Onlar da mistik bir boyutu olan tasavvufun bir yönünün acımasız ve katı kutsal savaş olduğuna dikkat çekmiştir. Paul B. Henze, M. D. Bagirov'un Mürdizm'i bir fanatizm olarak tanımlamasına mesafeli yaklaşarak B. G. Gafuraov'un sosyal eşitlik ve ulusal bağımsızlık için savaşanların menfaatlerinin yansıdığı biçimsel bakımdan da dinsel olan yeni bir doktrin olduğu görüşünü paylaşır. Ufuk Tavkul, "İkinci Müridizm hareketinin temel felsefesi İslâmiyet, Dağıstan'ın hanlar ve beyler tarafından ezilen halk tabakası arasında dinî bir uyanış ve Ruslara karşı özgürlük hareketinin esasını oluşturur." sözleriyle Müridizm hareketini iki safhaya ayırmıştır. Yılmaz Nevruz ise Müridizm Öğretisini "Nakşibendiyye Tarikatı'nın Kafkasya versiyonu" olarak tanımlamıştır. Bkz.: Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 57; Milyutin, *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane* (Sanktpeterburg: Tipografiya Voyenno Uçebnıh Zavedeniy, 1. Basım, 1850); Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 18; Fadeyev, *Şestdesyat Let Kavkazskoy Voynı*, 33; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 446; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 45; Ch. Lemercier-Quelquejay, A. Bennigsen, *Sûfî ve Komiser Rusya'da İslâm Tarîkatları*. çev. Osman Türer (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 13; Paul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç,* çev. Akın Kösetorunu (Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1985), 10-11; Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, 99; Nevruz, *Umumi Kafkasya Tarihine Giriş*, 3/26.

bizâtihi Allah'ın emrettiği ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) bizzat uyguladığı yaşam şeklidir.[408]

Tasavvufun çok farklı tanımları olsa da bunların ortak noktası, insanın nefsini terbiye etmeye ve güzel bir ahlaka sahip olmaya çabalamasıdır. Buradan hareketle Tasavvuf, İslâm'ın hükümleri çerçevesinde daha çok tekkelerde talim edilen derûnî, mânevî ve mistik bir yaşam tarzı olarak tanımlanabilir. Tarikatlar ise tasavvufî terbiyenin sistemleşmiş şeklini ifade etmektedir.

Kafkasya'da temelde Nakşibendiyye ve Kâdiriyye tarikatları mevcuttur. Ancak Müridizm adı verilen yapı, Nakşibendiyye tarikatının Hâlidiyye koluna nispet edilmektedir.

Kafkas halklarıyla Çarlık Rusyası arasında 19. yüzyılda Doğu Kafkasya'da meydana gelen harplerin tarihi incelenirken "Müridizm" kavramının kullanılmaması gerekmektedir. Zira Kafkasya ve Rusya arasında cereyan eden savaşlarda Müridizm kavramını kullanmanın bilimsel olarak bir gerekçesi yoktur. Nitekim Çarlık Rusyası döneminde Müridizm kavramıyla Rus Çar'ına isyan eden, barbar, medeniyetten uzak, Hristiyanları yok etmek isteyen sapkın bir akım kastedilmektedir. Ancak ilk dönem Kafkasyalı yazarlar Müridizm kavramını kullanmadıkları gibi yeni bir hareketin doğduğuna dair bir bilgi de vermezler. 19. yüzyıl Rus yazarlarının ardından ithamlar farklılaşmış ve Nakşibendiyye tarikatının yeni bir versiyonu doğduğu iddia edilmiştir. Fakat Kaynakların mukayeseli incelenmesi sonucunda bir doktrin doğmadığı anlaşılmıştır.

Müslümanlardan bir zümre olan tarikat mensuplarını tanıtırken üst kimlikleri yerine alt kimliklerini kullanmak konuya subjektif bir yaklaşımdır. Tarikat mensubu olan ve olmayan Müslümanların omuz omuza yürüttüğü bir mücadelede tarikat mensuplarının organizatör oldukları iddia edilmiştir. Hâlbuki Kafkaslar'da İslâm'ı halka anlatan zâtlar

[408] Kur'ân'da birçok âyette zühd hayatı tavsiye edilmektedir. Bkz.: el-Ankebût, 29/64; Âl-i İmrân 3/14. Ayrıca Hadis kitaplarında da zühd bölümleri (Kitâbu'z-zühd) yer almaktadır.

(Muhammed Yerağî, Cemaleddin Gâzîkumukî[409]) yalnızca Hâlidî şeyhi değil birer âlimdirler.

Kafkas-Rus harbinde savaşan insanların bir kısmının tarikat mensubu olması[410], bu mücadeleyi tarikat hareketi olarak tanıtmayı gerektirmemektedir. Bu yapıyı "Mürid Hareketi" olarak adlandıranlar, savaştaki kumandanların şeyh veya mürid olmasının gerek harp esnasında uygulanan taktik ve stratejilerde gerekse devlet yönetiminde ne gibi bir farklılık ortaya koyduklarını izah edememiştir. Kafkasya'da yaşayan Nakşibendî tarikatı mensupları, Müslüman olmaları ve tasavvufun Hz. Muhammed'in (s.a.v) hayat tarzını örnek alma gayretinin bir ifadesi olması hasebiyle vatan toprakları işgal ediliyorken bağımsızlık savaşına katılmaları kadar doğal bir durum yoktur.

İnsanın kendi haklarını koruması ve özgürlüğü için mücadele etmesi için bir dine mensup olması gerekmez. Dünyanın birçok bölgesinde farklı inançlara mensup insanlar, haklarını korumak için nefsi müdafaada bulunmuştur. Kafkasya halkları ise genellikle tarihte herhangi bir devletin uzun süreli egemenliği altına girmemiştir. Dışarıdan gelen tehditlerden özellikle Sıradağların vermiş olduğu coğrafî avantajlardan istifade ederek korunmuşlardır. Dolayısıyla 1. Petro'dan beri Kafkasyalıların anavatanlarında Rusya'ya karşı yürüttükleri silahlı direniş bir bağımsızlık mücadelesidir.

---

409 Cemaleddin Gâzîkumukî, kızını talebesi Şâmil ile evlendirmişti. Şâmil Kafkasya İmâmı olunca onun danışmanlığını da yaptı. Osmanlı'dan destek talebi için girişimde de bulundu. Ancak ilk dönemlerde gazavâta katılmayı kabul etmemişti. Diğer talebesi Gâzî Muhammed'in de katılmasını yasaklamıştı. Gâzî Muhammed bunun üzerine Muhammed Yerağî'ye gidip "Allah, Kutsal Kitap bize kafirlere ve inanmayanlara karşı savaşmamızı istiyor. Fakat Cemalettin bana bu konuda izin vermiyor. Ben şimdi ne yapmalıyım? Kimin emirlerine uyacağım?" sorunu yöneltir. Şeyh Muhammed de "Biz, insanların değil fakat Allah'ın emirlerine uymalıyız!" der. Abdurrahman Gâzîkumukî ve John Baddeley'in Şeyh Cemaleddin'in gazavâta yönelik tutumuna dikkat çekmelerine karşın Hasan el-Kadarî'nin eserinde İmâm Gâzî Muhammed'in tarikatı çizgiden çıkardığını iddia edilmektedir: *"İşte Rusya'daki Müslümanlar arasında da hakiki mürşitler ve müritler, diğer yandan da kendi halinde Allah'a kulluk ederek huzur içinde yaşayan Müslümanlar bulunmaktaydı. Bunlar hiç kimseyle münakaşa etmeden merhamet ve saygı yoluyla rahat ve huzur içinde yaşamaktaydılar. Fakat içlerinde Gâzî Muhammed ve benzeri Dağıstanlılar, tarikatı bir üstünlük ve egemenlik yolu gibi göstererek sıradan Dağıstanlıları saflarına çekmek suretiyle haksızlığa sürükleyip onları da gözden düşürdüler. Fakat kendileri ve yandaşları ezilmeye ve baskı altında kalmaya sebep oldular. Ceza verilmesi gerektiğinde gözler kör edilmekteydi. Hangisinin haklı hangisinin haksız olduğunu Allah bilir."* Bu gerçek dışı ithama karşılık yine aynı eserde Nakşibendiyye Tarikatı mensuplarının Arapça yazdıkları şiirlerde Gâzî Muhammed'i övdüğü görülmektedir. Bkz.: el-Kadarî, *Asar-ı Dağıstan*, 114-115; Bkz.: Gâzîkumukî, Kniga Vospominaniy, 31-32; Baddeley, Rusların Kafkasya'yı İstilası, 237.

410 John F. Baddeley, İmâm Şâmil'in yanında savaşan askerlerin içerisinde tarikata mensup olanların sayısının fazla olmadığını belirtmiş. Fakat Rusların Kafkasya İmâmı'na tâbi olan herkese mürid adını verdiğini, dolayısıyla Müridizm kavramı ile Çarlık Rusyası'na karşı yöneltilen düşmanlıkların kaynağını, mürid kelimesiyle de Rus ordusuna karşı savaşan Kafkasyalıları kastetmek için kullanıldığını ifade etmiştir. Bkz.: Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 242.

Çarlık Rusyası'nın kendi boyunduruğu altına girmek istemeyen Müslüman Kafkasyalıları Müridizm akımı olarak adlandırması; Dünya kamuoyuna bu hareketi bir iç mesele olarak göstermek istemesi, küçümsemesi, Hristiyanlığa düşman sapkın bir akım olarak göstererek Rus ordusunun savaş azmini arttırması ve Kafkas halklarının başarılarını gölgeleme siyaseti izlediği ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

3.2. DEVLET BAŞKANI OLARAK İMÂM ŞÂMİL'İN KONUMU

İmâm Şâmil'in yönettiği devletin temel insan unsuru, kendisini lider seçen Kafkasyalı Müslümanlardır. Nitekim Aşilta'da Şâmil'i İmâm seçen temsilciler, âlimler ve halk önderlerinden oluşmaktaydı. Ancak zamanla Rus, Leh, Slav Kazak, Yahudi ve Ermeni gibi farklı etnik kökenlere mensup Müslüman olmayan insanlar da onun hükmü altında vatandaş olmayı tercih etmiştir.[411]

İmâm Şâmil'in hâkimiyet kurduğu topraklar, Çarlık Rusyası ile 25 yıl boyunca süren savaş sürecinde sık sık el değiştirmiştir. Bu sınır değişimleri çalışmanın İkinci Bölümünde ana hatlarıyla ve mümkün mertebe kronolojik sırayla ele alınmıştır. Buradan hareketle 3. Kafkasya İmâmı'nın Çeçenistan'ın büyük çoğunluğu, Dağıstan'ın bir kısmı ve -her ne kadar karadan bağlantı olmasa da ve kısa süreliğine de olsa- Batı Kafkasya topraklarının bir bölümüne fiili olarak hükmetmiştir.[412]

Halkın kendisine vermiş olduğu yetkiyle Şâmil, Kafkasyalılar adına yasama, yürütme ve yargı erklerini icra etmiştir. J. F. Baddeley, Edmund Spencer gibi yazarlar tarafından iddia edildiği gibi sorgulanamaz ve her sözü kanun sayılan bir konumda hiç olmamıştır. Nitekim Hacı Ali ve Abdurrahman Gâzîkumukî'nin eserlerinde Şâmil'in bir despot olmadığına dair birçok örnek bulunmaktadır.

3.2.1. Şâmil'in Kendi Nazarındaki Konumu

Gimrili Şâmil, kendisini Kafkasyalı Müslümanların lideri konumunda görmekteydi. Bu konuda Muhammed Tahir el-Karahî'nin kroniğinde geçen bir olay ve Şâmil'in mektupları açıklayıcı olacaktır.

---

411 Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 254-255.

412 İmâm Şâmil'in hâkimiyet altına aldığı toprakların haritasını çizen Hacı Yusuf'un eseri üzerine yapılan bir çalışma için Bkz.: M. A. Musayev, "«Karta Strany Şamilya Na 27 Muharrama 1273 G.» Kadji Yusufa Safar-Zade: Rasşifrovka I Opisaniye", *Vestnik Instituta Iae* /2 (2013), 42-56.

Şâmil, imâm seçildikten sonra kendisine başkent olarak Aşilta kasabasını seçmişti. Ancak bir devlet sistemi oturmamış ve bilindiği kadarıyla o güne dek düzenli ordu oluşturulmamış olduğundan dolayı Şâmil'in etrafında bir düzine kadar muhafızı bulunmaktaydı. Dolayısıyla hem Ruslar hem de ilk iki imâma muhalefet eden yerliler tarafından tehdit altındaydı. Unsokul kasabası sakinlerinin bir kısmı, Aşilta'ya haber gönderip Şâmil'in kasabadan çıkarılmasını talep etmiş, aksi takdirde talanla tehdit etmişlerdi. Muhalif köyün saldırısı bizzat İmâm ve az sayıdaki askeri tarafından geri püskürtülmüştü. Ancak bu dönemde Aşilta kadısı, köyün zarar görmemesi için Şâmil'in köyden çıkmasına hükmetmişti. Şâmil ise kadıya İstanbul'u kuşatan bir düşmanın ahaliden, Osmanlı Sultanının şehirden uzaklaştırılmasını istemesi durumunda kendisinin fitneyi sona erdirmek için Padişahın İstanbul'dan çıkarılmasına fetva verip veremeyeceğini, sormuş, kadı ise veremeyeceğini belirtmiştir. Bu cevap üzerine Şâmil kendisinin İmâm olduğunu, Aşilta'nın da İstanbul gibi algılanması gerektiğini bir benzetmeyle hatırlatmıştır.[413]

Şâmil'in memurlarına mektupları (nâib, kadı vb.), Kafkasyalı topluluklara gönderdiği emirler, yönergeler vb. türde mesajlardır. Arapça yazılan bu mektuplardan hareketle Şâmil'in yasama, yürütme ve yargı erklerini icra eden bir devlet başkanı olduğu anlaşılmaktadır. İmâm Şâmil mektuplarında kendisini genellikle "İmâm" ve "Emîrü'l-mü'minîn" olarak tanıtmıştır. Mektuplara besmele ile başlar. Ardından kendini tanıtır, muhatabın adını yazar sonra da selam verir. Konuyu ele aldıktan sonra selam ve tarih ile mektubunu bitirir.[414]

İmâm, hem İslâm'da namaz ibadetinin cemaatle icra edilmesi durumunda önderlik eden hem de Hz. Muhammed (s.a.v)'den sonra Müslüman toplumların devlet başkanlarını ifade etmek için kullanıla gelen bir kavram olmuştur.[415] Emîrü'l-mü'minîn kavramı ise

[413] el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 42-49.

[414] DAM RBA, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, çev. Fikret Efe (İstanbul: Şûle Yayınları, 2002), 93, 97, 98, 103, 105, 109, 111, 117, 121, 123, 125, 127, 133, 141, 149, 153, 155, 164-165, 169, 261, 265, 267, 271, 281, 283, 285, 287, 289.
Mektup No: 5, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 19, 20, 21, 24, 28, 32, 34, 35, 39, 41, 85, 87, 88, 90, 95, 96, 97, 98, 99.

[415] Mustafa Sabri Küçükaşçı, "İmam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/178-181.

2. Hâlife Ömer (a.s) döneminden beri Müslümanların lideri olan halîfelere verilen bir unvandır.[416]

İmâm Şâmil, Emîrü'l-mü'minîn ünvanını kullanmakla bir hilâfet iddia etmemiştir. Bilakis o, Kafkasyalı Müslümanlar gibi Osmanlı Sultanı olan Halîfelere bağlı kalmıştır.[417] Bu unvanı kullanması, onun Kafkasyalı Müslümanların lideri olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle sınırları dâhilinde olmasa da kendisinden yardım talep eden Kafkasya toplumlarına destek olabilmek için ya sefere çıkmıştır ya da nâiblerini atamıştır.

3.2.2. Kafkas Halkları Nazarında Şâmil

Her ne kadar Gimrili Şâmil Anadolu'da "Şeyh Şâmil" olarak tanınıyor olsa da Kafkasya'da, Rus literatüründe ve Avrupa da "İmâm Şâmil" olarak bilinmektedir. Şâmil'i görmüş Kafkasyalı yazarlardan Muhammed Tahir el-Karahî, Hacı Ali ve Abdurrahman Gâzîkumukî eserlerinde onu bir devlet başkanı olarak sunmaktadırlar. Ayrıca Dağıstanlı Mehmed Fazıl Paşa, İmâm Şâmil'in Kafkasya'da yalnızca hilâfeti kendi üzerinde bir mertebe olarak gördüğünü ifade etmiştir.[418]

Günümüze dek Kafkasyalılar nazarında Gimrili Şâmil, askerî ve siyasî kişiliği ile tanınan Çarlık Rusyası'na karşı Kafkasya'nın bağımsızlığı için mücadele eden bir lider konumundadır.

3.2.3. Osmanlı Hilâfeti Nazarında Şâmil

Osmanlı Devleti, tespit edilebildiği kadarıyla Şâmil'i kendinden ayrı bir yapı olarak görmektedir. Fakat Kafkas halklarının hilâfet kurumuna bağlılığından da Osmanlı'nın haberdar olduğu anlaşılmaktadır.[419]

---

[416] İbn Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, h. 1119), 4/208; Mustafa Fayda, "Emîrü'l-Mü'minîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/156-157.

[417] Osmanlı Arşivi (BOA), *Bâb-ı Âsâfî Divan-ı Hümayun Kalemi [A. DVN.]*. No. 79, Gömlek No. 70.

[418] Süleyman Nazif, "Dağıstanî Mehmed Fazıl Paşa", *Harp Mecmuası, Yıl, 1, Sayı 7* (Cemâziyelâhir 1334-Mart 1332), 107.

[419] Osmanlı Arşivi (BOA), *Bâb-ı Âsâfî Divan-ı Hümayun Kalemi [A. DVN.]*. No. 79, Gömlek No. 70; Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1/145.

Osmanlı, Kafkaslar'daki mücadeleden ve İmâm Şâmil'den haberdardı. Ancak Rusya ile barış içerisinde bulunulmasından ötürü doğrudan yardım yapılamamaktaydı.[420] Resmî olmasa da gayri resmî olarak Osmanlı, zaman zaman Kafkaslara yardım yapılmasına göz yumdu.[421] Ancak Kırım Savaşı (1853-1856) münasebetiyle Osmanlı, İmâm Şâmil ile irtibat kurmuş ve Halîfe Sultan Abdülmecid, Rusya'ya karşı Kafkasya İmâmı'nın sefere çıkmasını istemiştir.[422] Bu fermanda Padişah, Şâmil'i Dağıstan ümerasından görüp Kafkasya'daki beyleri komutası altına alıp gazavâta çıkmasını istemiştir. Şâmil, Anadolu Ordusu Kumandanlığına Aralık 1853 yılında gönderdiği mektubunda kendisinin savaşa hazır olduğu ve koordineli bir şekilde Rus kuvvetlerini Kafkasya'da iki ateş arasına almak için Osmanlı'dan haber beklediğini bildirmiştir.[423] 1854 yılında ise Şâmil, Padişahın emri üzere beyleri gazaya davet ettiğini ancak Osmanlı ordusu Kafkaslara gelmeden beylerin tam anlamıyla taraf değiştiremeyeceğini, kendisinin ise savaşmaya devam edeceğini bildirmiştir.[424] Gürcistan üzerine ortak harekât yapılması planlandığından beylerin Şâmil ile uyumlu hareket edebilmesini sağlamak için Şâmil'e vezaret ve Dağıstan Serdar-ı Ekremliği unvanı verilmesi düşünülmüştür.[425]

Ahmed Cevdet Paşa, Kırım Savaşı sürecinde İmâm Şâmil'in Osmanlı ile hareket etmediğini ve sanki Rusya ile ateşkes yapmış olduğunu ifade ederek[426] onun Kafkasya'daki siyasî konumuna işaret etmiştir. Paşa, bu kanaatinde yanılmaktadır. Nitekim Şâmil, Kırım savaşı sürecinde iki defa Gürcistan üzerine ilerlemiş ve Osmanlı ordusunun gelmesini beklemiştir. Cevdet Paşa'nın da itiraf ettiği üzere Osmanlı ordusu liyakatsiz kumandanlar ve taktiksel hatalar sebebiyle Kafkas cephesinde başarı gösterememiştir. Hatalı bir iddia da olsa Paşa'nın bu düşüncesi, Çarlık Rusyası gibi

---

420 Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 196, Gömlek No. 11164-4; BOA, *A. DVN.*, No. 79, Gömlek No. 70; BOA, *İ. DH,* No. 276, Gömlek No. 17341-4.

421 Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 215, Gömlek No. 12576; Osmanlı Arşivi (BOA), *Sadaret Âmedî Kalemi Defteri [A. AMD.]*. No. 19, Gömlek No. 1.

422 Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Hariciye [C. HR]*. No. 110, Gömlek No. 5454; BOA, *İ. DH,* No. 281, Gömlek No. 17605-1.

423 Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 304, Gömlek No. 19277-1.

424 Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 301, Gömlek No. 19040-5.

425 Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 301, Gömlek No. 19040-3; Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 301, Gömlek No. 19040-1; BOA, *A. MKT. MHM.*, No. 58, Gömlek No. 75; Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 301, Gömlek No. 19040-6; Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 301, Gömlek No. 19040-7.

426 Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1/135-136.

dönemin güçlü devletlerinden birisinin İmâm Şâmil'i siyasî muhatap alıp ateşkes yapabileceği kanaatini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

3.2.4. Çarlık Rusyası Nazarında Şâmil

Çarlık Rusyası, Kafkasya topraklarını ele geçirmek üzere 1. Petro'dan beri savaş halindedir. Ara ara savaş durmuş gibi algılansa da sıcak çatışmanın yaşanmadığı dönemlerde Kafkas hattının oluşumuyla ileri harekât noktaları oluşturulmuştur. Dolayısıyla Rusların kendilerini 25 yıl boyunca oyalayan bir kavmin lideri hakkındaki tutumları dikkate değerdir.

1834 sonu 1835 başında Gimri Kadısı Şeyh Muhammed ile Çarlık Rusyası hizmetinde olan Thamade Karanaylı Yusuf Benda aracılığıyla Kafkasya İmâmı Şâmil ve Gâzî Kumuk beyi Şamhal Süleyman Han bir antlaşma yaptılar.[427] Her ne kadar taraflar arasında Rusya yoksa da Çarlık Rusyası'nın siyasî bir figür olarak tanıdığı bir bey, İmâm Şâmil'i barış antlaşması yapabilmek için muhatap olarak tanımıştır. Özerk bir yapıda olan Han'ın merkezden habersiz dış siyasette savaş ve barışa karar verebilecek bir pozisyonda olmaması gerekir.

Rus kuvvetlerinin 1837'de Teletl kasabasını kuşatma altına almaları akabinde General Feze'nin İmâm Şâmil ile ateşkes yapmaları ve buna dair İmâm Şâmil yazdığı mektuplar, Şâmil'in siyasî taraf olarak kabul edildiğini belgelemektedir. İkinci mektupta barışın Rus İmparatoru ve Şâmil arasında olduğu vurgulanmıştır.

Birinci Mektup: "Şâmil, Taşov Hacı, Kabet Muhammed, Karakhlı Abdurrahman, Muhammed Umaroğlu ve Dağıstan'ın diğer ulema ve thamadalarından… Biz Muhammed Mirza Han'a amanatlar göndererek Ruslarla barış antlaşması imzaladık. Her iki tarafın da buna uyması şartıyla antlaşmaya sadık kalacağız. Taraflardan biri verdiği sözü ihlal ederse, o hain olarak ilan edilecek ve hainler Allah ve insanlar tarafından yargılanacaktır. Bu mektup yükümlülüklerimizi samimiyetle yerine getirmeye hazır olduğumuzu teyit etmektedir."

[427] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 75-76.

İkinci Mektup: "Bu mektup Rus İmparatoru ile Şâmil arasındaki barış akdini izah etmektedir. Bu barış Şâmil adına yeğeni, Kabet Muhammed adına yeğeni ve Karakhlı Abdurrahman adına oğlu amanat olarak Muhammed Mirza Han'a teslim edilmek suretiyle akdedilmiştir. Böylece taraflardan biri ihanet edene ve diğerine düşmanca davranana kadar sürecek bir antlaşma yapılmıştır. Aksi durumda hainler Allah ve insanlar tarafından lanetlenecektir."[428]

Kafkasya Genel Valisi General Golovin, 2 Temmuz 1841 tarihine kadar yaşanan gelişmelerden hareketle şu ana dek Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'da Gimrili Şâmil kadar tehlikeli ve kuvvetli bir düşmanla karşılaşmadığını, Şâmil'in hareketinin Hz. Muhammed'in (s.a.v) dünyanın dörtte üçünü sarsan etkisine benzer askerî ve dinî bir yapıya dönüştüğünü ifade etmiştir.[429]

1848 yılında Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Genel Valisi General Mihail Semyonoviç Vorontsov, Çeçen Subay Musa Kunduk aracılığıyla Kafkasya İmâmı Şâmil ile müzakerelere başlamak zorunda kalmış. İmâm ise yönetimi altındaki bütün Kafkasyalıların bağımsızlığının tanınmasını talep etmiştir. Vali ise Küçük Çeçenistan haricinde bu talebi kabul etmiş, fakat bu görüşmeler devam ederken birkaç Çeçen Kızılyar yakınlarında bir Rus binbaşıyı esir almışlardı. Şâmil de bazı sebeplerden dolayı binbaşının infazına hükmetmişti. Vorontsov ise bu karara sinirlenip görüşmelere son vermişti.[430]

Şâmil, 1859'da beraberindeki sivillerin hayatını korumak için esareti tercih etmişti. Onu teslim alan Kafkasya Genel Valisi Baryatinskiy, Çar'a 22 Ağustos 1859'da gönderdiği mesajda Hazar'dan Gürcü Askerî Yoluna kadar Kafkasya'nın kontrol altına alındığını, Şâmil'in tüm kalelerinin ele geçirildiğini bildirmiştir.[431] Dolayısıyla İmâm Şâmil'in Doğu Kafkasya hâkimi olduğu dolaylı olarak bu rapordan çıkarılabilmektedir.

İmâm Şâmil, esir düştükten sonra Rusya'da onurlu bir konuk olarak yaşamıştır.[432] 25 yıl boyunca Çarlık Rusyası'na karşı savaşan ve Çar için ciddi bir maddî-manevî kayba

[428] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 289-291, 292.
[429] Berje, *AKAK*, 9/346.
[430] Musa Kundukhov, *General Musa Kundukhov'un Anıları*¸ çev. Murat Yağan (İstanbul: Kafkas Kültür Dernekleri Yayınları, 1978), 36.
[431] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, IV.
[432] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 172; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, V-VI.

sebebiyet veren bir şahsın, onurlu ve saygılı muamele görmesi onun saygın konumuna işaret etmektedir.

3.3. DEVLET BAŞKANI OLARAK İMÂM ŞÂMİL'İN YÖNETİMİ

3.3.1. İdarî Yönetim

1834'te imâm seçilmesinden sonra Şâmil'in ilk başkenti Aşilta kasabası olmuştur. Ancak bu kasabanın 1837 yılında yakılması üzerine sarp bir arazi yapısına sahip Ahulgoh'u tahkim etmiştir. 1839 yılında gerçekleşen Ahulgoh kuşatmasının ardından Çeçenistan'a hicret etmiş ve Dargo'yu yeni başşehri seçmiştir. Ancak 1845 yılında Çarlık Rusyası'nın Kafkasya Genel Valisi Vorontsov komutasında düzenlediği sefer sırasında taktik gereği bu kasabayı yakarak terk etmiştir. Savaşı kazanmasının ardından Vedeno'yu yeni başkent seçmiştir.[433] Hulkul Nehri'nin geçtiği ve etrafı ormanla kaplı düzlük bir bölge, yeni başkent için uygun görülmüştür. İmâm, sahiplerinden satın alınan araziye eski başkentlerinin adının unutulmaması için Dargo-Vedeno ismini verdi.[434]

Daha çok ahşap malzemenin kullanıldığı inşa faaliyetlerinde bir şehir planı hazırlanmıştır. Merkezin savunmasını güçlendirmek için öncelikle yerleşim alanının etrafına derin hendek açılmıştır. Dışarıyla ulaşım ise hendeğin üzerine açılıp kapanabilen köprü vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Yollar, meydanlar, çeşmeler tasarlandığı gibi kasabanın merkezine minaresi olan bir Cuma Mescidi, hemen yanına medrese, karşısına ise çarşı inşa edilmişti. Kafkasya İmâmı Şâmil, Katolik ve Ortodoks vatandaşları için de ibadet mekanları bina edilmişti. Yeni başkentte hazine binası, çeşitli kamu binaları, askerî tesisler, tophane, talim alanları gibi askerî-idarî yapıların yanında siviller için binalar yapılmıştı. Esnaf atölyeleri, değirmenler 24 adet büyük dink (hububat dövme aparatı) gibi ticarî-sosyal yapılar Rus pazarına olan ihtiyacı azaltmaya yönelik birer hamledir.[435]

Devlet yönetiminde Kafkasya İmâmı'na Divan adı verilen bir danışma meclisi yardımcı olmaktaydı. İmâm başkanlığında toplanan bu konseyde askerî, hukukî, siyasî ve mülkî konular görüşülmekteydi.[436]

---

433 Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 102, 149.
434 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye,* 151-152; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 102, 149; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 69-70.
435 el-Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye,* 151-152.
436 Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 46; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 226, 238, 242.

Hâkim olduğu topraklara, her birini askerî ve mülkî yetkilerle donattığı nâibler atamıştır. Nâibin atandığı bölgede yargı yetkisi bulunmamaktadır. Bu iş için İmâm tarafından atanan müftü ve kadılar görevlendirilmiştir. Nâib ise yargı yetkilerinin vereceği hükmü icra etmekle mükellefti. Ancak infaz konusunda birtakım sınırlamalar mevcuttu.[437] İlerleyen süreçte muhtemelen toprakların genişlemesi ve doğal olarak nâiblerin sayısının artmasından ötürü Kafkasya imâmlığı makamı ile nâiblik konumu arasında müdîrlik pozisyonu oluşturulmuştur. Bu konuma nâiblikten geçen Danyal Sultan, Kabet Muhammed ve Şâmil'in oğlu (aynı zamanda halefi ilan edilen) Gâzî Muhammed gelebilmiştir.[438] Hem atadığı memurları hem de halkı denetlemekle görevli muhtesipler atamıştır.[439] Şâmil astlarıyla iletişimini kurduğu özel posta servisiyle sağlamıştır.[440] Ayrıca memurlar atamış ve bu atamalarında liyakati esas almıştır.[441]

J. F. Baddeley, Müridizm'in dilinin Hunzah lehçesi olduğunu iddia etmiştir.[442] Baddeley'in bu kavramla kastı devlettir. Şâmil'in ve ulemânın Avar olduğu bir gerçektir. Ancak Ahulgoh'tan sonra devlet merkezi Çeçenistan'a kaymıştır. Dolayısıyla birçok dilin (Avar, Çeçen, Lakça, Kumuk Türkçesi, Dargince, Adıgece vb.) konuşulduğu devlette resmî yazışmaların Arapça olduğu dikkate alınmalıdır.

İmâm Şâmil'in adına para bastırmamasının nedeni olarak Çarlık Rusyası bölgesi ile yapılan ticarette kendi bastırdığı paranın kabul edilmeyeceğini düşünmesine bağlanır.[443]

3.3.2. Yargı

Şâmil'in yönettiği devlette yargılama yetkisi, halkın kendisine vermiş olduğu yetkiye binaen öncelikle imâma aitti. Ancak nüfusun kalabalık olması ve devlet başkanının 25 yıl boyunca neredeyse aralıksız askerî operasyonları idare etmesinden dolayı yargı yetkisini atadığı müftü ve kadılara vermiştir. Ancak her zaman halkın Şâmil'e davaları götürme hakkı bulunmuştur. Kadı'nın çözemediği konular müftülere, müftülerin de altından kalkamadığı konular ise imâm başkanlığında toplanan âlimler meclisinde görüşülüp

[437] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 52; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 226, 241.
[438] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 78; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 226, 241
[439] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 88.
[440] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 226.
[441] DAM RBA, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, 117. Mektup No: 16
İdari sistem hakkında ayrıca bakınız.: Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, 194-196.
[442] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 25.
[443] Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 236.

karara bağlanmıştı. Tüm memurlar gibi yargı mensuplarının da geçimi devlet hazinesi anlamına gelen beytülmâl kurumundan verilen ödeneklerle karşılanmıştır. Ayrıca bazı şartlar sağlandığında zekâttan da pay alabilmişlerdir.[444]

İslâm hukukunun uygulandığı devlette askerî, idarî ve mâlî işler için Şâmil'in çıkardığı ve nizam adı verilen kanunlar da yargıda dikkate alınmaktaydı.[445] İmâm Şâmil'in 25 yıllık liderliği sürecinde âdât[446], alkol, sigara ve kan davasıyla mücadele dikkat çekmektedir.[447]

3.3.3. Maliye

Beytülmâl, İmâm Gâzî Muhammed döneminden (1829/30-1832) beri bulunmaktaydı. Ancak Şâmil, bu kurumu düzenlemiştir. Nitekim ilk iki imâm döneminde tespit edilebildiği kadarıyla hazine gelirleri başta savaş ganimetlerinin beşte biri ve zekatlardan oluşmaktaydı. Ancak Şâmil devrinde düzenli orduya duyulan ihtiyaç ve atanan memurların maaşlarının ödenebilmesi için birtakım düzenlemeler yapılmıştı.

Arazi vergileri, savaş ganimetlerinin beşte biri, tutsaklardan iadesi için alınan fidyeler, para cezaları, mirasçısı olmayıp vefat edenlerin mülkü, mahkeme ücretleri, zekât, askerlik hizmetinden muaf tutulan bazı köylerin tuz ve güherçileden elde edilen gelirin bir kısmı hazine gelirleri arasında sayılabilmektedir. Ayrıca olağanüstü durumlarda Şâmil ek vergi koyabilmekteydi.[448]

3.3.4. Askeriye

İlk iki imâm döneminde Kafkasyalı Müslümanların düzenli bir orduları yoktu. Bölge halkının yaşam koşulları gereği savaşabilecek tecrübeye sahip olması ve tehdit anlarında bir araya gelip güç birliği yapmaları, Çarlık Rusyası'nın sahip olduğu düzenli ordu karşısında yeterli değildi. Bu gereksinimin farkında olan İmâm Şâmil, düzenli orduya geçiş yapmıştır.

---

444 Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 86, 89-91; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 225-226.
445 Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 46; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 233-235.
446 Âdât ile Kafkas örfünde İslâmî olmayan hususlar kastedilmektedir.
447 Gammer, İmâm Şâmil'in uyguladığı hukukun köktenci olduğu ve Nakşibendî yorumuyla icra edildiğini kaydetmiştir. Ancak bu itham, herhangi bir delile dayanmamaktadır. Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar,* 194-; *Gammer, Muslim Resistance to the Tsar*, 232.
448 Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 226, 229-232.

İmâm Şâmil'in muharip sınıfları süvari ve piyadeden oluşmaktaydı.[449] Muharip destek sınıfları içerisinde topçu, istihkâm ve istihbarat personeli bulunmaktaydı. Savaşlarda Rus ordusundan ganimet olarak alınan toplar kullanıldığı gibi imâmın kendisi de top döktürmüştü. İlk dönemler barut da ganimetlerden elde edildiği için temkinli kullanılmaktaydı. Ancak daha sonra Vedeno, Unsokul ve Gunip'te baruthane inşa edilmişti. Rus ordusundan kaçan Leh ve Rus asıllı birkaç yüz asker, Şâmil'in topçu sınıfında görev almıştı.[450] Hacı Yusuf, Hacı Ali gibi mühendislere İmâm Şâmil kale ve sur yaptırmış, siper kazdırmış ve çeşitli yapı işlerini içeren istihkâm konuları bu mühendislerin önderliğinde icra edilmişti.[451]

Gerek Kafkasyalılardan gerekse Ruslardan Şâmil'in istihbarat aldığı insanlar mevcuttu. Bu personel, Rus ordusunun harekât-istihkâm planlarını, asker-teçhizat bilgilerini İmâm'a bildiriyor, bazen de Rus kumandanlarını yanlış yönlendirerek Şâmil'in tuzağına çekiyorlardı. Kimi zaman Şâmil'in sefere çıkacağı yönü saptırmak için farklı söylentiler yayıyor,[452] kimi zaman ise Rus ordusun ajanlarını deşifre ediyorlardı. Ayrıca Şâmil'in bando birimi de vardı. Rus ve Leh sığınmacılar Şâmil'in ordusunda muharebe hizmet destek sınıflarından bando biriminin çekirdeğini oluşturmaktaydı. Savaş sırasında Rusları yanıltmak için Rus askerî havalarını çalıp savaşların seyrinde önemli görevler üstlenmişlerdi.[453]

Onluk sistemin[454] kullanıldığı[455] askeriyenin başında imâm bulunmaktadır. Şâmil müdîr, nâib, yüzbaşı gibi rütbeler oluşturmuştur. Nâiblerin en az 500 askere komuta ettiği[456] dikkate alındığında binbaşı ve üzeri rütbeler için kullanılan bir unvan olduğu

---

449 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/74-75; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 228; Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/62-63.

450 Karahî, *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye*, 111; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 107-109; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 72; *Kırım Harbine Dâir Notlar*, nşr: Erdoğan Keleş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 47; Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/62-63; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 228, 261.

451 Hacı Ali, "Skazaniye Oçevidsa O Şamile", 7/3, 22; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 228-229.

452 Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 253-254.

453 Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 160, 253-254.

454 Onluk sistem, ordudaki askerlerin 10, 100, 1.000 ve 10.000 gibi sayılara ayrılıp gruplandırılarak tasnif edilmesidir.

455 Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 52; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 72; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 342-343; Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, 196.
Erel 10, 100 ve 1.000 şeklinde tasnif yapıldığını belirtmiştir.

456 Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 342-343; Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, 196-197.
Erel nâiblerin on yüzbaşıya, müdîrlerin ise beş nâibe komuta ettiğini ayrıca yüzbaşıların ve nâiblerin sancakları olduğunu kaydetmiştir.

anlaşılmaktadır. Ancak nâiblerin komuta ettiği asker sayısı değişiklik gösterdiğinden en üst rütbe mukayesesi şu an için belirsizdir. Müdîr olan Danyal Sultan ve Gâzî Muhammed'in bazı operasyonlarda 2.000 ile 7.000 arası askere komuta ettikleri dikkate alındığında müdîr rütbesinin tuğgeneral ve üzeri rütbeleri ifade eden bir unvan olduğu anlaşılmaktadır.

Şâmil'in düzenli ordusu, her on evden seçilen ve devletten maaş alan mürtezika adı verilen süvari sınıfına mensup muvazzaf askerlerden oluşmaktaydı. Köylüler bu erlerin hayvanlarına bakmak ve tarlalarını işlemekle görevlendirilirdi.[457] İlerleyen günlerde her evden bir asker alındı. Ancak acil durumlarda eli silah tutan herkes askerdi.[458]

Şâmil, askerî sınıfın üniformalarında düzenleme yapmıştı. Subaylar siyah, erler ise sarı çerkeska giymekteydi.[459] Nâibler sarı, yüzbaşılar renkli sarık takmaktaydı.[460] Askerler kalpaklarının ön taraflarına kare şeklinde yeşil bezden kesilmiş bir işaret takarlardı.[461]

Savaşta yararlılık gösteren askerlere madalya verilmiştir. Madalyaların üzerinde Allah'ın yardımından daha kuvvetlisi yoktur.", "Sonunu düşünen cesur olamaz" gibi ifadeler yer almaktaydı.[462]

---

[457] Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan", 4/. 62-63. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 342-343; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 227-228; Edmund Spencer, *Türkiye, Rusya, Karadeniz ve Çerkezistan*, çev. Dilek Cenkçiler (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 316.

[458] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 342-343.

[459] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 342-343; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 229; Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, 107.

[460] Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, 48; Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 52.
Ayrıca Abdurrahman nâiblerin omuzlarında iki yaldızlı apolet olduğunu kaleme almıştır.

[461] Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası,* 342-343.

[462] Gâzîkumukî, *Kniga Vospominaniy*, 110-111; Çiçagova, *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*, ; Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilası*, 342-343; Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar*, 229; Spencer, *Türkiye, Rusya, Karadeniz ve Çerkezistan*, 316.

SONUÇ

Kafkasya, doğusunda Hazar Batısında Karadeniz olan Taman Yarımadası'ndan Apşeron Yarımadası'na uzanan sıradağlardan müteşekkil bir coğrafyaya verilen addır. Bölgenin her ne kadar güney ve kuzey hudutları konusunda ihtilaf olsa da sıradağların eteklerinin bittiği noktalara kadar coğrafya sınırları uzatılabilir.

Jeopolitik ve jeostratejik konumundan dolayı tarihte çeşitli kavim ve devletler, Kafkasya ile temas kurmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla ancak Çarlık Rusyası, bölgenin tamamını kontrol altına alabilmiştir. Rusların kalıcı yerleşimine kadar bölgede yerli beylik ve hanlıklar iktidardır. Herhangi bir dış tehdit belirdiğinde yerel askerî kuvvetler, genellikle birlikten yoksun mücadele etmiştir. Müdahale teşebbüsü sayıca üstünse yerel beylerin yalnızca savaş süresince ittifak içerisinde olduğu görülür. 18. yüzyılda Çarlık Rusyası'nın üstün asker sayısı ve silah gücüyle Kafkas hudutlarında belirmesinden 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen süreçte, taraflar arasında cereyan eden çatışmalar Kafkas halkları arasında bir birlik olmadan işgalcilere karşı üstünlük sağlanamayacağını ortaya koymuştur.

Kafkasya, ulaşımı zor sarp sıradağlardan meydana gelen bir bölge olduğundan bağımsızlığını korumak isteyen birçok kavme ev sahipliği yapmıştır. Birçok sebepten dolayı bir birlik kuramayan etnik kökenleri ve dilleri farklı Kafkas halklarının, dinleri İslâm ve vatanları Kafkasya dışında neredeyse ortak bir paydaları bulunmamaktadır. Bölgede Hristiyanlık ve Yahudilik inançları mevcutsa da kültürel olarak büyük oranda benzerlik gösteren bölge insanının çoğunluğu Müslümandır. Daha önce de Rus ordularına karşı savaşıp gâlip gelen Kafkasyalılar, 18. yüzyıldan sonra mağlubiyetlerin artması üzerine birlik kurma düşüncesi içerisinde olmuşlardır. Nitekim Çeçen asıllı İmâm Mansur, Kafkasya'da farklı etnik kökene sahip Müslümanların Rus ordularına karşı birlik kurmasında öncülük eden ilk siyasî ve askerî kişiliktir. Kendisine hemşerileri tarafından tam destek verilmediği hâlde askerî operasyonlarıyla bölge devletlerinin dikkatini çekmiştir. Mansur'un vefatının ardından bir süre Kafkasya birliğini sağmaya yönelik faaliyetlerin duraksadığı görülür. Ancak Gimrili Gâzî Muhammed 1829/1830 yılında Kafkasyalı Müslüman âlimler ve halk temsilcileri tarafından Kafkasya İmâmı seçilmiştir. İmâmlık makamı yasama, yürütme ve yargı erklerini icra etmeğe muktedir; dinî, siyasî

ve askerî yetkileri hâiz bir liderliği temsil etmektedir. Onun şehid edilmesinin akabinde Hamzat Bek 1832 yılında seçilmiştir. İlk iki imâm her ne kadar bir devlet başkanı konumunda olsalar da tam anlamıyla kurumsal bir düzen oluşturulamamıştır. Hamzat Bek 1834 yılında kendisine düzenlenen bir suikast sonucu şehid olmuştur. Kafkasyalı Müslümanların başsız kalması üzerine âlimler ve halk önderlerinden oluşan heyet, Gimrili Şâmil'i Kafkasya'nın üçüncü imâmı seçmiştir. İmâm Şâmil, 1834-1859 yılları arasında liderliğini üstlendiği gazavât hareketinde Kafkasya'da kurumsal anlamda bir devlet düzeni tesis etmiştir.

Tarihte askerî ve siyasî kişiliğiyle temayüz eden İmâm Şâmil'in hem Kafkasya gazavâtına lider seçilmesinde hem de imâmlık sürecindeki başarılarının arkasında sahip olduğu özellikler bulunmaktadır.

İmâmlar dönemi ve sonrası için Kafkas tarih yazımında Müridizm kavramı kullanılagelmiştir. Bu kavramın ilk olarak kim tarafından kullanıldığı tespit edilememiştir. Ancak birincil ve ikincil kaynaklar mukayeseli tarandığında Kafkasya bölgesindeki askerî sınıfça ya da 1. Petro tarafından kurulan Rusya Bilimler Akademisi çevresinde ileri sürülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Mirza Kazım Bek tarafından bilimsel olarak kavrama ilk yaklaşımın olduğu görülür. Ancak Mirza Kazım Bek ve diğer araştırmacıların Müridizm'e atfettikleri hususlar İslâm ve İslâm ilimlerinden olan Tasavvuf ile bağdaşmamaktadır. Günümüze dek Müridizm kavramının bilimsel bir tanımı yapılamamıştır. Yapılmaya çalışılan nitelemeler tarihsel gerçeklerle çelişmektedir. Genel itibariyle yeni bir akım-doktrin olarak geliştiği iddia edilen sözde yapının temel ilkeleri de bilimsel olarak temellendirilememiştir. Bilimsel olarak Müridizm'in tanımı ve ilkeleri ortaya koyulamadığı gibi kurucusunun kim olduğu ve Kafkas-Rus harbinde hangi konumda olduğu da ihtilaflıdır. Çalışmada, bu kavramın Kafkasya gazavâtını ele alan bilimsel araştırmalarda kullanılmaması gerektiği temellendirilmeye çalışılmıştır.

Müridizm adı verilen kelimenin, Tasavvuf ile bir tür bağı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak yapılan ithamlarla Tasavvufun herhangi bir şekilde bağlantısı yoktur. Kafkas-Rus harbinde Nakşibendî mensubu olan sûfîlerin gazavât hareketinde önder olduğu ve bu yapıyı idare ettikleri yönündeki iddialar da temelsizdir. Müslümanlardan bir kesim olan sûfîlerin, Kafkas-Rus harbine katılmış oldukları delilleriyle sabittir. Ancak gazavâtın lokomotifi olduğu iddia edilen şahısların devlet yönetimi, askerî operasyonlar, mâlî işler,

yargı konularında sûfî kimliklerinin, sûfî olamayan Müslümanlara nazaran bu işleri icrada ne gibi bir farklılık ortaya koyduğu konusuna araştırmacılar cevap verememiştir. Nitekim Şâmil'den önce ve sonra da tarikatlar vardır. Ancak bir devlet kurdukları tespit edilememiştir. Kafkasya'da kurulan devlet, Şâmil'in halkını korumak için esareti tercih etmesiyle tarihteki yerini almıştır. Devletin kısa ömürlü olması, Kafkasya'da Çarlık Rusyası'na karşı yürütülen bağımsızlık hareketlerinin çoğunlukla kurumsal bir yapı kazanamaması ve çeşitli nedenlerle gazavât hareketine farklı bir imaj çizilmek istenmesi gibi nedenlerle Şâmil dönemindeki kurumsal yapı bir nebze göz ardı edilmiştir. Ayrıca Şâmil'den önce de Kafkasya'daki beyler Rus ordularıyla savaşmış, 18. yüzyıl öncesine kadar da çoğunlukla (özellikle iki büyük savaşta) galip gelmişlerdir. Araştırmacıların Kafkasya gazavâtına önyargılı ve bilinçsizce yaklaşımı nedeniyle mistik bazı nitelemeler yapmış oldukları düşünülebilir. Allah'ın rızasını kazanmak ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) hayat şeklini model alarak dünya hayatı yaşamak isteyen tasavvuf ehli insanların ve Tasavvuf ilminin, İslâm ile hiçbir ilgisi olmayan temelsiz görüşlerle tanıtılması, bilimsel bir yaklaşım değildir. Zira Müridizm adı verilen akımın Hristiyanları yok etmek istediği, Ruslarla kesinlikle görüşülmemesi ve Rus doktorlara dahi tedavi olunmaması gerektiğini emrettiği iddia edilmiştir. Ancak İmâm Şâmil barış müzakereleri için defalarca Rus kumandanlarla görüşmüş veya elçi göndermiştir. Rusya'dan kaçıp kendisine sığınan Hristiyanları da vatandaşlığa kabul etmiştir. Oğlu Cemaleddin'i de Hasavyurt'tan getirilen bir Rus doktoruna muayene ettirmiştir.

Gimrili Şâmil kullanmış olduğu İmâm ve Emirü'l-Mü'minîn unvanlarıyla bir hilafet iddiasında bulunmamıştır. Osmanlı Halîfesine bağlı olan Şâmil'in kullandığı bu unvanlar, Kafkasyalı Müslümanların önderi olduğunu ifade etmektedir.

Çalışmada birincil kaynaklar esas alınarak İmâm Şâmil'in kendisini bir devlet başkanı olarak kabul ettiği ve yasama, yürütme, yargı erklerini bizzat kullandığı tespit edilmiştir. Kafkas halkları arasında da onun siyasî-askerî bir lider olarak görüldüğü malumdur. Osmanlı Devleti'nin Rusya ile olan ilişkilerine göre Şâmil ile resmî olarak yazıştığı tespit edilmiştir. Kafkasya'dan gelen yardım talebi üzerine Rusya ile barış hâlinde bulunulması nedeniyle gayr-ı resmî yapılan yardımların özellikle Kırım savaşı sürecinde resmî boyut kazanmıştır. Osmanlı Sultanı Halîfe, İmâm Şâmil'i Rus harbine davet etmiş ve kendisine biat ettiğini bildiği Kafkasya İmâmı'na serdar-ı ekrem unvanı vermiştir. Rus Çarlığı ise

her ne kadar gazavât hareketine farklı yaklaşımlarda bulunsa da Kafkasya'da bulunan generaller ile Şâmil arasında müzakereler ve antlaşmalar meydana gelmiştir. Ayrıca Şâmil'in kurduğu devlet sistemi ana hatlarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Şâmil, imâm seçilmesinden itibaren çeyrek asır boyunca dağınık halde bulunan Kafkasyalı Müslüman toplulukları birleştirmeye çalışmış, oluşturduğu askerî güçle Ruslarla mücadele etmiş, kendi ifadesiyle Emîrü'l-mü'minîn olarak belli bir nizam içinde hükmettiği bölgeyi idare etmiş önemli bir liderdir. Çalışmamızda onun emirlik vasfının ortaya çıkarılmasının yanında Kafkas-Rus harpleri konusunda İmâmlar dönemi gazavât hareketi ele alınırken Müridizm kavramının kullanılmaması gerektiği de temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu temellendirmenin zamanla gün yüzüne çıkacak farklı delillerin eklenmesiyle daha da güçlü hale geleceğine olan inancımız tamdır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ:

BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret Divan Kalemi Evrakı [A. DVN]*. No. 39, Gömlek No. 82. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 215, Gömlek No. 12576. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 303, Gömlek No. 19234-2. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret Âmedî Kalemi Defteri [A. AMD.]*. No. 19, Gömlek No. 1. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *Bâb-ı Âsâfî Divan-ı Hümayun Kalemi [A. DVN.]*. No. 79, Gömlek No. 70. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 196, Gömlek No. 11164-4. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 276, Gömlek No. 17341-4. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 281, Gömlek No. 17605-1. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 304, Gömlek No. 19277-1. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 301, Gömlek No. 19040-5. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 301, Gömlek No. 19040-3. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 301, Gömlek No. 19040-1. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 301, Gömlek No. 19040-6. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *İrade Dahiliye [İ. DH]*. No. 301, Gömlek No. 19040-7. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *Cevdet Hariciye [C. HR]*. No. 110, Gömlek No. 5454. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

BOA, Osmanlı Arşivi. *Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı [A. MKT. MHM.]*. No. 58, Gömlek No. 75. https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/

KİTAPLAR:

Ahmed Cevdet Paşa. *Kırım ve Kafkas Tarihçesi.* nşr. Mustafa Zahit Öner. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 1. Basım, 2022.

Ahvâl-i Anapa ve Çerkes. sad. Mustafa Özsaray. İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, 2012.

Aiskhylos. Zincire Vurulmuş Prometheus. çev. Azra Erhat – Sabahattin Eyüboğlu. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, 2015. (Editör: Ali Alkan İnal)

Akiner, Shirin. *Sovyet Müslümanları.* çev. Tufan Buzpınar - Ahmet Mutu. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1995.

Akmaz, Ahmed. *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketi (Doğuşu).* Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları, 1994.

Allen, W. E. D. – Muratoff, Paul. *Kafkas Harekâtı: 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966.
Baddeley, John F.. *The Russian Conquest of the Caucasus*. London: Longmans, Green and Co., 1908.
Baddeley, John Frederich. *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*. çev. Sedat Özden: İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2. Basım, 1995.
Barlas, Cafer. *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi.* İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
Barnes, Ian. *Rusya Huzursuz İmparatorluk Bir Tarihsel Atlas*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.
Beçmırze, Negume Şore. *Adıge Halkının Tarihi*. çev. Fahri Huvaj. Ankara: Adıge Yayınları, 1. Basım, 2017.
Bell, James Stanislaus. *Journal of a Residence in Circassia.* 2 Cilt. London: London E. Moxon, 1840.
Bennigsen, Alexandre – Lemercier-Quelquejay, Chantal. *Sûfî ve Komiser Rusya'da İslâm Tarikatları*. çev. Osman Türer. Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
Berje, Adolf. *Kafkasya Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi.* çev. Murat Papşu. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 1. Basım, 2010.
Berje, Adolf (ed.). Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheologiçeskoyu Komissiyeyu. 8. Cilt. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, 1881.
Berje, Adolf (ed.). Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheologiçeskoyu Komissiyeyu. 9. Cilt. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, 1884.
Berje, Adolf (ed.). Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheologiçeskoyu Komissiyeyu. 10. Cilt. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, 1885.
Berje, Adolf (ed.). Aktı Sobrannıye Kavkazskoyu Arheologiçeskoyu Komissiyeyu. 12. Cilt. Tiflis: Tipografiya Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkazskogo, 1904.
Berkok, İsmail. *Tarihte Kafkasya*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958.
Bi, Mahmud. *Kafkas Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Berikan Yayınları, 2011.
Bi, Mahmut. *Kafkas Tarihi.* 1. Cilt. Ankara: Berikan Yayınları, 2011.
Bi, Mahmut. *Muhammed Emin Paşa*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1. Basım, 2016.
Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı Çağında Kafkasya ve Kafkasyalılar 1454-1829.* 2 Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2023.
Blanch, Lesley. *Cennetin Kılıçları Şeyh Şamil Efsanesi*. çev. Sinan Coşkun. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Basım, 2020.
Blaramberg, Yohann F.. *Kafkasya Tarihi, Topoğrafik, İstatistik, Etnografik ve Askerî Tasviri*. çev. Habibe Eren. Ankara: Kafdav Yayınları, 2017.
Brockhaus, F. A. – Yerfon, İ. A.. *Entsiklopediçeskiy Slovar*. St. Petersburg: Tipo Litografiya İ. A. Yefrona, 1984.
Canbek, Ahmet. Kafkasya'nın Ticaret Tarihi. İstanbul: Kuzey Kafkasyalılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayını, 1. Basım 1978.
Çatalkılıç, Didem. *Kafkasya'da Rus Yayılmacılığı Mozdok Hattı 1552-1832*. Ankara: Koyu Siyah Yayınları, 2. Basım, 2022.
Çiçagova, Maria N.. *Şamil Na Kavkaze İ v Rossii*. Sanktpeterburg: Tipografiya i Litografiya S. Muller i İ. Vogolman, 1. Basım, 1889.
Dubrovin, Nikolay F.. *Çerkesler*. çev. Habibe Eren – Varol Tümer. Ankara: Kafdav Yayınları, 2. Basım, 2019.

Dumas, Alexander. *Kafkasya Maceraları*. çev. Sedat Özden. İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, 2000.
Ebî Ca'fer Muhammed bin Cerîr et-Taberî. *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*. thk. Muhammed Ebû Fazl İbrahim. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1119.
Ebulgazi Bahadır Han. Şecere-i Terâkime. haz. Zuhal Kargı Ölmez. Ankara: Simurg Yayınları, 1996.
Ebü'l-Kâsım Said b. Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed. Et-Ta'rif bi Tabakâti'l-Ümem ve Ulemâihâ ve Nübezin Min Teâlifihim ve Ahbârihim. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
ed-Durgeli, Nezîr. "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan". *Muslim Culture İn Russia And Central Asia, Die Islamgelehrten Daghestans und ihre Arabischen Werke*. ed. Michael Kemper - Amri R. Sixsaidov. Cilt 4. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 2004.
el-Kadarî, Hasan. *Âsâr-ı Dağıstan*. çev. Musa Ramazan. İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2003.
Erel, Şerafeddin. *Dağıstan ve Dağıstanlılar.* İstanbul: İstanbul Matbaası Yayınları, 1961.
Erkilet, Alev. *Ele Geçirilemeyen Toprak Kuzey Kafkasya*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2. Basım, 2015.
et-Taberî, İbn Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk.* 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1119 4/208.
Fadeyev, Rostislav. *Şestdesyat Let Kavkazskoy Voynı*. Tiflis: V Voyenno-Pohodnoy Tipografii Glavnago Ştaba Kavkazskoy Armii, 1860.
Feher, Geza. Bulgar Türkleri Tarihi. çev. Heyet. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
Gammer, Moshe. *Muslim Resistance to the Tsar: Shamil and the Conquest of Checnia and Daghestan*. London: Frank Cass, 1994.
Gammer, Moshe. *Sovyet Tarihçiliğinde Şamil.* çev. M. Gökhan Menteş. İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1996.
Gâzîkumukî, Abdurrahman. *Kniga Vospominaniy*. çev. M. S. Sandova. Mahaçkala: DNR, 1. Basım, 1997.
Gâzîkumukî, Abdurrahman. *Kratkoye İzlojeniye Podrobnogo Opisaniya Del İmama Şamilya*. çev. N. A. Tagirova. Moskva: Vostoçnaya Literatura RAN, 1. Basım, 2002.
Gökçe, Cemal. *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti.* İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1979.
Göztepe, Tarık Mümtaz. *İmam Şamil Kafkasya'nın Büyük Harp ve İhtilal Kahramanı.* İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları, 1961.
Grigoriantz, Alexandre. *Kafkasya Halkları*. çev. Doğan Yurdakul. İstanbul: Sabah Yayınları, 1. Basım, 1999.
Grousset, Rene. Bozkır İmparatorluğu. çev. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1. Basım. 1980.
Güngör, Erol. *Tarihte Türkler.* İstanbul: Yer-Su Yayıncılık, 1. Basım, 2019.
Hacı Ali. "Skazaniye Oçevidsa O Şamile". çev. G. A. Podhalyuzin. *Sbornik Svedeniy O Kavkazskih Gortsah*. Kavkazskiy Gorskoy Upravleniya. 7/1-76. Tiflis: İzdaniya Kavkazskogo Gorskogo Upravleniya, 1. Basım, 1873.
Hamzatov, Rasul. *Benim Dağıstanım*. çev. Mazlum Beyhan. İstanbul: Koyu Siyah Yayınları, 2018.

Geniçutlinskiy, Haydarbek. *İstoriko Biografiçeskiye i İstoriçeskiye Oçerki*. çev. T. M. Aitbeorva. Mahaçkala: KİOFŞ DNR, 1. Basım, 1992.
Henze, Paul B.. *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç 19. Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*. çev. Akın Kösetorunu. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1985.
Hızal, Ahmet Hazer. *Güçler Çatışmasında Şeyh Şamil ve Müridlerinin Dünyası.* İstanbul: Arpa Yayınları, 2018.
Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, nşr. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2. Basım, 2021.
İbn Fadlan. *İbn Fadlan Seyahatnamesi.* haz. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 9. Basım, 2019.
İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.
İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-Târih*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2002.
Kaflı, Kadircan. *Kuzey Kafkasya.* İstanbul: Turan Kültür Vakfı Yayınları, 2004.
Kamalov, İlyas. Moğollar'ın Kafkasya Politikası. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2003.
Kayayev, Ali. *Terâcim-i Ulemâ-yı Dağıstan*. sad. Hasan Orazayev – Tuba Işınsu Durmuş. Ankara: Grafiker Yayınları, 1. Basım, 2012.
Kesbi Haşim Mehmet Efendi. *Ahval-i Anapa ve Çerkes*. haz. Mustafa Özsaray. İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, 2017.
Kırım Harbi'ne Dâir Notlar, nşr. Erdoğan Keleş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
Kırzıoğlu, M. Fahrettin. *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1998.
Kırzıoğlu, M. Fahrettin. *Yukarı-Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
Knysh, Alexander. *Tasavvuf Tarihi.* çev. Nurullah Koltaş. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Basım, 2020.
Kundukh, Aytek. *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)*. sad. Tarık Cemal Kutlu. İstanbul: Gözde Kitaplar Yayınları, 1. Basım, 1987.
Kundukhov, Musa. *General Musa Kundukhov'un Anıları*. çev. Murat Yağan. İstanbul: Kafkas Kültür Dernekleri Yayınları, 1978.
Kurat, Akdes Nimet. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, 1987.
Kuş, Ayşegül. *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Kafkasya*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Basım, 2021.
Kutlu, Tarık Cemal. *İmam Mansur*. İstanbul, Bayrak Yayınları, 1987.
Longworth, John. *Kafkas Halklarının Özgürlük Savaşı.* çev. Sedat Özden. Kayseri: Rey Yayınları, 1996.
Luxembourg, N.. *Rusların Kafkasya İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*. çev. Sdat Özden. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1. Basım, 1998.
Lyulye, Leonti. *Çerkesya.* çev. Murat Papşu. İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 1. Basım, 1998.
Mansur, Şamil. *Çeçenler*. Ankara: Sam Yayınları, 4. Basım, 1996.

Mehmed Salâhî. *Kâmâs-ı Osmânî*. nşr. Ali Birinci. 2 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2019.
Met Çünatıkho Yusuf İzzet Paşa. *Kafkas Tarihi*. sad. Fahri Huvaj. Ankara: Adıge Yayınları, 2002.
Milyutin. *Opisaniye Voyennıh Deystviy 1839 goda v Severnom Dagestane*. Sanktpeterburg: Tipografiya Voyenno Uçebnıh Zavedeniy, 1. Basım, 1850.
Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî. *Tabakât-ı Nâsırî*. çev. Erkan Göksu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
Muhamad, Batulil. *İmam Şamil Ahhulgoh'ta.* çev. Şehabeddin Özden. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Basım, 2010.
Muhammed Tâhir el-Karâhî, *İmam Şamil'in Hâtıratı*. sad. H. Ahmet Özdemir. İstanbul: Semerkand Yayınları, 4. Basım, 2002.
Muhammed Tahir Karahî. *Dağıstan Kılıçlarının Parıldaması*. çev. Cafer Barlas. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
Muhammed Tahir Karahî. *İmam Şamil'in Gazavatı*. sad. Tâhirü'l-Mevlevî - Tarık Cemal Kutlu. İstanbul: Gözde Kitaplar Yayınevi, 1987.
Muhammed Tâhir el-Karahî. *Bârikatu's-Suyûfi'd-Dağıstaniyye fî Ba'di'l-Ğazavâti'ş-Şâmiliyye.* thk. A. M. Barabanov. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1944.
Muhammed Tahir el-Karahî. *Kafkasya Mücahidi Şeyh Şâmil'in Gazavatı İmamın Kılıcının Savaşlarda Parlaması*. sad. Ensar Köse. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 1. Basım, 2016.
Negume Şore Beçmırze. Adıge Halkının Tarihi. çev. Fahri Huvaj. Ankara: Adıge Yayınları, 2017.
Nevruz, Yılmaz. *Umumi Kafkas Tarihine Giriş*. 3. Cilt. İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, 2019.
Nezîr ed-Durgeli, "Nuzhetu'l-Ezhân fî Terâcimi 'Ulemâi Dağıstan". *Muslim Culture İn Russia And Central Asia: Die Islamgelehrten Daghestans und ihre Arabischen Werke*. 4/. Berlin: Klaus Schwarz Verlag Berlin, 2004.
Nizamüddin Şâmî. Zafernâme. çev. Necati Lugal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
Özsaray, Mustafa. *Çerkeslerin İslamlaşması*. İstanbul: İz Yayınları, 2012.
Parlatır, İsmail – Gözaydın, Nevzat – Zülfikar, Hamza. *Türkçe Sözlük.* 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9. Basım, 1998.
Potto V.. *Kavkazskaya Voyna V Otdelnıh Oçerkah, Epizodah, Legendah i Biyografiyah*. 1. Cilt. Sanktpeterburg: İzdaniye Knijnago Sklada V. A. Berezovskago. 2. Basım, 1887.
Puşkin, Aleksander Sergeyeviç. Erzurum Yolculuğu. çev. Z. Baştımar. Ankara: Yaba Yayınları, 1. Basım, 1961.
Ramazan, Musa. *Dağıstan ve Laklar*. İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2002.
Solak, Fahri. *Türkistan ve Kafkasya Bibliyografyası Tezler Kitaplar Makaleler*. İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2007.
Spencer, Edmund. *Türkiye, Rusya, Karadeniz ve Çerkezistan.* çev. Dilek Cenkçiler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
Süer, Hikmet, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1986.

Târihçe-i (Gazavât-i) Dağıstân. sad. Fahrettin Kırzıoğlu. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1. Basım, 2000.
Tavkul, Ufuk. *Kafkasya Gerçeği*. İstanbul: Selenge Yayınları, 3. Basım, 2015.
Thomsen, Wilhelm. *Rus Devleti'nin Tarihi Kökenleri*. çev. Emine Dikmen: İstanbul, Selenge Yayınları, 1. Basım, 2021.
Tornau, Feodor Feodoroviç. *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları.* çev. Trapş Gül Ece Liman – Kariman Vurem. Ankara: Kafdav Yayınları, 2019.
Tuallagov, Alan Akhsaroviç. *İskitlerden Erken Alanlara Kuzey Kafkasya*, çev. Orhan Uravelli. Ankara: Kafdav Yayınları, 2017.
Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 10. Basım, 2008.
Türker, Özgür. *Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
Vasary, Istvan. *Kumanlar ve Tatarlar Osmanlı Öncesi Balkanlar'da Doğulu Askerler (1185-1365).* çev. Ali Cevat Akkoyunlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 3. Basım, 2018.
W. De. Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler. çev. İsmail Hakkı İzmirli. İstanbul: Maarif Matbaası Yayınları, 1941.
Yakubovskiy, A. Yu.. *Altın Ordu ve Çöküşü.* çev. Hasan Eren. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 2021.

GAZETE-DERGİ:

Süleyman Nazif, "Dağıstanî Mehmed Fazıl Paşa", *Harp Mecmuası, Yıl, 1, Sayı 7* (Cemâziyelâhir 1334- Mart 1332), 106-107.

TEZLER:

Akmaz, Ahmet. *Rus Yayılmacılığı Karşısında Kafkasya Müridizm Hareketinin Doğuşu*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1994.
Babazade, Semiha. *Müridizm ve Kafkasya Mücadelesindeki Rolü*. Konya: Necmettin Erbekan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
Budak, Mustafa. *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/TezGoster?key=NtBAevXNhYaNqJFoAcdBdj8OKEm0jR3PMWfjJQcudECwIO0CikUiplyypECXLitK
Çatalkılıç, Didem. *Müridizmin Pasif Direniş Örneği Olarak Kunta Hacı Örneği*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
Özbal, Bekir. *Rus Emperyalizmine Karşı Kuzey Kafkasya'da Birlik Kurma Çalışmaları*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
Yıldızbaş, Murat. *Muhammed Tahir el-Karakhi'nin Tarihçiliği'nde Kuzey Kafkasya'da Rus İşgaline Karşı Mücadele ve İmam Şamil*. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=JfqrqjyynrL32rrYrISa4Q&no=wn_S76GVZu6z8ReKDosJ1Q

Yüce, Elif Yıldız. *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı-Kuzey Kafkas Hâkimleri Arasındaki İlişkiler (İmâm Mansur ve Şeyh Şâmil Dönemleri)*. Siirt: Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

MAKALELER- BİLDİRİLER:

Abdulmacidov, Ramazan Sultanoviç – Magomedova, Zeynab Ahmeddibirovna. "Epistolyarnıye Istoçniki Po Istorii Imamata: Korrespondentsiya Daniyal-Beka Yelisuyskogo". *Istoriya, Arheologiya I Etnografiya Kavkaza* 14/2 (2018), 93-106. https://doi.org/10.24411/2618-6772-2018-12007

Adiloğlu, Adilhan. "Karaçay-Malkar Türklerinin Etnik Oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* /24 (Ocak, 2007).

Akmaz, Ahmet. "Kafkasya Müridizm Hareketi'nin Önderi İmam Mansur". *Yeni Türkiye* 3/17 (1997), 1970-1988.

Aydın, Nurhan – Ergün Elif. "Kafkasya Gazavatı ve Şeyh Şamil" *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dersgisi* 6/12 (2019), 87-14.

Başgil, Ali. "Devlet Nedir?: Realist Bir Tarif Denemesi". *Journal Of Istanbul University Law Faculty* 12/4 (Eylül 2011), 981-990.

Budak, Mustafa. "1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil Arasındaki İlişkiler". *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*. 80-92. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996.

Efe, Fikret. "Şeyh Şamil'in Mektuplarının içerik Analizi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*. 16/2 (2003), 263-280.

Genko, A. N.. "Arabskaya Karta Çeçni Epohi Şamilya". *Zapiski İnstituta Vostokovedeniya Akademii Nauk SSSR* 2/3 (1933), 21-26.

Kimya, Osman. "Kafkaslar'da Çarlık Rusya'ya Karşı Müridizm Hareketi". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 6/3 (2019), 1673-1699.

Koçak, Fatma -Özkan, Murat. "Bizans'tan Ruslara Miras: Hıristiyanlık". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/37 (Nisan 2015).

Konak, İsmet. "Moskova Knezliği'nin Bağımsızlığa Geçişinde Türk-Moğol Dünyasının Rolü". *Türkiyat Mecmuası* 22/1 (Bahar 2012).

Mirza Kazım Bek. "Muridizm i Şamil". Russkoye Slovo. ed. Kuşelyev Bezborodko. 12/182-242. Sanktpeterburg: Tipografia Ryumina i Komi, 1. Basım, 1859.

Musayev. M. A.. "«Karta Stranı Şamilya Na 27 Muharrama 1273 G.» Hadji Yusufa Safar-Zade: Rasşifrovka I Opisaniye". *Vestnik Instituta Iae* /2 (2013), 42-56.

Paneş, Askerbiy. "İmam Şamil'in Çerkesya Naibi Muhammed Emin'in Kuzeybatı Kafkasya'daki Faaliyetleri (1848-1859)". çev. Murat Topçu-Papşu. *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi* 4/7-8 (Kasım 2018 – Mayıs 2019), 159-182.

Paneş, Asker "Şamil 'İmametliği' ile Çerkeslerin Etkileşiminde Muhammed Emin ve Sefer Zanako Etkeni" çev. Elnur Ağayev. *Yeni Türkiye Yayınları* /79 (2015), 626-629.

Tahirova, Natalya. "Imam Shamil's manuscripts in the collections of Princeton University (from the history of Daghestan's book culture in the 19th century)". *Central Asian Survey* 31/3 (2002), 325-332. https://doi.org/10.1080/026349302200004002 3

Tavkul, Ufuk. "Adige (Çerkes) Dilinde Bulgar Türkçesi Alıntı Sözcükler Üzerine". *Modern Türklük Araştırma Dergisi* 4/2 (Haziran 2007), 104-115.

Temizkan, Abdullah. “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 9/2 (2009), 165-190.

Temizkan, Abdullah. “Kuzey Kafkasya’da Müridizm’in Kurumsallaşması ve Gazavat” *Karadeniz Araştırmalsası* 25/25 (Mayıs, 2010), 77-92.

Tsevetkova, Tsevetelina. “Muridism as a Stateforming Element of Imam Shamil’s Imamate”. *Journal of Caucasian Studies* 3/5 (Eylül 2017), 87-110.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ:

Aliev, Saleh Muhammedoğlu. “Kafkasya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 24/158-160. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Alpargu, Mehmet. “Nogaylar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 33/202-204. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Arslan, Ali. “İnguşlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 22/311-314. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Aydın, Mustafa. “Abazalar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* EK-1/1-3. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Aydın, Mustafa. “Lekler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 27/131-133. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Aydın, Mustafa. “Şeyh Mansur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 39/60-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Bilge, Sadık Müfit. “Çerkezler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* EK-1/287-290. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Bilge, Sadık Müfit. “Gürcüler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* EK-1/490-493. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Budak, Mustafa. “Şeyh Şâmil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 39/67-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Buniyatov, Ziya Musa. “Dağıstan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 8/404-406. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Devlet, Nadir. “Avarlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/110-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Dursun, Davut. “Kabartaylar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 24/12-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Dursun, Davut. “Lezgiler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 27/169-170. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Fayda, Mustafa. “Emîrü’l-Mü’minîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/156-157. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Fayda, Mustafa. “Hulefâ-yi Râşidîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 18/324-338. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Gündüz, Tufan. “Safevîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 35/451-457. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Işıltan, Fikret. “Şeyh Şamil”. *İslâm Ansiklopedisi*. 11/468-474. İstanbul: MEB Yayınları, 2. Basım, 1979.

İnalcık, Halil. “Kırım/Kırım Hanlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/450-458. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

İpşirli, Mehmet. “Sadrazam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/414-419. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Kafadar, Cemal. “Gazâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 13/427-429. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
Kafalı, Mustafa. “Batu Han”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/208-210. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
Kafalı, Mustafa. “Cengiz Han”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 7/367-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
Kafalı, Mustafa. “Cuci Han”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 8/78-79. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
Kemaloğlu, İlyas. “Sibir Hanlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* EK-2/505-506. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2019.
Konukçu, Enver. “Berke Han”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 5/506-507. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
Kurtuluş, Rıza. “Dargınlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 8/492. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
Kurtuluş, Rıza. “Kumuklar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 26/372-373. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “İmam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/178-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
Praznıak, Roxann - Özgüdenli, Osman Gazi. “Kubilay Kağan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* EK-88-89. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2019.
Saray, Mehmet. “Altın Orda Hanlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 2/538-540. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
Saray, Mehmet. “Astrahan Hanlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 3/505. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
Saydam, Abdullah. “Osetler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/437-438. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
Sultanoviç, Jamuhanov Culeyman. “Çeçenistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/244-247. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
Sümer, Faruk. “Tatarlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 40/168-170. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
Taneri, Aydın. “Celâleddin Hârizmşah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 7/248-250. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
Taneri, Aydın. “Hârizmşahlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 16/228-231. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
Taşağıl, Ahmet. “Hazarlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 17/116-120. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
Taşağıl, Ahmet. “İdil Bulgar Hanlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 21/472-474. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
Taşağıl, Ahmet. “Kâsım Hanlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 24/543-544. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
Türkoğlu, İsmail. “Karaçay-Balkarlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/380-381. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
Türkoğlu, İsmail. “Kazan Hanlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/136-138. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
Türkoğlu, İsmail. “Kazan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 25/134-136. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
Uludağ, Süleyman. “Müridizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 32/50-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Uydu Yücel, Muallâ. “Kıpçaklar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 25/420-421. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
Yıldız, Hakkı Dursun. “Abbâsîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
Yiğit, İsmail. “Emevîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 11/87-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
Yuvalı, Abdülkadir. “Çağatay Hanlığı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 8/177-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
Yuvalı, Abdülkadir. “İlhanlılar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 22/102-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
Yüce, Nuri. “Bulgar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 6/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

WEB SİTELER:

TTK, Türk Tarih Kurumu. “Tarih Çevirme Kılavuzu”. Erişim 20ç07.2023. https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/

EKLER

1. Kafkasya İmâmı Gâzî Muhammed (1794-1832)
Hüküm Süresi (1829/30-1832)

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%B7%D0%B8-%D0%9C%D1%83%D1%85%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B0%D0%B4#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%98%D0%BC%D0%B0%D0%BC_%D0%93%D0%B0%D0%B7%D0%B8-%D0%9C%D1%83%D1%85%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B0%D0%B4_(1).jpg (Erişim tarihi: 26.08.2023)

2. Kafkasya İmâmı Hamzat Bek (1789-1834)

Hüküm Süresi (1832-1834)

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%BC%D0%B7%D0%B0%D1%82-%D0%B1%D0%B5%D0%BA#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%93%D0%B0%D0%BC%D0%B7%D0%B0%D1%82-%D0%91%D0%B5%D0%BA.jpeg (Erişim tarihi: 26.08.2023)

3. Kafkasya İmâmı Şâmil (1797-1871)

Hüküm Süresi (1834-1859)

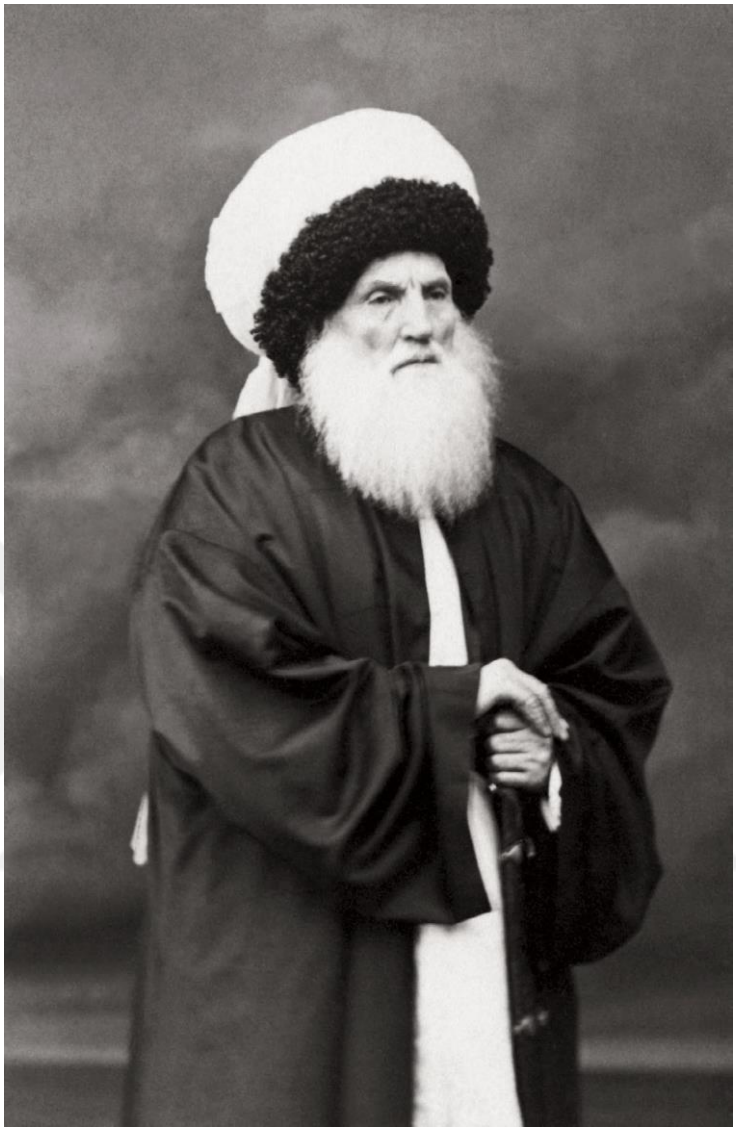
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BE-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%98%D0%BC%D0%B0%D0%BC_%D0%A8%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D1%8C.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

3. Kafkasya İmâmı Şâmil (1797-1871)

Andrey İvanoviç Denyer'in Portresi, 1859

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D1%8C#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Shamil_by_Denier.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

3. Kafkasya İmâmı Şâmil (1797-1871)

https://russiainphoto.ru/photos/21372/ (Erişim Tarihi: 27.08.2023)

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D1%8C#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:ImamShamil.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

3. Kafkasya İmâmı Şâmil ve oğulları Gâzî Muhammed, Muhammed Şefi.

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D1%8C#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%E1%83%98%E1%83%9B%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%98_%E1%83%A8%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98_%E1%83%A8%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%97%E1%83%90%E1%83%9C_%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%90%E1%83%93._%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%A5%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%93%E1%83%A0%E1%83%94_%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%90%E1%83%A8%E1%83%95%E1%83%98%E1%83%9A%E1%83%98.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

İmâm Şâmil ve Nâibleri Danyal Bek, Hacı Murad, Şuayip Molla, temsili.

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BE-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%A8%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D1%8C_%D0%B8_%D0%BD%D0%B0%D0%B8%D0%B1%D1%8B_%D0%94%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F%D0%BB-%D0%B1%D0%B5%D0%BA_%D0%98%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%83%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9,_%D0%A5%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8-%D0%9C%D1%83%D1%80%D0%B0%D1%82,_%D0%A8%D1%83%D0%B0%D0%B8%D0%B1-%D0%9C%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B0.png (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

İmâm Şâmil, oğulları ve damatları

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D1%8C#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:AbdurahmanShamil.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

İmâm Şâmil ile General Klug von Klugenav'ın 1837 yılındaki görüşmesi, temsili. Gagarin'in tablosu.

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BE-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Gagarin._The_Meeting_of_General_Kl%C3%BCke_von_Kl%C3%BCgenau_and_Imam_Shamil_in_1837,_1849_sec.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

İmâm Şâmil'in Gunip Kuşatması ardından teslim olma sahnesi, temsili.

T. Gorshelt'in tablosu. 1863

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D1%8C#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Horschelt._Surrender_of_Shamil._1863.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

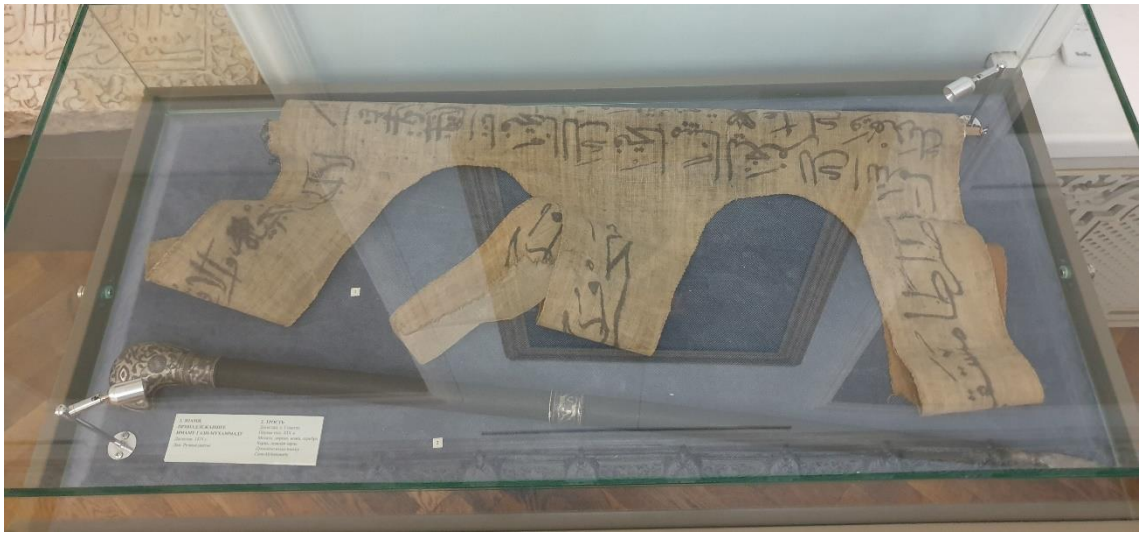
İmâm Şâmil'in silahları, Dağıstan Cumhuriyeti Ulusal Müzesi.

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D1%8C#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%9B%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D0%B5_%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B6%D0%B8%D0%B5_%D0%A8%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D1%8F.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

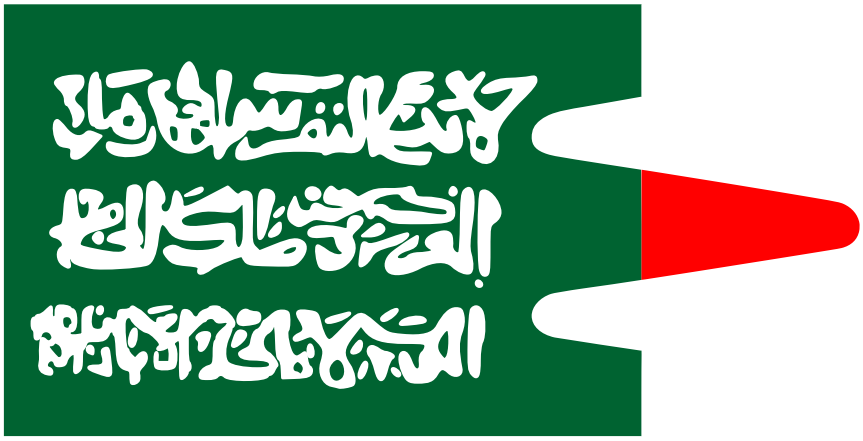
İmâm Şâmil'in askerlerine verdiği nişanlar.

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BE-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%9E%D1%80%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B0_%D0%B8_%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D1%82%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%B8%D1%8F_%D0%B2_%D0%98%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5_%D0%A8%D0%B0%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D1%8F.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

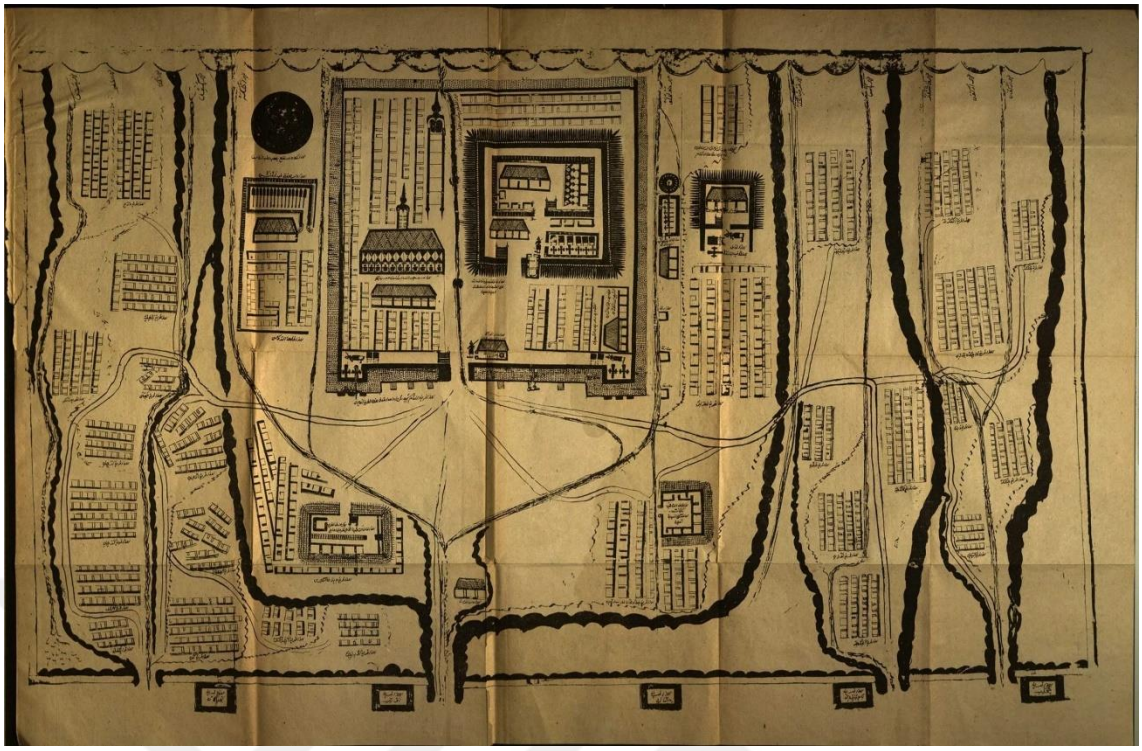
İmâm Gâzî Muhammed'in Sancağı

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%B7%D0%B8-%D0%9C%D1%83%D1%85%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B0%D0%B4#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%97%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D1%8F_%D0%B8_%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C_%D0%93%D0%B0%D0%B7%D0%B8-%D0%9C%D1%83%D1%85%D0%B0%D0%BC%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D0%B0.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

Kafkasya İmâmı'nın Sancağı

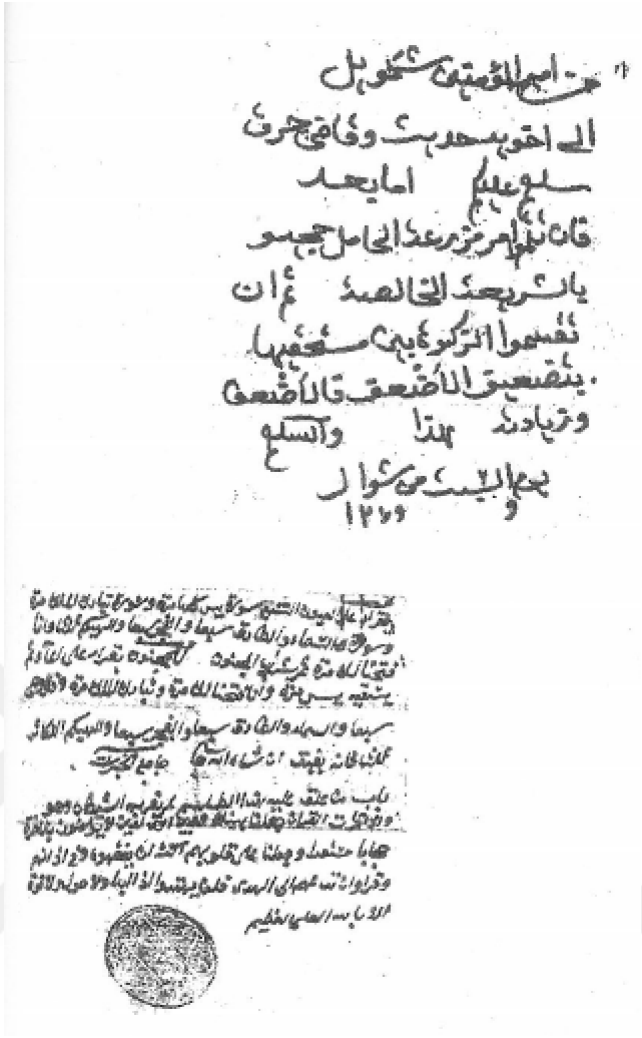
https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BE-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Caucasian_Imamate.svg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

İmâm Şâmil'in Başkenti Vedeno'nun Planı[463]

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BE-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%A1%D1%85%D0%B5%D0%BC%D0%B0_%D0%92%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BE.jpg (Erişim Tarihi 26.08.2023)

[463] Başkent planı için Bkz.: Genko, A. N.. "Arabskaya Karta Çeçni Epohi Şamilya". *Zapiski İnstituta Vostokovedeniya Akademii Nauk* SSSR 2/3 (1933), 21-26.

İmâm Şâmil'in Mektuplarından. (DAM RBA, *Şeyh Şamil'in 100 Mektubu*, 161. Mektup No: 38)

Çar 1. Nikolay (1796-1855)

Hüküm Süresi (1826-1855)

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B9_I#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Botman_-_Emperor_Nicholas_I_(cropped).jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

Çar 2. Aleksandr (1818-1881)

Hüküm Süresi (1856-1881)

https://tr.wikipedia.org/wiki/II._Aleksandr#/media/Dosya:Alexander_II_of_Russia_photo.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

Hacı Yusuf Safarov'un "Bu harita, Şâmil'in ülkesidir" başlıklı Arapça haritası.[464]

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BE-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:%D0%9A%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0_%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BE-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B0._%D0%90%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80_%D0%A5%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8-%D0%AE%D1%81%D1%83%D1%84_%D0%A1%D0%B0%D1%84%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

[464] Bilgi için bkz.: Musayev. M. A.. "«Karta Stranı Şamilya Na 27 Muharrama 1273 G.» Hadji Yusufa Safar-Zade: Rasşifrovka I Opisaniye". *Vestnik Instituta Iae* /2 (2013), 42-56.

1847-1848 Yıllarında İmâm Şâmil'in Hâkimiyetindeki Topraklar.

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BE-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Caucasian_Imamate_map.jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

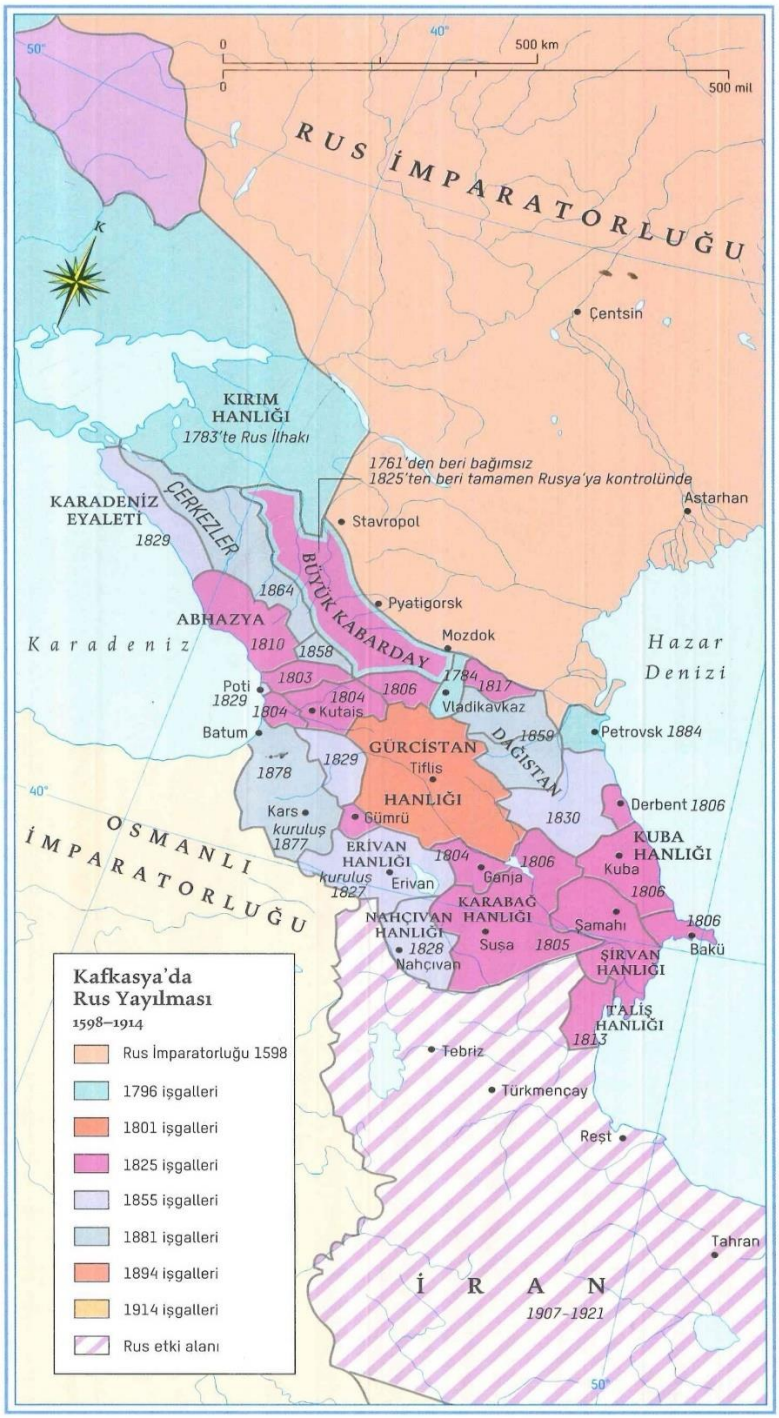
J. Grassle'nin 1856 yılı Kafkasya siyasî haritası.

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BE-%D0%9A%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BC%D0%B0%D1%82#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Chechnya_and_Dagestan_(J._Grassl,_1856).jpg (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

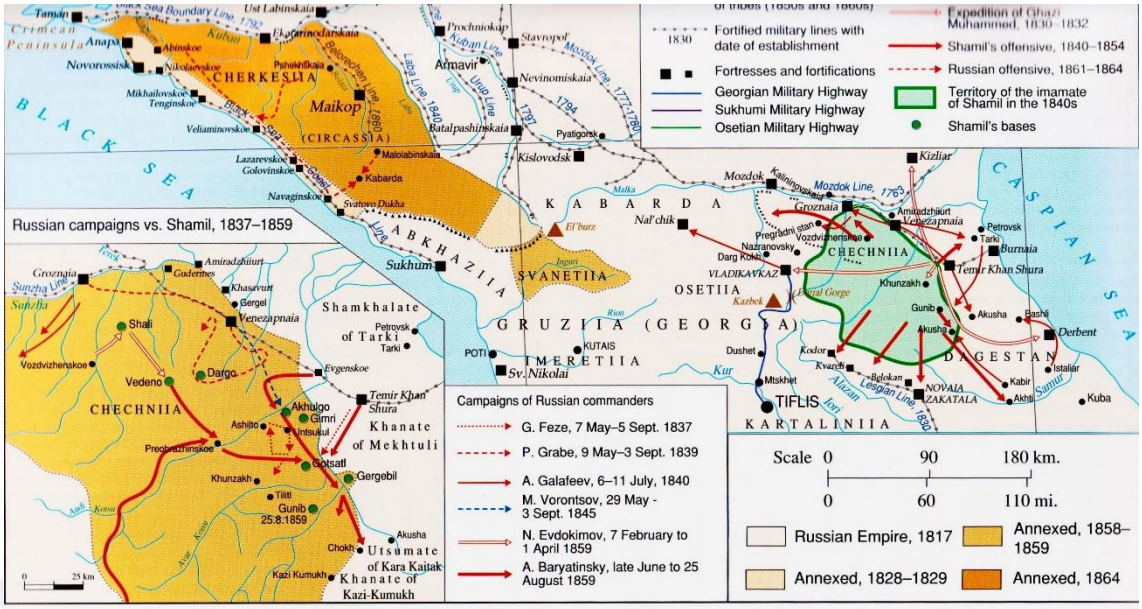
19. Yüzyıl Kafkasya’daki Savaşlar

https://history.ric.mil.ru/Stati/item/328951/ (Erişim Tarihi: 26.08.2023)

Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'da Yayılması[465]

[465] Harita için bakınız sayfa 101: (Barnes, Ian. *Rusya Huzursuz İmparatorluk Bir Tarihsel Atlas*. çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.)

157. The Caucasian Wars, 1817–1864

1837-1859 Kafkasya'daki Savaşlar

http://www.conflicts.rem33.com/images/The%20Caucasus/nor-kaukas%20wars.jpg (Erişim Tarihi: 27.08.2023)